

DE GENERATIE VAN INTEGRATIE

THESIS

Maura Henkes

ISBN 000-0-00-000000-0

0 000000 0 000000

Maura Henkes DE GENERATIE VAN INTEGRATIE

Maura Henkes

DE GENERATIE VAN INTEGRATIE

master thesis

Maura Henkes 4077679
juni 2017

Delft University of Technology
Faculty of Architecture and the Built Environment
Explorelab 22

dr. A. Mulder (onderzoek)
ir. R.J. Nottrot (ontwerp)
ir. Y.J. Cuperus (technologie)

O

VOORWOORD

Het onderzoek dat voor je ligt, is ontstaan vanuit de studio ExploreLab, een *graduation studio* van de Faculty of Architecture and the Built Environment van de TU Delft. Het is ontsprongen aan de geest van een van de overrijverige studenten van de tweeëntwintigste lichting.

Als ik het zo breng, klinkt het alsof de meer dan honderd pagina's die dit boekje telt op een dag spontaan uit het niets zijn verschenen. *If only*.

Daarom wil ik graag de volgende personen bedanken voor hun hulp: om te beginnen mijn docent André Mulder: voor zijn geduld en enthousiasme, waarmee hij mij in de jungle die wetenschappelijk onderzoek heet steeds weer het juiste pad wist te wijzen, voor de kopjes kwaliteitskoffie bij de EspressoBar en voor de ongerelateerde maar interessante gesprekken waar mijn begeleidingen vaak in uitmondde; de vier geïnterviewden, die allemaal tijd vrij hebben gemaakt om deze chaotische studente te woord te staan en die mij zelfs van koffie, thee en ontbijtkoek hebben voorzien;

Ronald van Warmerdam, die dan misschien niet mijn onderzoeksdocent is geworden, maar die mij op het praktisch nut van mijn onderzoek heeft gewezen en me met zijn oneindige enthousiasme heeft geïnspireerd; en niet te vergeten mijn opa Bram, die behalve een talent voor taal en een oneindige interesse in grafisch ontwerpen ook een goed gevoel voor humor heeft en mij op het hart heeft gedrukt dat nette mensen geen vette letters gebruiken (“*Vet is viesssj*. Vette letters zijn onmisbaar voor slaggers die in een advertentie aandacht willen vragen voor hun kiloknaller, voor autohandelaren die een zo-goed-als-nieuw Ford Mustang uit 1998 aanbieden, en voor de Privé-medewerker die Diederik Samson en koningin Máxima in de sauna innig verstrengeld meent te hebben aangetroffen,” aldus opa Bram).

Daarnaast wil ik iedereen bedanken die ook maar enige interesse in mijn bezigheden heeft getoond en mij op die manier gemotiveerd heeft. Het was een lange zit, maar blijkbaar heb ik iets neer weten te zetten dat zich in de toekomst nog daadwerkelijk nuttig zou kunnen maken. Daar ben ik trots op. Ik toon jullie bij dezen met liefde het eindresultaat.

Delft, 18 november 2016

0	voorwoord	5
1	introdactie	9
	probleem: angst en gedwongen nietsdoen	9
	relevantie: waarom vervroegde integratie?	10
	doel: integratie in het azc	13
	onderzoeksvraag: opbouw van het onderzoek	14
2	integratie gedefinieerd	17
	integratie of assimilatie?	17
	integratie faciliteren	20
	sociaal-economische & etnisch-culturele integratie	22
	sociale binding & interetnisch contact	23
	conclusie & samenvatting	26
	belangrijke begrippen	28
3	integratie in theorie	31
	de conflicttheorie & de contacttheorie	31
	het proces van vooroordelen kwijtraken	35
	de bindingsladder: interventies beoordelen	36
	conclusie & samenvatting	42
4	integratie in praktijk	47
	opzet van het praktijkonderzoek	47
	casestudies: selectie	49
	resultaten & vergelijking	53
	conclusie & samenvatting	68
5	integratie en interactie	75
	transparantie: twee groepen, twee definities	75
	activiteit: "eyes on the street"	77
	overgangszones: de rol van de plint	83
	conclusie & samenvatting	86
6	conclusie	89
7	toolbox	91
8	reflectie	95
9	bronnen	99
10	bijlagen	109
	bijlage #1 asielpcedure in Nederland	111
	bijlage #2 casestudies: volledige shortlist	115
	bijlage #3 casestudie: Superkubus Exodus	117
	bijlage #4 casestudie: Startblok Riekerhaven	123
	bijlage #5 Jan Gehl: toolbox voor openbare ruimte	159

1

INTRODUCTIE

In 2011 was de wereld getuige van de Arabische Lente. De bevolking van diverse islamitische landen in Noord-Afrika en het Midden-Oosten kwam in opstand tegen het dictoriale regime. Sommige conflicten werden vreedzaam opgelost, maar in sommige landen mondde de demonstraties uit in een heuse burgeroorlog. In Syrië, bijvoorbeeld.¹

Inmiddels zijn miljoenen mensen op de vlucht geslagen. Begin 2015 begon ook Europa de gevolgen van de oorlog te voelen. De Griekse eilanden werden overspoeld met Syrische bootvluchtelingen die met gevaar voor eigen leven de zee waren overgestoken. Vanuit Griekenland trok een stroom mensen Europa verder in. Naar Duitsland, of verder, naar Nederland en Scandinavië. Onder hen veel Syriërs, maar ook “gelukszoekers” die van de mensenmassa’s misbruik maakten om illegaal Europa binnen te komen.² De gigantische toestroom van mensen begon voor problemen te zorgen. Griekenland en de noordelijke landen hadden niet genoeg middelen om iedereen te faciliteren. Oost-Europese landen weigerden echter asielzoekers op te nemen.³ Ondertussen waren Duitsland, Oostenrijk en later ook Denemarken, Zweden en Noorwegen overgegaan op tijdelijke controle van de grenzen.⁴ Het Schengenverdrag dreigde in gevaar te komen. Als we iedereen toelaten, wordt ons land overvol, was het argument. Als we iedereen toelaten, zullen we ten onder gaan aan de islam. Ook in Nederland klonken deze geluiden op. Er onstond angst onder de bevolking.

PROBLEEM: ANGST EN GEDWONGEN NIETSDOEN

Het probleem ligt in deze angst voor het onbekende. De Nederlandse bevolking worstelt met de acceptatie van de vreemde cultuur waarmee het overspoeld lijkt te worden. De houding tegenover allochtonen in Nederland en moslims in het bijzonder wordt steeds vijandiger. Het is echter geen optie in deze houding te volharden: naar verwachting zal het aantal asielaanvragen de komende jaren blijven toenemen.⁵ Dit betekent dat er in de toekomst niet alleen meer plekken in asielzoekerscentra nodig zijn, maar ook dat het contact tussen de Nederlandse bevolking en asielzoekers verbeterd zal moeten worden. Dit vergt aanpassingen aan het asielbeleid.

Momenteel ligt de nadruk van dit bewind op het ontmoedigen van integratie. In de hoop het aantal asielaanvragen terug te brengen, heeft de Nederlandse

overheid rond de eeuwwisseling een afschrikbeleid gevoerd. Immigranten moesten het idee krijgen dat ze hier niet welkom zijn.⁶ Procedures waren eindeloos, asielzoekers leefden in constante onzekerheid. Integratie werd ontmoedigd vanwege de (reële) kans dat een verblijfsvergunning niet werd verleend. Door de onontkoombare toestroom van vluchtelingen is dit beleid het afgelopen jaar onhoudbaar geworden. Asielzoekerscentra zitten overvol, procedures moeten versneld worden. De gemiddelde duur van de procedure ligt inmiddels op vijftien maanden (zie *bijlage #1*).⁷ Nog steeds probeert het COA echter het contact tussen asielzoekers en vrijwilligers te ontmoedigen, zolang ze niet over een verblijfsvergunning beschikken.⁸ De kans dat de vergunning niet verleend wordt, is immers nog altijd aanwezig. In het verleden lag het jaarlijkse percentage gehonoreerde asielaanvragen in Nederland op veertig procent.⁹ In de loop van 2014 en 2015 is dit percentage echter gestegen naar meer dan zestig procent¹⁰, terwijl van de Syrische vluchtelingen – die verreweg het grootste deel van de asielzoekers vertegenwoordigen – zelfs negentig procent een verblijfsvergunning kreeg.¹¹

Het percentage teruggestuurde asielzoekers weegt dus nauwelijks meer op tegen het hoge aantal verleende vergunningen. Toch moet vrijwel iedere asielzoeker nog ruim een jaar op zijn uitspraak wachten. Een jaar van vechten om afstandsbedieningen, een jaar van doelloos rondhangen, een jaar zonder contact met de lokale bevolking.¹² Een verspillend jaar. Als een dusdanig grote groep toch mag blijven, is het dan niet verstandig om de integratie reeds tijdens de vergunningsprocedure te stimuleren?

RELEVANTIE: WAAROM VERVROEGDE INTEGRATIE?

Er is al veel onderzoek gedaan naar de impact van asielzoekerscentra en de effecten van vervroegde integratie. Het belangrijkste pro-argument is dat vervroegde integratie op de lange termijn een positieve invloed op de participatie van asielzoekers in de maatschappij heeft.

Om te beginnen heeft het verblijf in een asielzoekerscentrum een grote psychologische impact op asielzoekers. Op het moment dat ze op het azc arriveren, hebben ze vaak al traumatiserende gebeurtenissen meegemaakt. Velen willen dit graag zo snel mogelijk achter zich laten. Door de gedwongen passiviteit in het azc krijgen ze deze kans niet. Het ondernemen van toekomstgerichte activiteiten is niet mogelijk.¹³ Ze blijven hierdoor teveel in het verleden hangen en komen in een neerwaartse spiraal terecht.¹⁴ De behandeling van asielzoekers in azc's in het algemeen blijkt een negatieve impact op vluchtelingen te hebben. Ze zijn gemotiveerd om hun leven zo snel mogelijk weer op de rails te krijgen een nieuwe start te maken. Dit blijkt ook uit een onderzoek van Ghorashi naar Iraanse vrouwen die vóór 1990 – het jaar dat er een duidelijk, strikt asielbeleid werd ingevoerd – naar Nederland zijn gekomen. Deze dames belandden niet in een azc, maar

kwamen direct in de samenleving terecht. Ze konden werk zoeken en de taal leren. Ze konden een leven opstarten. Die eerste jaren behielden ze een positieve houding.¹⁵ Vrouwen die na 1990 naar Nederland kwamen, kwamen wél in een azc terecht. Uit interviews bleek dat veel asielzoekers hun verblijf in een azc als negatief hebben ervaren. Uit gesprekken van Edelbroek met vluchtelingen bleek dat zowel de fysieke (gebrek aan privacy, hygiëne en gevoel van veiligheid) als de sociale omstandigheden (weinig contact met mensen buiten het azc door een afgelegen locatie) te wensen overlaten.¹⁶ De vrouwen voelden zich behandeld als criminelen. Ze werden gezien als een last voor de samenleving.¹⁷ Dit beeld dat in de Nederlandse samenleving van vluchtelingen bestaat, speelt een grote rol in het integratieproces. In de loop van de jaren zijn we vluchtelingen als slachtoffers gaan zien. Zwakke, hulpeloze slachtoffers. Omdat wij denken dat ze hulpeloos zijn, zijn wij degenen die ze dwingen van een uitkering te leven. Hierdoor gaan we ze als een probleem, als een last zien.¹⁸ Dit imago raken ze niet zomaar kwijt. Ook niet als ze eenmaal een verblijfsvergunning hebben, blijven we ze, tegen hun eigen wil, in de slachtofferrol drukken.¹⁹ We focussen op de achterstand die ze hebben – geen volledige taalbeheersing, bijvoorbeeld – in plaats van de kwaliteiten, zoals doorzettingsvermogen, waarover ze beschikken. We denken dat ze het werk (nog) niet aan kunnen of dat ze er (nog) niet geschikt voor zijn, dus we ontmoedigen ze. Van deze ontmoedigingen, zowel vanuit de Nederlandse overheid als vanuit hun eigen sociale kring, hebben vluchtelingen vaak last.²⁰ Uit interviews naar vluchtelingen kwam echter naar voren dat dit in contrast staat met hun welwillendheid om, binnen hun eigen mogelijkheden, bij te dragen aan de samenleving.²¹

Toegang tot arbeid en onderwijs is van groot belang, omdat het bijdraagt aan de persoonlijke ontwikkeling.²² Het belang hiervan blijkt uit een onderzoek van Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum (WODC), het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), dat in 2015 is uitgevoerd. De conclusie van het onderzoek was dat snelle integratie van asielzoekers op de lange termijn langdurige werkloosheid en criminaliteit kan voorkomen.²³ Hierin werd een grote rol toebedeeld aan arbeid. Volgens Dagevos van het SCP houdt crimineel gedrag namelijk “duidelijk verband met een zwakke sociaal-economische positie en verveling”.²⁴ Asielzoekers zouden tijdens hun asielprocedure al voorbereid moeten worden op de arbeidsmarkt – met behulp van een beroepsopleiding, bijvoorbeeld. Hierdoor nemen hun kansen op de arbeidsmarkt aanzienlijk toe. Dit leidt tot lagere criminaliteitscijfers en kan op de lange termijn het ontstaan van een nieuwe onderklasse voorkomen.²⁵

Bovendien blijkt uit een Zweedse studie uit 2007 dat de sociaal-economische integratie van immigranten verband houdt met de terugkeer naar het land van herkomst. Des te beter de baan en de inkomsten van

een immigrant op zijn nieuwe woonplek, des te groter de kans is dat hij uiteindelijk naar zijn vaderland terugkeert. Hij heeft dan namelijk de economische middelen en het sociale vangnet kunnen opbouwen, die hij nodig heeft om daar weer een nieuw leven op te bouwen. Aan de andere kant wordt de kans op terugkeer ook weer kleiner naarmate immigranten beter geïntegreerd zijn, omdat er dan sprake is van een gevoel van “thuis zijn”.²⁶

Door te focussen op snellere integratie zouden dus twee mogelijke, tegengestelde effecten bereikt kunnen worden. Daarbij zijn de positieve effecten bovendien alleen registreerbaar bij oorlogsvluchtelingen en politieke vluchtelingen. Dergelijke maatregelen zouden daarom een verkeerde boodschap op economische vluchtelingen kunnen overbrengen. De overheid probeert asielzoekers op economische gronden immers zoveel mogelijk weren. Door ze van begin af aan al met open armen in de nieuwe maatschappij te ontvangen, wordt een averechts doel bereikt.

Dit is naar mijn mening een risico dat genomen moet worden. Momenteel ligt het aantal oorlogsvluchtelingen en politieke vluchtelingen aanzienlijk hoger dan het aantal economische asielzoekers. Naar verwachting zal dit de komende jaren zo blijven. Daarnaast zijn politieke vluchtelingen een fenomeen van alle tijden. De voordelen van vroege integratie zijn uiteindelijk zoveel talrijker dan de nadelen. De positieve psychologische effecten op asielzoekers zijn groot, maar hun sociaal-economische integratie kan daarnaast ook een stimulering voor de economie zijn. Friedrich Schneider, hoogleraar economie aan de universiteit in Linz, pleit ervoor vluchtelingen al vóór het verkrijgen van een verblijfsvergunning aan een baan te helpen. Dit zou hun integratie bevorderen, maar ook gaten in de (deels vergrijzende) arbeidsmarkt kunnen opvullen.²⁷ Het uitdragen van een verkeerde boodschap aan economische asielzoekers moet daarbij maar op de koop toe genomen worden.

Al met al zijn er dus veel positieve effecten aan de vervroegde integratie van asielzoekers verbonden – zowel op de korte als op de lange termijn. Het probleem waarmee we te kampen hebben, blijkt daarbij echter niet alleen beleidsmatig, maar ook psychologisch van aard te zijn. Wij, als Nederlanders, moeten vluchtelingen niet meer als slachtoffers zien. We moeten ze zien als volwaardige deelnemers van onze maatschappij, als onze gelijken, als gemotiveerde en daadkrachtige personen. Hier zou een rol voor architectuur weggelegd kunnen zijn.

Voordat de sprong naar het ontwerpdoel gemaakt wordt, wil ik graag enige nuancering in het bovenstaande aanbrengen. Het feit dat ik ter onderbouwing van de relevantie van mijn onderzoek een pro-integratiestandpunt inneem, betekent niet dat het onderzoek zelf als een politiek statement gezien moet worden. Het integratiedebat is een ingewikkelde

kwestie. Het onderwerp roept bij veel mensen heftige emoties op. Bij dit onderzoek zal gepoogd worden om een zekere afstand tot het onderwerp te behouden en de kwestie neutraal en objectief te behandelen. Ik wil daarom benadrukken dat dit onderzoek niet anders geïnterpreteerd moet worden dan wat het is: een objectief onderzoek naar integratie.

DOEL: INTEGRATIE IN HET AZC

De eerste periode die een vluchteling in een nieuw land doorbrengt, is cruciaal. Op dit moment wordt deze in Nederland als een lamendig jaar doorgebracht in een azc. Het WODC, het SCP en de WRR adviseren deze periode te benutten en reeds in het azc het integratieproces te starten.²⁸ Het probleem is echter dat de huidige asielzoekerscentra dit proces niet kunnen faciliteren. Ze hebben vaak een afgelegen ligging, bezoek van buitenaf komt niet of nauwelijks voor. Veel centra zijn bovendien niet eens voor hun functie gebouwd: vaak zijn het bestaande complexen die tot azc zijn herbestemd, zoals kazernes en bungalowparken. Hierdoor is geen plek voor de facilitatie van passende activiteiten. Dit is waar de architect kan ingrijpen. Hij kan zijn vaardigheden gebruiken om in te spelen op de gebreken van de bestaande faciliteiten en een nieuw asielzoekerscentrum ontwerpen. Dit is vlak het waar ik mij als afstudeerder op ga begeven. Mijn ontwerpdoel is om de typologie van het asielzoekerscentrum opnieuw te ontwerpen – een soort *AZC 2.0*. In tegenstelling tot bestaande centra zal dit gebouw de integratie van zijn bewoners al vanaf dag één stimuleren. Om dat te bereiken, zal het niet enkel gericht zijn op de huisvesting van asielzoekers, maar ook op het verschaffen van werk en andere bezigheden. Het moet de mogelijkheid bieden contact met de lokale (autochtone) bevolking te leggen. Het moet een gebouw worden dat voor alle betrokken partijen van toegevoegde waarde is – op de korte termijn voor asielzoekers en omwonenden, op de lange termijn voor de gehele samenleving. Dit betekent niet dat er maar in het wilde weg wat ontworpen kan worden. Uit de publieke discussie is al gebleken dat het contact tussen allochtonen en autochtonen een gevoelig iets is. Er zijn randvoorwaarden nodig. Het onderzoeksdoel is om de beschikbare informatie om te zetten in een praktische toolbox voor architecten, die vervolgens als leidraad voor het gerelateerde ontwerp gebruikt kan worden. De bedoeling is dat deze toolbox niet alleen op asielzoekers toepasbaar zal zijn, maar gebruikt kan worden in alle mogelijke situaties waarin sprake is van verschillende etnische groepen die met elkaar in contact gebracht moeten worden. Of het nu asielzoekers of statushouders, vluchtelingen of gastarbeiders zijn, alleenstaand, als koppel of in gezinsverband: de toolbox is universeel. Er zal in het onderzoek daarom niet specifiek op één groep geconcentreerd worden.

ONDERZOEKSVRAAG: OPBOUW VAN HET ONDERZOEK

In de sociologische wetenschappen is al veel onderzoek gedaan naar integratie van asielzoekers, contacten tussen verschillende etnische groepen en manieren om dit te stimuleren. Alle literatuur is daardoor toegespitst op de integratie van asielzoekers. Hierin worden specifieke voorwaarden geformuleerd, die bij toepassing in een gebouw de integratie van asielzoekers zouden moeten stimuleren. In theorie. Om hun effectiviteit te controleren, zouden ze aan de hand van praktijkvoorbeelden getoetst moeten worden. Het probleem is echter dat deze theoretische voorwaarden in Nederland nooit specifiek vertaald lijken te zijn naar een tastbaar gebouw dat de integratie van asielzoekers fysiek faciliteert.

Aan de andere kant blijken er in Nederland wél gebouwen te bestaan die zich richten op integratie. Ze faciliteren integratieprojecten of andere initiatieven tot interetnisch contact. De architectuur van deze gebouwen lijkt doorgaans echter niet in de wetenschap geaard te zijn. Er wordt vaak, zowel door beleidsmakers als door architecten, vanuit associaties en een intuïtieve benadering gewerkt. Er wordt weinig tot niet gereflecteerd en er valt nauwelijks te achterhalen welke aspecten van het gebouw een stimulerende factor voor integratie zijn. De invloed van de fysieke omgeving op het integratieproces valt daardoor moeilijk vast te stellen. Door een vergelijking te maken tussen voorwaarden die in de literatuur als succesfactoren voor integratie benoemd worden en praktijkvoorbeelden van gebouwen die integratie faciliteren, kunnen raakvlakken tussen theorie en praktijk gevonden worden. Op basis van deze raakvlakken kan de toolbox voor architecten opgesteld worden. In de zoektocht naar de benodigde informatie worden daarvoor de volgende onderzoeksvraag en subvragen geformuleerd:

Met welke middelen kan een architect de integratie van asielzoekers faciliteren?

1. Wat is integratie?
2. Hoe kan de integratie van verschillende etnische groepen in theorie gefaciliteerd worden?
3. Wat kan geleerd worden uit de praktijk?

De antwoorden op de eerste en tweede subvraag zullen in de literatuur gezocht worden. Op basis van diverse definities binnen de sociologie zal uitgelegd worden wat integratie nu precies inhoudt. Deze vraag wordt in hoofdstuk 2 beantwoord. In het daaropvolgende hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de voorwaarden voor de facilitatie van integratie.

Ter beantwoording van de derde subvraag zal een aantal casestudies

uitgevoerd worden. De geselecteerde gebouwen omvatten allemaal een mix van integratie en wonen en vertonen daarmee programmatische overeenkomsten met een asielzoekerscentrum. Aan de hand van een analyse van deze gebouwen wordt in hoofdstuk 4 deze subvraag beantwoord. Het onderzoek wordt uiteindelijk in hoofdstuk 5 en 6 afgesloten met een conclusie en de formulering van de toolbox voor architecten.

2

INTEGRATIE GEDEFINIËRD

INTEGRATIE OF ASSIMILATIE?

Aanpassen of wegwezen, is momenteel het motto. Is dit standpunt wel terecht? In haar in 2003 verschenen boek definieert Ong de term *cultureel burgerschap*. Dit is het recht om cultureel af te wijken van de overheersende cultuur van een samenleving – bijvoorbeeld in taal of tradities – maar toch geheel geaccepteerd te worden door deze meerderheid.²⁹ Dit betekent dat alle asielzoekers die Nederland binnenkomen, het recht zouden moeten hebben om mee te kunnen en, bovenal, mee te mogen draaien in de westere samenleving, maar ondertussen wel hun tradities te kunnen behouden. De groeiende angst voor het onbekende doet dit recht vergeten. Wie naar ons land komt, moet zich volledig aanpassen, is de publieke opinie. Asielzoekers moeten integreren. Er worden hier echter twee begrippen met elkaar verward.

De overkoepelende term voor de processen die bedoeld worden, is *acculturatie*. Het is een neutrale term en het treedt op als twee groepen of personen met verschillende culturele achtergronden doorlopend in contact met elkaar staan. Dit leidt uiteindelijk tot veranderingen in de cultuur en gewoonten van een of beide groepen.³⁰ Hoewel het een neutrale term is, blijkt in de praktijk de minderheid zich meer aan te passen aan de dominante groep dan andersom.³¹

Binnen dit proces van acculturatie, waarin veranderingen binnen de cultuur van een groep optreden, kan er ook sprake zijn van acculturatie op het niveau van het individu. Dit wordt psychologische acculturatie genoemd. Bij *psychologische acculturatie* treden er veranderingen op in de denkwijze en het wereldbeeld van het individu.³² Deze vorm van acculturatie staat echter los van acculturatie op het niveau van de groep: het ene staat niet garant voor het ander. Niet alle individuen participeren immers in dezelfde mate in de andere cultuur.³³ Het kan dus voorkomen dat iemand tot een etnische minderheid behoort die in het algemeen niet meedraait in de maatschappij van het ontvangende land, maar zelf wel participeert. Aan de andere kant kan het ook voorkomen dat de gehele etnische groep participeert in de samenleving, terwijl één groepslid besloten heeft daar niet aan mee te doen en vast te houden aan de eigen cultuur.

Op basis hiervan onderscheidt John Berry in een artikel uit 1997 vier

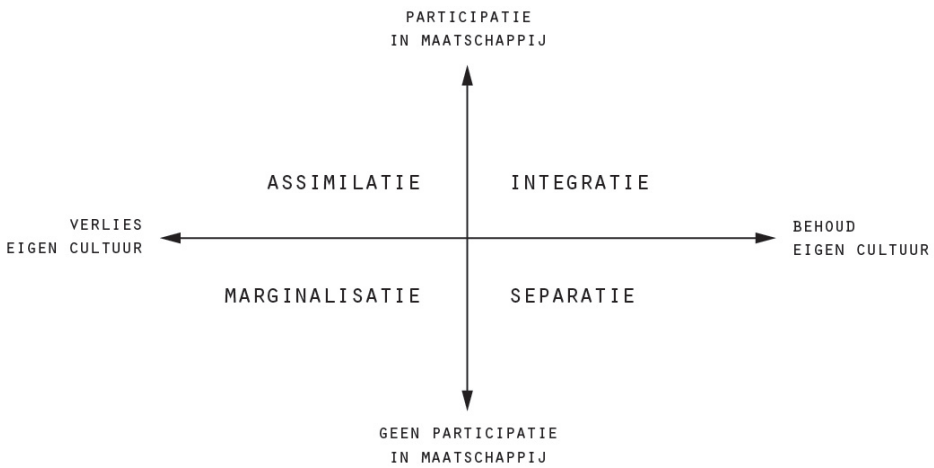
vormen van acculturatie: integratie, assimilatie, separatie en marginalisatie. Het hokje waar iemand in geplaatst kan worden, hangt af van twee factoren: het behoud van de eigen cultuur – het belang dat aan de eigen cultuur en het behoud daarvan wordt gehecht – en contact en participatie met andere culturen.³⁴

In het immigrantendebat in Nederland wordt gesproken van *integratie*. In dit scenario participeert de immigrant in de nieuwe samenleving, terwijl hij ondertussen tot op zekere hoogte zijn eigen cultuur behoudt. Een voorbeeld hiervan is de Indische minderheid in Nederland. Tijdens de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog in jaren '40 ontvluchtten deze mensen het toenmalige Nederlands-Indië. Inmiddels zijn ze volwaardige deelnemers in de Nederlandse maatschappij, maar veel van hen hebben daarnaast vastgehouden aan hun cultuur en de gewoonten die ze naar Nederland hebben meegebracht.

De term integratie wordt echter vaak verward met *assimilatie*, waarbij de immigrant enkel nog in contact staat met de nieuwe cultuur. Hij gaat geheel op in de samenleving en verliest zijn eigen culturele identiteit. Een voorbeeld hiervan is de manier waarop de Australiërs in de vorige eeuw met de Aboriginals omgingen. Vanaf de jaren '20 werden Aboriginalkinderen weggehaald uit reservaten en bij de blanke bevolking ondergebracht. Hier werden ze gedwongen hun eigen cultuur op te geven en de westerse gewoonten en tradities op te pakken. Dit wordt zelfs *gedwongen assimilatie* genoemd.

Vrijwillige assimilatie zal vrijwel nooit binnen één generatie plaatsvinden. Vaak gaat het geleidelijk en wordt de verandering duidelijker bij elke generatie. Toch lijkt in het huidige immigrantendebat, onder de naam integratie, dit scenario te worden nagestreefd. Assimilatie en integratie worden met elkaar verward. Daarbij wordt tevens gewaarschuwd voor het tegenovergestelde van assimilatie, namelijk *separatie*. Hierbij blijft de immigrant enkel vasthouden aan zijn eigen cultuur en ontloopt hij interactie met de rest van de samenleving. Voorbeelden hiervan zijn de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders die in de jaren '60 en '70 naar Nederland kwamen. Ze kwamen in dezelfde wijken te wonen, bleven hun eigen taal spreken en deden hun boodschappen bij de lokale Turkse en Marokkaanse winkels. Er vond nauwelijks of geen contact met de autochtone bevolking plaats. Ze hadden hun eigen leven in Nederland en bewogen zich in hun eigen Turkse of Marokkaanse wereld.

Toch is dit niet het extreemste scenario. Mocht de immigrant namelijk niet participeren in de samenleving, maar is er – bijvoorbeeld door het gedwongen opgeven van de eigen tradities – ook geen sprake meer van een eigen culturele identiteit waaraan vastgehouden kan worden, dan wordt er gesproken van *marginalisatie*.³⁵ Dit is een realistisch scenario voor de tweede of derde generatie Turken en Marokkanen in Nederland. Aan de ene

figuur 1:
vormen van acculturatie volgens Berry

kant zijn ze geboren en getogen in Nederland en voelen ze zich Nederlander. Ze willen graag participeren in de maatschappij – een maatschappij die hen afwijst, omdat ze zogenaamd allochtoon zijn. Aan de andere kant hebben ze traditionele ouders, die hun leefstijl te westers vinden en deze afwijzen. Dit kan mensen het gevoel geven dat ze nergens thuis horen.

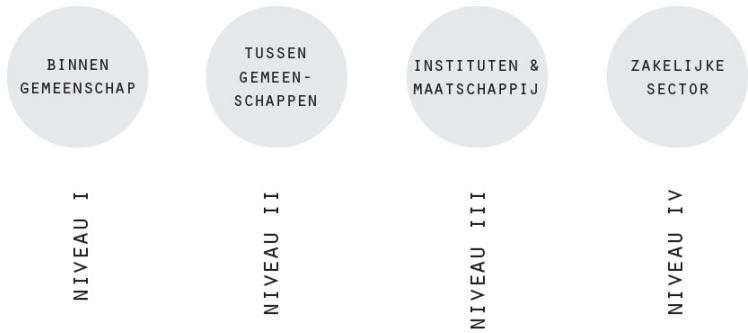
INTEGRATIE FACILITEREN

Integratie is dus, volgens de Nederlandse overheid, het beoogde eindresultaat van het acculturatieproces. Om acculturatie en, uiteindelijk, integratie te faciliteren, moet volgens Graves aan drie voorwaarden voldaan worden. Ten eerste moet er, door consequente *blootstelling*, kennis zijn van de normen en waarden van de dominante cultuur. De tweede voorwaarde is de mogelijkheid tot *identificatie* met de dominante cultuur, ter motivatie tot verandering. Als laatste moet de minderheid het gevoel hebben dat hun doelstellingen haalbaar zijn, doordat ze beschikken over *dezelfde middelen* als de meerderheid.³⁶

Ager en Strang menen dat deze drie voorwaarden niet voldoen om integratie te bereiken. In hun onderzoek uit 2004 onderscheiden ze tien domeinen. Elk domein is een voorwaarde waaraan voor de facilitatie van integratie voldaan moet worden.³⁷ De tien domeinen zijn in vier categorieën onderverdeeld. De eerste categorie omvat de praktische middelen voor integratie. De vier domeinen die hieronder vallen – *werk, huisvesting, gezondheidszorg en educatie* – worden wereldwijd aangemerkt als essentiële aspecten van integratie. Deze moeten niet alleen gezien worden als gevolgen of resultaten van het integratieproces, maar ook als stimulering voor het proces. Ze ondersteunen dus ook de andere domeinen.³⁸

De tweede categorie is die van sociale connecties. De drie domeinen die deze categorie vormen, zijn gebaseerd op de theorie van het sociale kapitaal van Woolcock, uit 1998. Volgens Woolcock moet een persoon, voor sociale integratie, op verschillende sociale niveaus relaties onderhouden. Dit omvat i) relaties binnen de lokale gemeenschap, ii) relaties tussen de lokale gemeenschap en groepen met connecties tot de maatschappij, iii) relaties tussen de maatschappij en instituties op macroniveau en iv) relaties binnen de zakelijke sector.³⁹ Deze niveaus worden in figuur 2 visueel weergegeven. Ager en Strang brengen de vier niveaus van Woolcock terug naar drie domeinen. Het eerste domein, *sociale banden*, omvat de relaties binnen de lokale gemeenschap. Deze is ontstaan op basis van, bijvoorbeeld, religie of etniciteit. Het domein van de *sociale bruggen* beschrijft de relaties van de lokale gemeenschap met andere groepen of gemeenschappen. Het derde domein, *sociale links*, een samenvatting van het derde en vierde niveau van Woolcock, draait om het contact met instituten en bedrijven, waaronder commerciële bedrijven en overheidsinstanties.⁴⁰

De derde categorie omvat domeinen die essentieel zijn voor het faciliteren

figuur 2:
de vier sociale niveaus van relaties volgens Woodcock

figuur 3:
de voorwaarden voor integratie volgens Ager en Strang

van het integratieproces. Het eerste domein is de *taal en cultuur* van de dominante groep. De minderheid moet zich de taal eigen maken, maar er is ook bekendheid met de cultuur nodig. Dit betekent niet dat enkel de minderheid kennis moet hebben van nationale gebruiken en procedures, maar ook dat de dominante groep begrip moet kunnen opbrengen voor de omstandigheden en de cultuur van de minderheid. Het domein *veiligheid* draait om de veiligheid van de minderheid bij het doorlopen van de andere domeinen. Als er sprake is van een constante angst voor racisme of geweld, werkt dat het integratieproces tegen. Door een veilige omgeving te faciliteren, wordt het proces dus gestimuleerd.⁴¹

De laatste categorie omschrijft slechts één domein. Dit is de fundering voor alle andere domeinen: *rechten en burgerschap*. Zonder zicht op een nieuwe toekomst heeft het gehele integratieproces geen nut.⁴²

Aan deze voorwaarden voor integratie (zie figuur 3) ontleen Ager en Strang hun definitie voor integratie. Zij menen dat een individu of een groep mensen succesvol geïntegreerd is als ze i) hetzelfde niveau van werk, huisvesting, gezondheidszorg en educatie bereikt hebben als de dominante groep, als ze ii) sociale contacten onderhouden met personen binnen hun eigen gemeenschap én personen uit andere gemeenschappen en als ze iii) kennis hebben van de taal en cultuur van de dominante groep en zich veilig voelen.⁴³ Deze drie punten kunnen indicatoren voor succesvolle integratie genoemd worden.

SOCIAAL - ECONOMISCHE & ETNISCH - CULTURELE INTEGRATIE

De drie indicatoren van Ager en Strang zijn van toepassing op het algemene begrip integratie. Andere onderzoekers hebben echter andere theorieën. In 1994 heeft Veenman ook over dit onderwerp geschreven. Hij heeft daarbij slechts twee indicatoren voor integratie geformuleerd: *formele participatie* en *informele participatie*.⁴⁴ Veenman besluit daarbij echter ook onderscheid te maken tussen twee vormen van integratie: *sociaal-economische integratie* en *etnisch-culturele integratie*. Formele participatie – deelname aan instituten, de maatschappij en de arbeidsmarkt – is de indicator voor sociaal-economische integratie. Informele participatie duidt op sociale, informele contacten en betrokkenheid bij de dominante groep en is de indicator voor etnisch-culturele integratie.⁴⁵

Het aanbrengen van een scheiding tussen vormen van integratie lijkt een terechte keuze te zijn. Mensen die werk hebben en mensen die in veelvuldig informeel contact met de dominante groep staan, zijn meer geïntegreerd.⁴⁶ Als echter een van de twee niet wordt gestimuleerd, is er geen sprake van succesvolle integratie.

De Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten die bijvoorbeeld naar Nederland kwamen, kregen hier werk. Hiermee werd voorzien in de

formele participatie en dus de sociaal-economische integratie. Omdat werd verwacht dat het slechts om een tijdelijk verblijf ging, werd behoud van identiteit de hoofdlijn van het beleid.⁴⁷ Etnisch-culturele integratie werd niet gestimuleerd. In de goedkoopste woonwijken onstonden etnische clusteringen. Immigranten bewogen zich vaak in kringen met mensen van dezelfde afkomst. Ook op het werk was sprake van groepsvorming op basis van etniciteit. Toen begin jaren '80 eindelijk begon door te dringen dat het verblijf van de arbeidsmigranten minder tijdelijk zou zijn dan voorheen werd gedacht, werden er voor het eerst stappen gezet ter bevordering van de etnisch-culturele integratie.⁴⁸ Integratie blijkt dus ook de nodige begeleiding te vereisen.

SOCIALE BINDING & INTERETNISCH CONTACT

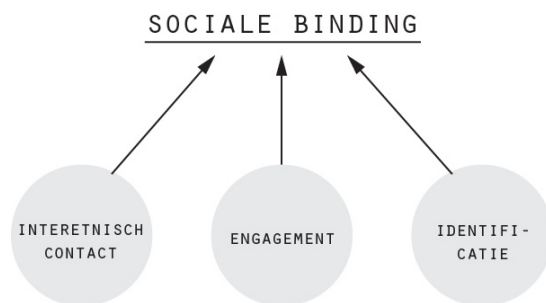
Sociaal-economische integratie en etnisch-culturele integratie zijn dus twee begrippen die los van elkaar gezien kunnen worden. Wel zijn beiden van even groot belang voor het algehele integratieproces.

Om überhaupt tot het integratieproces van etnische minderheden te komen, moet *interetnisch contact* tot stand worden gebracht. Dit zijn sociale contacten die de diverse etnische groepen in een multiculturele maatschappij overstijgen. Het zijn netwerken tussen leden van verschillende groepen, zowel allochtoon als autochtoon.⁴⁹ Interetnisch contact kan het wederzijds begrip tussen de etnische groepen bevorderen en vooroordelen doen afnemen.⁵⁰ Als informele contacten uitmonden in een baan, kan het zelfs leiden tot sociaal-economische integratie. In de sociologische literatuur wordt deze vorm van sociale contacten ook wel overbruggend sociaal kapitaal of *sociale binding* genoemd.⁵¹ Sociale contacten binnen de eigen etnische groep worden daarentegen bindend sociaal kapitaal genoemd.⁵² Dit draagt niet bij aan de integratie van een minderheid. De focus moet daarom op de totstandkoming van overbruggend sociaal kapitaal gelegd worden.

In hun onderzoek uit 2005 leggen ook Boonstra en Snel een link tussen sociale binding en integratie. Ze zien sociale binding als een indicator voor etnisch-culturele integratie, waarmee ze het gelijkstellen aan informele participatie.

Het begrip sociale binding splitsen ze op in drie subdomeinen (zie figuur 4). Het eerste domein is *interetnisch contact*, het tweede *engagement* bij de (lokale) gemeenschap. Interetnisch contact is sociale binding op het niveau van individuen en groepen, engagement op het niveau van organisaties en verenigingen. Als laatste domein noemen ze sociale binding op het niveau van de (stedelijke) samenleving, ofwel de maatschappij. Het gaat om de mate van verbondenheid met en de gebondenheid aan de samenleving van de dominante groep, waarin de minderheid leeft. Dit wordt *identificatie* genoemd.⁵³

De drie subdomeinen van sociale binding van Boonstra en Snel komen overeen met de tweede categorie – sociale connecties – van Ager en Strang. De drie domeinen die daaronder vallen (sociale banden, sociale bruggen en sociale links) hebben vergelijkbare definities. Interetnisch contact en engagement slaan op de sociale bruggen en de sociale links. Boonstra en Snel onderscheiden zich echter met name in hun woordkeuze voor het begrip identificatie. Identificatie omvat in hun ogen meer dan alleen binding met de maatschappij. Identificatie met de dominante groep door de minderheid kan namelijk bijdragen aan het gevoel van “erbij horen”. Hoewel dit een vrij abstracte omschrijving is, is het een essentieel concept voor integratie. Zoals Gowricharn het immers stelt, is integratie namelijk vooral een “gevoel van geworteld zijn”.⁵⁴ Identificatie is van groot belang om tot dit gevoel te komen. Om zich met de dominante groep te kunnen identificeren, moet de minderheid kennis hebben van de cultuur. Kennis van de cultuur leidt tot respect en een positieve houding ten opzichte van de groep, wat de stress die interetnisch contact kan opleveren, vermindert.⁵⁵ Identificatie met de dominante groep hoeft identificatie met de eigen etnische groep echter niet uit te sluiten.⁵⁶ In een onderzoek uit 1986 schrijft Hutnik zelfs dat er vier varianten van identificatie mogelijk zijn, die overeenkomen met Berry’s vier varianten van acculturatie. Iemand kan zich met óf de dominante groep óf de etnische minderheid identificeren, óf met beide óf met geen van de twee.⁵⁷ LaFromboise *et al* zeggen hierover dat integratie – hoewel door Hutnik en LaFromboise acculturatie genoemd – de meest ideale variant van identificatie is. Dit ligt in het onderscheid dat gemaakt moet worden tussen *identificatie* en *zelf-identificatie*. Een persoon, behorend tot de minderheid, kan zichzelf na verloop van tijd gaan identificeren met de cultuur van de dominante groep. Het kan echter gebeuren dat de leden van de dominante groep deze persoon (nog) niet accepteren. Dit kan stress opleveren. Dit kan uiteindelijk leiden tot het eerder beschreven scenario van marginalisatie. Een persoon die zich met beide groepen kan identificeren, kan altijd ergens op terugvallen. *Biculturele werkzaamheid*, waarbij sprake is van identificatie met zowel de eigen etnische groep als met de dominante groep, kan daardoor mogelijke stress van het acculturatieproces voorkomen. Volgens LaFromboise *et al* heeft biculturele werkzaamheid daarom een positieve invloed op het geestelijk welzijn van de persoon in kwestie.⁵⁸ Deze biculturele werkzaamheid is vergelijkbaar met Berry’s definitie van integratie.

figuur 4:
de drie subdomeinen van sociale binding
volgens Boonstra en Snel

CONCLUSIE & SAMENVATTING

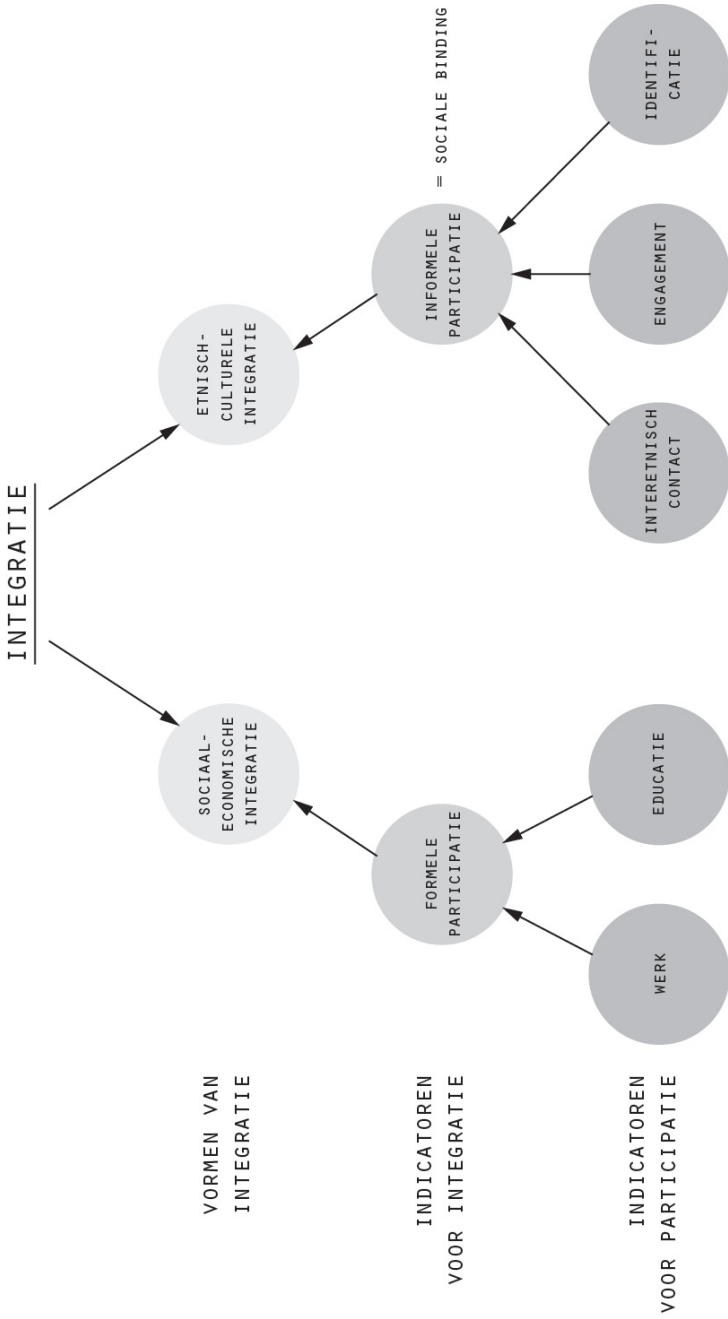
Het doel van dit hoofdstuk was het beantwoorden van de vraag: *wat is integratie?* Als antwoord hierop wordt Berry's definitie aangehouden:

Integratie is het participeren van leden van de minderheid in de samenleving van de dominante (ontvangende) groep is, waarbij tevens vastgehouden wordt aan de cultuur en identiteit van de eigen groep.

Volgens Berry leidt acculturatie van de minderheid ook tot veranderingen binnen de cultuur van de dominante groep. Beide groepen zullen elkaar beïnvloeden en elkaars gebruiken overnemen. In de praktijk blijkt vooral de minderheid zich aan te passen, maar dit betekent niet automatisch dat de dominante groep een passieve rol in het proces speelt. Integreren is als invoegen op een snelweg. Degene die vanaf de oprit de snelweg op wil, moet opletten en zijn snelheid aanpassen aan het verkeer op de weg. Het doorgaande verkeer moet echter ook rekening houden met de invoegende auto's en ze de ruimte geven, bijvoorbeeld door een rijbaan op te schuiven. Zoals bestuurders rekening houden met invoegende auto's, zo moet de ontvangende samenleving open staan voor de inspanningen van de minderheid en begrip tonen voor de cultuur die wordt meegebracht. Interactie met iemand van een cultuur waar je geen respect voor hebt, kan leiden tot vooroordelen en discriminatie. Kennis van elkaars cultuur is een belangrijk middel voor integratie. Respect voor elkaars cultuur moet hierbij van beide kanten komen.

Er wordt voor gekozen om integratie op te splitsen in sociaal-economische integratie en etnisch-culturele integratie. Voor sociaal-economische integratie is participatie bij instituten en op de arbeidsmarkt, zogenaamde formele participatie, een indicator. Een baan of vrijwilligerswerk, bijvoorbeeld, maar ook het volgen van een opleiding. Voor etnisch-culturele integratie wordt informele participatie of sociale binding als indicator aangehouden. Het omvat deelname aan sociale netwerken en structuren: met andere etnische groepen (interetnisch contact), met instituten (engagement) en met de maatschappij (identificatie).

In figuur 5 wordt de definitie visueel weergegeven.

BELANGRIJKE BEGRIPPEN

ACCULTURATIE

Het overnemen van elementen uit elkaars cultuur als twee groepen of personen met verschillende culturele achtergronden doorlopend met elkaar in contact staan. Hoewel veranderingen zullen optreden in de cultuur en gewoonten van beide groepen, blijkt de minderheid zich in de praktijk meer aan te passen aan de dominante groep dan andersom. *(pagina 17)*

ASSIMILATIE

Een vorm van acculturatie waarbij (een lid van) de minderheid zijn eigen culturele identiteit verliest en de cultuur van de dominante groep geheel overneemt.
(pagina 18)

BICULTURELE WERKZAAMHEID

Het kunnen identificeren met verschillende etnische groepen (vaak de eigen minderheid en de dominante groep).
(pagina 23)

CULTUREEL BURGERSCHAP

Het recht om cultureel af te wijken van de overheersende cultuur van een samenleving – bijvoorbeeld in taal of tradities – maar toch geheel geaccepteerd te worden door deze meerderheid.
(pagina 17)

ENGAGEMENT

Sociale binding op het niveau van organisaties en verenigingen (zoals sportverenigingen of buurtcomités).
(pagina 22)

ETNISCH-CULTURELE INTEGRATIE

Integratie in het informele dagelijks bestaan. Zie ook *informele participatie*.
(pagina 22)

FORMELE PARTICIPATIE

Deelname aan instituten (zoals onderwijs of overheidsinstellingen), de maatschappij en de arbeidsmarkt. Formele participatie is een indicator van *sociaal-economische integratie*.
(pagina 's 20-22)

IDENTIFICATIE

Het gevoel van verbondenheid met en gebondenheid aan de samenleving van de dominante groep, waarin de minderheid leeft.

(pagina 23)

INFORMELE PARTICIPATIE

Sociale, informele contacten en betrokkenheid bij de dominante groep door (iemand van) de minderheid. Informele participatie is een indicator van *etnisch-culturele integratie*.

(pagina's 20-22)

INTERETNISCH CONTACT

Netwerken tussen leden van verschillende groepen, zowel allochtoon als autochtoon. Dit zijn sociale contacten die de diverse etnische groepen in een multiculturele maatschappij overstijgen. Het is *sociale binding* op het niveau van individuen en groepen.

(pagina 22)

MARGINALISATIE

Een immigrant verliest zijn eigen culturele identiteit, maar participeert ook niet in de samenleving van de dominante groep.

(pagina 18)

PSYCHOLOGISCHE ACCULTURATIE

Acculturatie op het niveau van het individu, waarbij er veranderingen optreden in de denkwijze en het wereldbeeld van het individu. Dit hoeft niet te betekenen dat deze veranderingen optreden bij de gehele groep waartoe deze individu behoort.

(pagina 17)

SEPARATIE

De immigrant blijft in zijn geheel vasthouden aan zijn eigen culturele identiteit en ontloopt interactie met de maatschappij en de cultuur van de dominante groep.

(pagina 18)

SOCIAAL - ECONOMISCHE INTEGRATIE

Integratie op de arbeidsmarkt en bij instituten. Zie ook *formele participatie*.

(pagina 22)

SOCIALE BINDING

Het hebben van relaties met mensen van andere (etnische) groepen. Ook wel overbruggend sociaal kapitaal genoemd.

(pagina 22)

3

INTEGRATIE IN THEORIE

DE CONFLICTTHEORIE & DE CONTACTTHEORIE

Om integratie te bevorderen, moet geïnvesteerd worden in de informele en in de formele participatie. Voor de informele participatie betekent het dat er gestreefd moet worden naar engagement in lokale en maatschappelijke organisaties, naar informele, vriendschappelijke contacten met de lokale bevolking en naar het creëren van een gevoel van verbondenheid met de dominante groep, bijvoorbeeld door kennis van de cultuur. Formele participatie kan bereikt worden door de minderheid actief te voorzien van arbeidsplaatsen of vrijwilligerswerk. Ook educatie en leertrajecten zijn geschikte middelen.

Het idee dat iemand zomaar in een schoolbankje of op een kantoorstoel neergezet kan worden en dat daarmee de kous af is, is echter *wishful thinking*. Er is begeleiding nodig. Het enkel hebben van een baan of het volgen van onderwijs geeft onvoldoende stimulans voor sociaal-economische integratie. Er moet zelfs rekening gehouden worden met een mogelijk averechts effect. Dit scenario wordt de *conflicttheorie* of de *etnische competitietheorie* genoemd.

Deze theorie komt voort uit het economisch nutsdenken. Verschillende sociale groepen hebben dezelfde doelen en belangen, waardoor een onderlinge strijd om dezelfde middelen ontstaat.⁵⁹ Deze middelen kunnen bijvoorbeeld huizen en banen zijn. Dit maakt de conflicttheorie een risico bij de bevordering van formele participatie. In oktober 2015 ontstond bijvoorbeeld een kleine rel rond het verhaal dat vluchtelingen voorrang kregen bij de verdeling van woningen in de sociale huursector.⁶⁰ “Ze pikken onze banen in” is daarnaast een veelgehoord argument in het asielzoekersdebat. Autochtone groepen die tot dezelfde sociale klasse behoren als het grootste deel van de etnische minderheden, ervaren een grotere etnische dreiging dan andere. Zij concurreren immers met de etnische minderheden om dezelfde schaarse goederen: dezelfde banen, dezelfde huizen. In Nederland hebben de meeste minderheden een lage sociale positie. Op dit niveau vindt daarom de meeste etnische competitie plaats. Autochtonen binnen deze klasse zullen zich sneller etnisch bedreigd voelen en hebben daarom ten opzichte van de hogere klassen een negatievere houding tegenover minderheden.⁶¹ De perceptie van ongelijke

behandeling of ongelijke status versterkt de dreiging. Dit zou niet alleen de discussie rondom de sociale huurwoningen kunnen verklaren, maar ook het hoge percentage laagopgeleiden onder PVV-aanhangers.⁶²

Volgens de conflicttheorie leidt contact tussen verschillende groepen tot een negatieve houding, tot vooroordelen en in sommige situaties zelfs tot conflicten.⁶³ Er hoeft bovendien geen sprake te zijn van een daadwerkelijke bedreiging: de perceptie van dreiging is al voldoende voor het aanwakkeren van een competitie. Mensen zijn geneigd de belangen van de eigen groep te verdedigen. De conflicten versterken de banden binnen de groep.⁶⁴

Competitie heeft daarom een positieve invloed op de identiteit van de groep, maar een slechte invloed op het contact met andere groepen.⁶⁵ Deze vijandigheid kan niet eenvoudig opgelost worden door de groepen simpelweg bij elkaar te zetten. Mensen zijn onbewust op zoek naar een bevestiging van hun vooroordelen.⁶⁶ Volgens Sherif wakkeren kunstmatig opgezette ontmoetingen tussen groepen de gevoelens van bedreiging slechts verder aan. Dergelijke ontmoetingsprojecten hebben een duidelijk doel voor ogen en de culturele of religieuze achtergronden van de groepen staan vaak centraal. Hierdoor hebben ze voor de deelnemers een gedwongen karakter, waardoor de weerstand toeneemt.⁶⁷

Op basis van deze theorie stelt Belabas in haar onderzoek uit 2012 dat initiatieven aan twee voorwaarden moeten voldoen om etnische competitie te voorkomen. Om te beginnen moeten ontmoetingen niet door een autoriteit opgelegd worden. De contacten moeten ongedwongen aanvoelen en tot stand komen in een natuurlijke, ongekunstelde atmosfeer.⁶⁸ Dit sluit aan op de tweede voorwaarde van Belabas: er moet sprake zijn van een zogenaamd “natuurlijk gemeenschappelijk kader”. Als een initiatief duidelijk in het teken staat van culturele of religieuze achtergronden, kan dit de ontmoetingen alsnog een gedwongen karakter geven.⁶⁹ Bovendien benadrukt dit de onderlinge verschillen tussen de groepen, wat het “wij-zij-gevoel” versterkt.

De voorwaarden van Belabas maken duidelijk dat etnische competitie een altijd aanwezig risico is. Ze impliceren echter ook dat er wel degelijk mogelijkheden zijn om mensen conflictloos met elkaar in contact te brengen, mits de omstandigheden juist zijn. Dit betekent dat ontmoetingen tussen leden van verschillende groepen onder de juiste condities wederzijdse gevoelens van etnische competitie kunnen reduceren of zelfs voorkomen. Interetnisch contact voorkomt dus etnische competitie bij formele participatie.

Om dit contact tot stand te brengen, moet de minderheid in aanraking komen met de dominante groep. Volgens de conflicttheorie zitten hier echter risico's aan verbonden. Bovendien lijken veel initiatieven er vanuit te gaan dat het faciliteren van interetnisch contact automatisch leidt tot betekenisvolle relaties (“*meeting is mating*”). Dit is een valkuil waar

architecten en beleidsmakers makkelijk in trappen. In 1954 noemde Allport dit de ‘contact hypothesis’, ofwel de *contacthypothese*. Omdat het echter in de sociale wetenschappen moeilijk is om een hypothese daadwerkelijk te bewijzen, is het woord ‘hypothese’ in deze context een synoniem voor ‘theorie’. Deze hypothese wordt daarom vanaf hier aangeduid als de *contacttheorie*.

Allport stelt dat terloops contact met iemand die tot een andere groep behoort, niet vanzelfsprekend een positievere houding jegens elkaar oplevert. Zoals eerder gezegd, zijn mensen onbewust op zoek naar een bevestiging van hun vooroordelen. Ieder oppervlakkig contact (*casual contacts*) met de andere groep kan daardoor zelfs een averechts effect hebben en wederzijdse afkeer versterken.⁷⁰ Dit is het scenario volgens de conflicttheorie. Daar tegenover zet Allport *acquaintance*: het elkaar beter leren kennen. Deze vorm van contact kan volgens Allport vooroordelen wegnemen.⁷¹ Om deze vorm van contact effectief te laten zijn, stelt hij enkele voorwaarden.

Om te beginnen moet er sprake zijn van een gelijke status. Mensen van de dominante groep die te maken krijgen met mensen die tot een minderheid behoren, zijn naderhand positiever over het contact als beiden dezelfde status hadden – maatschappelijk dan wel economisch.⁷²

De tweede voorwaarde is het nastreven van gemeenschappelijke doelen. Het bewerkstelligen van een gezamenlijk doel kan solidariteit en samenwerking creëren in een groep waarin zowel de dominante groep als één of meerdere minderheden vertegenwoordigd zijn.⁷³ Hiervoor is duidelijk leiderschap benodigd, zoals Allport’s derde voorwaarde luidt. Initiatieven ter bevordering van interetnisch contact zijn mooi, maar er moet iemand zijn die de regels opstelt en laat zien hoe het moet.⁷⁴ Dit kan bewerkstelligd worden aan de hand van een wet of een traditie, maar ook door de lokale gemeenschap.⁷⁵

Toch kan er maar tot op zekere hoogte invloed op het proces uitgeoefend worden. Zelfs met deze controleerbare voorwaarden benadrukt Allport namelijk met zijn vierde voorwaarde dat er ook oncontroleerbare factoren meespelen. Ook de persoonlijkheid van de deelnemers in kwestie oefent invloed uit op de wil om vooroordelen te laten varen. Een agressieve aard, bijvoorbeeld, kan een negatieve rol spelen.⁷⁶

Aan deze vier voorwaarden wordt door Pettigrew in 1998 nog een vijfde toegevoegd. Deze stelt dat de contactsituatie aan deelnemers de mogelijkheid moet bieden tot het sluiten van vriendschappen. Deze voorwaarde dekt daarmee niet alleen de nodige diepgang van de interactie die benodigd is om vooroordelen weg te nemen, maar ook het feit dat veelvuldig en intensief contact het proces positief beïnvloedt.⁷⁷

Sinds Allport de contacttheorie in de jaren '50 formuleerde, is er al veel onderzoek naar gedaan. De onderzoeken zijn uitgevoerd onder een keur aan doelgroepen en de methoden lopen uiteen van archiefonderzoek (Fine, 1979) en enquêtes (Sigelman & Welch, 1993; Pettigrew, 1997) tot experimenten in laboratoria (Cook, 1969, 1978) en veldonderzoek (Deutsch & Collins, 1951).⁷⁸ In een grootschalige meta-analyse uit 2006 beoordelen Pettigrew en Tropp ruim honderd onderzoeken naar de contacttheorie en hun uitkomst. Hun conclusie is dat overbruggende contacten tussen verschillende groepen wel degelijk vooroordelen verminderen.⁷⁹ De voorwaarden van Allport waren het effectiefst als ze in combinatie aanwezig waren. Ze bleken echter niet noodzakelijk: ook zonder deze condities werd het gewenste resultaat bereikt. Hun aanwezigheid versnelde echter wel het proces.⁸⁰

Het onderzoek van Belabas uit 2012 vertoont juist tegenovergestelde resultaten. Zij onderzocht de vriendschapsschool-projecten in Rotterdam en betrok daarin zowel de contact- als de conflicttheorie. Haar conclusie was dat niet alle voorwaarden van Allport een even grote rol speelden bij het bevorderen van interetnisch contact. Het creëren van gelijke omstandigheden – of de perceptie van een gelijke status – was de belangrijkste. Projecten die de nadruk legden op de verschillende culturele achtergronden van de kinderen bleken daarentegen minder succesvol. Gemeenschappelijke doelen en leiderschap leken niet of nauwelijks effect te hebben op de uitkomsten van de ontmoetingen. Over de invloed van de diepgang en het veelvoud van de contacten konden geen uitspraken gedaan worden.⁸¹

De resultaten van Belabas ontkrachten deels niet alleen de contacttheorie, maar onderbouwen zelfs de conflicttheorie. In haar conclusie stelt ze dat aandacht voor de culturele verschillen van de kinderen een minder succesvol eindresultaat oplevert. Er was geen sprake van een zogenaamd “natuurlijk gemeenschappelijk kader”, waardoor de activiteiten een gedwongen karakter kregen. Bovendien werden alle activiteiten door een autoriteit van bovenaf opgelegd.

Dit betekent niet dat de conclusie absoluut is. De uitkomsten van Belabas' onderzoek waren wisselend: “ (...) Enerzijds was er herkenning, een afgenomen angst voor elkaar en verkering of mailrelaties; anderzijds kenmerkten ontmoetingen zich door het opzoeken van leden uit de eigen groep, wrijvingen en ruzies en conflicten.”⁸² Deze zin geeft de paralleliteit van de theorieën weer. De conflict- en de contacttheorie bestaan naast elkaar en kunnen beide van toepassing zijn op dezelfde situatie. Beiden zijn een realistisch resultaat van integratie en er moet dus ten alle tijden rekening gehouden worden met deze scenario's.

SAMENVATTING: VOORWAARDEN VOOR CONTACT

Bij het tot stand brengen van interetnisch contact, moet rekening gehouden worden met twee mogelijke scenario's. De conflicttheorie voorspelt dat terloops interetnisch contact tussen twee groepen een negatieve houding oplevert. Dit komt door een gevoel van dreiging, dat voortkomt uit etnische competitie. Dit is vooral een probleem als het aankomt op formele participatie ("Ze pikken onze banen in!"). Deze problemen kunnen voorkomen worden door de betrokken groepen kennis over elkaar bij te brengen, bijvoorbeeld door het leggen van betekenisvolle overbruggende contacten, waardoor informatie uitgewisseld kan worden. Hiermee kunnen vooroordelen weggenomen worden. Dit scenario heet de contacttheorie.

Voor zowel het voorkomen van de conflicttheorie en het stimuleren van de contacttheorie zijn voorwaarden opgesteld. Uit onderzoek is voortgekomen dat ze niet allemaal effectief zijn. Voor het laten slagen van interetnische ontmoetingen, moet enkel aan de volgende drie voorwaarden voldaan worden:

1. ongedwongen situatie: geen gekunstelde omgeving, de ontmoetingen moeten niet door een autoriteit van bovenaf opgelegd worden.
2. natuurlijk gemeenschappelijk kader: geen nadruk op de verschillende culterele of religieuze achtergronden van de groepen liggen, maar laat de leden van de groepen zelf op zoek gaan naar gemeenschappelijke interesses.
3. (perceptie van) gelijkheid tussen de leden van verschillende etnische groepen (bijvoorbeeld gelijke sociale klasse of gelijke opleidingsniveaus)

De conclusie is dat er in eerste instantie gewerkt moet worden aan de informele participatie van de minderheid. De kennis over elkaar die hieruit voortkomt, kan een rol spelen bij het voorkomen van etnische competitie en conflicten die formele participatie met zich mee kan brengen. Het advies is om betekenisvolle overbruggende contacten en informele participatie als middel voor succesvolle formele participatie te gebruiken.

HET PROCES VAN VOORoorDELEN KWIJTRAKEN

Wat duidelijk is geworden uit de conflict- en contacttheorie, is dat het succes van interetnische ontmoetingen staat of valt met vooroordelen en of ze weggenomen kunnen worden. De conflicttheorie komt voort uit de vooroordelen die leden van verschillende groepen over elkaar hebben, terwijl de contacttheorie deze gericht probeert weg te nemen. Hieruit kan geconcludeerd worden dat succesvolle integratie uiteindelijk is gebaseerd op het kwijtraken van vooroordelen. Pettigrew heeft, in zijn onderzoek naar de

effectiviteit van Alltrops contacttheorie, het proces van het kwijtraken van vooroordelen in kaart gebracht.

Zodra leden van verschillende groepen met elkaar in contact komen, maken ze volgens Pettigrew hetzelfde kennismakingsproces door. Het eerste stadium is het over elkaar leren – met name de dominante groep over de minderheid. Mensen zijn bang voor wat ze niet kennen, of, zoals Stephan & Stephan het in 1984 formuleerden: “*Ignorance promotes prejudice*”.⁸³ Kennis over elkaar neemt angst voor en vooroordelen over elkaar weg.⁸⁴

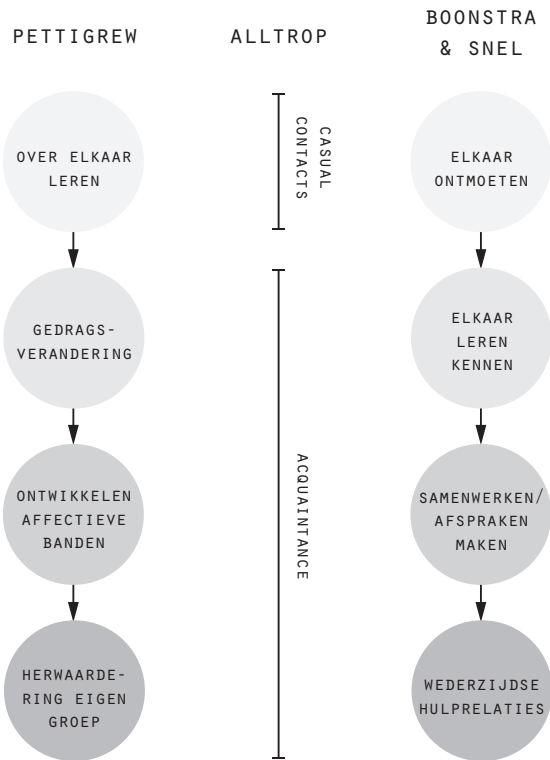
Dit baant de weg voor het tweede stadium van Pettigrew: gedragsverandering. Het veranderen van gedrag op de korte termijn kan een verandering in de houding op de lange termijn betekenen. Nieuwe situaties betekenen nieuwe verwachtingen. Als van iemand de acceptatie van minderheden verwacht wordt, kan dat uiteindelijk leiden tot een consequente verandering in het gedrag.⁸⁵ De belangrijkste trigger voor deze gedragsverandering is herhaaldelijke ontmoetingen met de minderheid, bij voorkeur in verschillende situaties. De herhaling leidt uiteindelijk tot een gevoel van herkenning en vertrouwdheid.⁸⁶ De gedragsverandering kan daarnaast verder gestimuleerd worden door het nieuwe, gewenste gedrag te belonen.⁸⁷

Het derde stadium is het zogenaamde ‘ontwikkelen van affectieve banden’. Goed contact, bijvoorbeeld met leden van andere etnische groepen, geeft een goed gevoel. Interetnisch contact kan daarom negatieve gevoelens, zoals angst en onzekerheid, verminderen en positieve gevoelens, zoals empathie en sympathie, juist versterken.⁸⁸ Vriendschap met één persoon van een andere etnische groep heeft invloed op het algemene beeld van de gehele groep. Ditzelfde geldt echter ook voor slechte ervaringen. Pettigrew concludeert daarom dat zowel bij contact als bij vooroordelen kennis en beïnvloeding door anderen een grote rol spelen.⁸⁹

Als laatste stadium onderscheidt Pettigrew herwaardering van de eigen groep. Kennismaking met een andere cultuur kan een nieuwe kijk op de eigen cultuur bieden. Het laat zien dat een leven ook met andere gebruiken en tradities ingevuld kan worden.⁹⁰

DE BINDINGSLADDER: INTERVENTIES BEOORDELEN

De vier stadia van Pettigrew komen overeen met Alltrop’s theorie. Het eerste stadium omvat de eerste (terloopse) ontmoetingen waarbij nog nauwelijks sprake is van kennismaking. Dit is vergelijkbaar met Alltrop’s *casual contact*. De verdere stadia van Pettigrew vertegenwoordigen het proces van *acquaintance*. Door het benoemen van deze vier stadia erkent Pettigrew dat er verschillende fasen en intensiteiten in het kennismakingsproces zijn. Des te hoger de intensiteit, des te hoger de effectiviteit. Deze vergelijking is in figuur 6 visueel weergegeven. Dit onderscheid in gradaties in de intensiteit en effectiviteit van

figuur 6:
de vier stadia van Pettigrew en de bindingsladder van Boonstra en Snel vergeleken met Alltrop

interetnisch contact maken ook Boonstra en Snel met hun *bindingsladder*. De bindingsladder is een in de sociologie veelvuldig toegepaste manier om de intensiteit van een interventie voor integratie mee te beoordelen. Deze onderscheidt interventies op de beoogde intensiteit en de beoogde doelstellingen.⁹¹ Voordat het initiatief tot een interventie wordt genomen, moet daarom vastgelegd worden wat het doel en de beoogde resultaten van de interventie zijn.⁹² Op basis hiervan kunnen interventies bij een van de vier treden van de bindingsladder ingedeeld worden. De laagste trede omvat initiatieven met een lage intensiteit, de hoogste trede initiatieven met een hoge intensiteit.

De eerste trede van de bindingsladder *elkaar ontmoeten*. Dit omvat het leggen van overbruggende sociale ontmoetingen tussen verschillende (etnische) groepen. De interventies hebben een lage intensiteit en hebben zich enkel ten doel gesteld mensen samen te brengen. Na de ontmoeting wordt het interetnisch contact niet verder begeleid. Voorbeelden van programmatische interventies met deze doelstelling zijn buurtfeesten en multiculturele festivals.⁹³

Onder deze trede vallen ook architectonische interventies. Een veelvuldig toegepaste architectonische ingreep is het voorkomen van etnische concentratie. Amerikaanse studies hebben een verband aangetoond tussen het wonen in concentratiewijken en de positie van minderheden op de arbeidsmarkt. In onderzoeken met betrekking op de Nederlandse samenleving is deze samenhang met formele participatie niet zichtbaar. Uit een onderzoek uit 2010 kwam zelfs naar voren dat de etnische concentratie van niet-westerse minderheden een positieve invloed heeft op de formele participatie. Hier zijn echter nog geen duidelijke oorzaken voor te vinden. Het zou kunnen komen doordat deze concentratiewijken een soort springplank voor immigranten zouden kunnen zijn. De woonwijken bieden een veilige, vertrouwde omgeving aan nieuwe immigranten, waardoor het acculturatieproces minder stressvol wordt. Bovendien zouden de lokale, etnische economieën banenkansen kunnen bieden voor mensen die anders moeilijk aan een baan zouden komen, bijvoorbeeld door een taal- of cultuurkloof of (onbewuste) discriminatie.⁹⁴ Dit geldt met name voor niet-westerse vrouwen.⁹⁵ Uit ditzelfde onderzoek is echter ook gebleken dat dit effect na verloop van tijd – circa acht tot tien jaar – afneemt en zelfs averechts werkt.⁹⁶

In Nederland oefent etnische concentratie ook een duidelijke negatieve invloed uit op de informele participatie en de sociaal-culturele integratie. Leden van minderheden die geconcentreerd wonen, hebben minder vaak contacten met elders wonende leden van de dominante (autochtone) groep.⁹⁷ Aan de andere kant is de kans dat een autochtoon een betekenisvolle relatie met iemand van de minderheid heeft groter als die in een gemengde woonwijk woont.⁹⁸ Ook vertonen autochtonen doorgaans een hogere

etnische tolerantie naarmate er meer etnische minderheden in de buurt wonen.⁹⁹ Het voorkomen van etnische concentratie is daarom een methode die regelmatig wordt toegepast bij grootschalige herstructureringen, saneringen en renovaties van woonwijken. Door woningen voor verschillende doelgroepen (van sociale huur tot vrijstaande koopwoningen) samen te brengen in één wijk, wordt etnische concentratie voorkomen. Voorbeelden van deze toepassing is de herstructurering van enkele zogenaamde Vogelaarwijken, zoals Moerwijk in Den Haag en Spangen in Rotterdam. De positieve effecten van deze herstructureringen zijn echter niet wetenschappelijk aangetoond.¹⁰⁰

Andere manieren waarop een architect interetnische ontmoetingen kan stimuleren, is door het ontwerpen van “spontane ontmoetingsplekken”, zoals markten, bibliotheken, parken, speelterreinen of sportvelden. Ook scholen, restaurants en moestuin-projecten worden genoemd.¹⁰¹ Door locaties waar allochtonen en autochtonen vanzelf al samenkomen, te verbeteren – bijvoorbeeld op het niveau van personeel en management – kan de ontmoetingsfunctie van deze locaties versterkt worden.

Architectonische interventies alleen voldoen echter niet als trigger voor interetnisch contact. Het tot stand brengen van ontmoetingen alleen biedt geen garantie op overbruggende vriendschappen. Dit feit wordt betrokken in de volgende trede van de bindingsladder, *elkaar leren kennen*. Op de eerste trede zijn mensen met elkaar in contact gebracht. Om uit deze ontmoetingen betekenisvolle relaties voort te laten komen, moeten mensen elkaar leren kennen. Interventies op de tweede trede van de bindingsladder hebben als doel wederzijds begrip en respect voor elkaar te creëren. De focus ligt daarom vaak op de culturele of religieuze achtergrond van de betrokken minderheid.¹⁰² Voorbeelden hiervan zijn interculturele dialogen of evenementen waarbij een etnische groep gebruiken en tradities, zoals klederdracht, presenteert.¹⁰³

Dit is in strijd met het onderzoek van Belabas naar de contacttheorie uit 2012, waarin werd uitgewezen dat initiatieven die de focus op deze aspecten leggen een minder succesvol resultaat opleveren. Althans, “in termen van opbrengsten van het project”, schrijft Belabas.¹⁰⁴ Deze zogenaamde “opbrengsten” slaan in haar onderzoek op betekenisvolle interetnische contacten op de lange termijn. Dit betekent dus dat de aandacht voor culturele en religieuze achtergronden geen negatief effect heeft op de ontmoeting zelf, maar dat het op de lange termijn niet leidt tot diepgaande relaties. Gezien het feit dat dergelijke initiatieven slechts de tweede trede van de bindingsladder halen en de (beoogde) intensiteit dus niet hoog is, is dit een logische constatering. Aandacht voor verschillende culturen en religies is dus niet per definitie slecht, maar heeft weinig tot geen langetermijneffecten.

De derde trede op de ladder is *afspraken maken met de buurt*. Hier draait

het niet meer om het leggen van interetnisch contact an sich, maar om het nut van deze contacten. Zo kunnen ze gebruikt worden om afspraken te maken met de buurt, zoals gedragscodes. Buurtbewoners gaan met elkaar in gesprek om gezamenlijk de buurt te verbeteren.¹⁰⁵ Dagevos en Gijsberts vertalen deze trede naar de meer algemene term *samenwerken*. Hieronder scharen ze programmatische interventies die de samenwerking tussen verschillende (etnische) groepen stimuleren. Dit zijn bijvoorbeeld samenwerkingsprojecten ten behoeve van de bestrijding van een gemeenschappelijk probleem of voor het delen van een interesse.¹⁰⁶ Uit nader onderzoek bleek dat veel initiatieven op de derde trede van de bindingsladder weinig succesvol waren. Er waren vaak problemen bij de werving van allochtone deelnemers. Bij daadwerkelijke deelname was er dan vaak sprake van taalbarrières of onduidelijkheid over de bedoeling van het project.¹⁰⁷ Uit evaluaties bleek dat deze initiatieven meer kans op slagen hadden als de groepen klein waren en een praktische en concrete inslag hadden. Initiatieven voor moeders en kinderen, zoals moeder-kindcentra, bleken ook effectief te zijn.¹⁰⁸ Deze resultaten zijn vergelijkbaar met de laatste trede: *wederzijdse hulprelaties*. Dit zijn initiatieven die zich richten op het leggen van één-op-één-contacten, met de achterliggende gedachte dat overbruggende sociale netwerken een positieve invloed kunnen hebben op groepen met een achterstand. Onder invloed van informele contacten met mensen van hogere klassen krijgen kansarmen betere sociale kansen. Kansen op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld, of hogeropgeleiden als rolmodellen voor de jeugd. Buddy- en mentorprojecten vallen onder deze trede.¹⁰⁹ Deze projecten werken actief aan de totstandkoming van betekenisvolle relaties, maar verbeteren daarnaast vaak ook de taalbeheersing van de allochtone deelnemers.¹¹⁰

In de bindingsladder wordt de nadruk gelegd op de intentie van het initiatief. Het succes ervan wordt afgemeten aan de intensiteit van het beoogde doel. Voordat het initiatief tot een interventie wordt genomen, moet daarom vastgelegd worden wat het doel en de beoogde resultaten van de interventie zijn. Mocht het eindresultaat hiervan verschillen, dan vereist het probleem een andere aanpak.¹¹¹

De bindingsladder van Boonstra en Snel maakt het beoordelen van de beoogde resultaten eenvoudig. De keerzijde ervan is dat de ladder alleen waarde hecht aan de intentie van een initiatief. Naar de daadwerkelijke resultaten van de interventies is tot nu toe nauwelijks onderzoek gedaan. Dit probleem wordt ook door Dagevos en Gijsberts benoemd. Voor veel interventies wordt niet expliciet geformuleerd wanneer de uitkomst geslaagd is. Sommigen zijn al moeilijk op hun intenties te beoordelen, omdat er onduidelijkheid is over hun doelstelling en hun beoogde doelgroep.¹¹²

SAMENVATTING: INTENSITEIT VAN INTERVENTIES

Er is een nauw verband tussen het leggen van interetnisch contact en vooroordelen. Om tot betekenisvolle overbruggende relaties te komen, moeten initiële vooroordelen weggenomen worden. Het proces dat iemand doormaakt als hij vooroordelen verliest, is door Pettigrew in kaart gebracht. Door het benoemen van dit proces erkent Pettigrew dat er verschillende fasen en intensiteiten in het kennismakingsproces zijn. Sommige interventies tot het verliezen van vooroordelen en het tot stand brengen van interetnisch contact, zijn daarom effectiever dan andere. Om de effectiviteit van interventies te kunnen beoordelen, hebben Boonstra en Snel de bindingsladder opgesteld. Deze onderscheidt interventies op de beoogde intensiteit en de beoogde doelstellingen en plaatst ze vervolgens onder een van de vier treden: elkaar ontmoeten, elkaar leren kennen, afspraken maken met de buurt c.q. samenwerken, en wederzijdse hulprelaties. Uit deze vier treden en het onderzoek van Dagevos en Gijsberts uit 2004, komen drie voorwaarden voor succesvolle interetnische ontmoetingen voort:

1. voorkomen van etnische concentratie
2. creëren van “spontane ontmoetingsplekken”, zoals bibliotheken, markten, sportverenigingen, speelplaatsen en parken
3. kleine contactgroepen, zoals één-op-ééncontact in buddy- en mentorprojecten

CONCLUSIE & SAMENVATTING

Het doel van dit hoofdstuk was het beantwoorden van de vraag hoe de integratie van verschillende etnische groepen in theorie gefaciliteerd kan worden. In de sociologische literatuur zijn diverse theorieën over integratie te vinden. Uiteindelijk kunnen op basis hiervan de volgende zes voorwaarden voor succesvolle facilitatie van integratie geformuleerd worden:

1. voorkomen van etnische concentratie
2. ongedwongen omstandigheden
3. “spontane ontmoetingsplekken”
4. natuurlijk gemeenschappelijk kader
5. kleine groepen
6. (perceptie van) gelijke status

Weinig van deze voorwaarden hebben directe betrekking op ruimtelijke configuraties. Ze komen voort uit algemene theoretische kaders en onderzoeken die niet op ruimtelijke facilitatie gespecificeerd zijn. Om ze in fysiek toepasbare middelen om te zetten, moeten deze voorwaarden opnieuw geïnterpreteerd worden.

Uit de onderstaande architectonische vertalingen blijkt dat er niet alleen een rol voor de ontwerper van de fysieke omgeving is weggelegd. Verreweg de meeste voorwaarden hebben betrekking op aspecten van het beleid, zoals het opstellen van Programma van Eisen. Hieruit blijkt dat de onderzoeksvraag, waarin alleen over de rol van de architect wordt gesproken, licht genuanceerd moet worden en dat ook de beleidsmakers in het onderzoek betrokken moeten worden.

VOORKOMEN VAN ETNISCHE CONCENTRATIE

architectonische vertaling: doelgroep

Eerder is gezegd dat het voorkomen van etnische concentratie onder architectonische interventies valt. Dit is verkeerd uitgedrukt, omdat de doelgroep in de praktijk niet door de architect, maar door de beleidsmakers samengesteld wordt. Dit kan door verschillende doelgroepen en sociale klassen in het plan op te nemen, zoals Bakker *et al* adviseren. De gewenste woningtypologieën worden daarmee ook reeds in de beleidsfase vastgesteld. Het is aan de architect om deze eisen in het ontwerp te implementeren. Dit betekent dat de architect hier slechts een faciliterende rol heeft: de ontwerpende rol is voor de beleidsmakers weggelegd.

Bij deze interventie moeten een aantal kanttekeningen gezet worden.

Hoewel in Amerikaanse onderzoeken is bewezen dat gemengde woonwijken een positieve invloed op formele participatie uitoefenen, is dit uit Nederlandse onderzoeken (nog) niet gebleken. Daarentegen heeft het wonen in een gemengde wijk wél een positieve invloed op de informele participatie. De kans op het ontwikkelen van betekenisvolle overbruggende contacten tussen allochtonen en autochtonen wordt groter. Bovendien bleken autochtonen in een etnisch gevarieerde wijk een tolerantere houding ten opzichte van allochtonen te hebben.

Ook blijkt uit de praktijk dat deze interventie vaak slechts gericht is op het creëren van terloopse ontmoetingen tussen verschillende etnische groepen. Etnische dreiging en etnische competitie behoren hierdoor tot een reëel scenario. Dit kan voorkomen worden door de ontmoetingen in de juiste banen te leiden en zo aan te sturen op meer diepgaande contacten. De architect moet dit in zijn achterhoofd houden.

ONGEDWONGEN OMSTANDIGHEDEN
SPONTANE ONTMOETINGSPLEKKEN
NATUURLIJK GEMEENSCHAPPELIJK KADER

architectonische vertaling: programma

Deze interventies komen voort uit de onderzoeksresultaten van zowel Belabas als van Dagevos en Gijsberts. Het creëren van ongedwongen omstandigheden staat in directe relatie tot de focus op culturele en religieuze achtergronden. Het organiseren van een speciaal evenement, waar de aandacht bovendien gevestigd wordt op de verschillende culturen en religies van de deelnemers, kan “nep” aanvoelen. Het contact wordt zo immers van bovenaf opgelegd en komt niet voort uit eigen initiatief. Het geeft de situatie een gedwongen karakter, wat onwil onder de deelnemers kan doen ontstaan. Het is daarom aan de architect om een ontspannen en ongedwongen ontmoetingsplek te creëren.

Dagevos en Gijsberts geven in hun onderzoek enkele aanknopingspunten om deze voorwaarde in een tastbaar ontwerp om te zetten. Door uit te gaan van een locatie waar interetnische ontmoetingen al plaats vinden, zogenaamde spontane ontmoetingsplekken, kan bijvoorbeeld een ongedwongen situatie gecreëerd worden. Voorbeelden van dergelijke plaatsen zijn scholen, restaurants, bibliotheken, parken, speelveldjes, sportverenigingen en markten. Ook moestuinprojecten worden door Dagevos en Gijsberts als veelbelovend aangemerkt. “Subtiële regie lijkt hier de sleutelterm,” concluderen ze. Ze menen dat kleine wijzigingen aan een natuurlijk ontmoetingspunt, bijvoorbeeld aan personeel en management, al de functie zou kunnen versterken. Dit zouden dus ook architectonische ingrepen kunnen zijn. Het is aan de architect om deze te specificeren.

KLEINE GROEPEN

architectonische vertaling: schaal

Uit het onderzoek van Dagevos en Gijsberts bleek dat de ontmoetingen onder de derde en vierde trede van de bindingsladder vaak plaatsvonden in kleine groepen of zelfs één-op-één. Deze ontmoetingen leidden vaker tot betekenisvolle contacten op de lange termijn. Deze voorwaarde kan aan de hand van de gebouwschaal vrij eenvoudig naar een ruimtelijke configuratie vertaald worden. Door te kiezen voor een kleine schaal, of kleinere clusters binnen een groter geheel, wordt gebruikers van het pand de mogelijkheid geboden tot het ontwikkelen van kleine gemeenschappen. Ook deze interventie wordt in de policybrief van Bakker *et al* benoemd als een succesfactor voor huisvesting van asielzoekers.

(PERCEPTIE VAN) GELIJKE STATUS

architectonische vertaling: gebouwkenmerken

De perceptie van gelijkheid was oorspronkelijk een voorwaarde voor de contacttheorie, maar blijkt ook een factor te zijn die etnische competitie kan voorkomen. Deze essentiële voorwaarde laat zich echter moeilijk vertalen naar een ruimtelijke configuratie. Perceptie en gelijke status zijn een vaag, abstract begrip. Het is een persoonlijke ervaring. Hoe kan een gebouw iemands persoonlijke ervaring beïnvloeden? Hoe kan een gebouw mensen zich gelijkwaardig doen voelen?

Om hierachter te komen, zou gekeken kunnen worden naar het tegenovergestelde van gelijkwaardigheid. Er bestaan immers wél gebouwen die ontworpen zijn om de macht van één persoon of systeem te benadrukken. Keizers en koningen, nazi's, communisten – allemaal hebben ze monumenten neer laten zetten. Volgens Glenn worden deze gebouwen vaak gekenmerkt door een symmetrie of axialiteit.¹¹³ Puur machtsvertoon, met als enig doel het imponeren van mensen. Hoge plafonds, hoge ruimtes - hoe groter, hoe indrukwekkender. Dit betekent echter niet dat lage plafonds en kleine ruimten de perceptie van gelijke status kunnen creëren. In kleinere gebouwen worden hoge plafonds immers als prettig ervaren.

Deze tegenstrijdigheid geeft de onbetrouwbaarheid van dit idee weer.

Het toont aan dat de uitstraling van een gebouw niet enkel van de gebouwkenmerken afhangt, maar dat het om de context draait. Het is daarom onverstandig om volledig te vertrouwen op een willekeurige theorie over monumentaliteit.

Vanwege dit gebrek aan concrete informatie wordt de formulering van de voorwaarde betreffende de gebouwkenmerken voorlopig uitgesteld. De verwachting is dat aan de hand van het praktijkonderzoek meer specifieke informatie verkregen kan worden. Voor nu worden daarom nog geen uitspraken gedaan, maar zullen de uitkomsten van het praktijkonderzoek afgewacht worden.

Het megalomane paleis van de toenmalige Roemeense dictator Ceausescu in Boekarest
is een concreet voorbeeld van architectuur als machtsvertoon
(The Romania Journal, 2016)

4

INTEGRATIE IN DE PRAKTIJK

De conclusies uit de literatuur zijn vertaald naar vier architectonische voorwaarden voor het faciliteren van integratie. De toepassing van deze voorwaarden in een gebouw zou de integratie van asielzoekers moeten stimuleren – in theorie. Om erachter te komen of ze inderdaad slechts theoretisch zijn of ook in de praktijk tot succesvolle resultaten leiden, moeten deze voorwaarden getoetst worden. Dit kan aan de hand van praktijkvoorbeelden.

Om de vergelijking met de theorie te kunnen maken, moeten er ook uit de praktijk duidelijke voorwaarden geformuleerd worden. Deze voorwaarden omvatten (mogelijk) gedeelde kenmerken van de gerealiseerde projecten. Het praktijkonderzoek is gericht op het vaststellen van deze kenmerken.

OPZET VAN HET PRAKTIJKONDERZOEK

De onderzoeksvraag luidt: *met welke middelen kan een architect de integratie van asielzoekers faciliteren?* Hoewel de onderzoeksvraag zich specifiek toespitst op de rol van de architect, is reeds uit het literatuuronderzoek gebleken dat een antwoord op deze vraag niet louter fysieke, architectonische criteria omvat. Gedurende het ontwerpproces krijgt een architect te maken met doelgroepen, met PvE's, met omgevingspsychologie. Hij voert in eerste instantie slechts de wensen van zijn opdrachtgevers uit. Het is dus niet alleen de architect die zijn invloed uitoefent op de fysieke omgeving: ook het beleid laat zijn sporen na. Om een compleet antwoord op de onderzoeksvraag te kunnen formuleren, zullen daarom zowel architecten als beleidsmakers bij het praktijkonderzoek betrokken moeten worden.

Om te beginnen zullen daarom de oorspronkelijke doelstellingen en het achterliggende gedachtegoed van het project onder de loep genomen worden. De beoordeling van een interventie begint, volgens Boonstra en Snel, immers met de ambities van de initiatiefnemers. Deze worden zichtbaar in de beoogde intensiteit en de beoogde doelstellingen. Om de doelstellingen van de casestudies vast te stellen, worden de actoren binnen de totstandkoming van de gekozen projecten benaderd voor interviews. Dit zullen zowel architecten als beleidsmakers zijn. In deze interviews zal specifiek ingegaan worden op de ontwikkeling van het project, de

achterliggende ideeën en de mate waarin (wetenschappelijke) kennis over integratie een rol heeft gespeeld in het gebouwoontwerp en/of het beleid dat gehanteerd wordt.

In hun onderzoek benoemen Dagevos en Gijsberts echter ook het gat in de benadering van Boonstra en Snel: er wordt vaak niet gekeken naar de effecten op de lange termijn. De beoogde resultaten worden niet altijd bereikt. Een ruimte wordt niet altijd zo gebruikt als hij door de architect bedoeld is. Sommige ontwerp- of beleidskeuzen kunnen tot ongewenste of onverwachte resultaten leiden. Dit onderzoek zal niet in staat zijn het gat van Boonstra en Snel op te vullen. Door te kiezen voor reeds lopende projecten, waarop daardoor gereflecteerd kan worden, zal echter getracht worden het gebrek te compenseren. In de interviews met de betrokken partijen zullen de daadwerkelijke effecten van het ontwerp of het programma behandeld worden. Aan de hand van deze feedback, kan vastgesteld worden welke aspecten van het project – ruimtelijk dan wel programmatisch – wél functioneren en welke niet. Deze kennis zal thematisch gecategoriseerd worden. Deze thema's kunnen vervolgens vergeleken worden met de resultaten uit het literatuuronderzoek.

Naar aanleiding van de constatering dat zowel de architect als de beleidsmakers hun invloed uitoefenen op de fysieke omgeving, kan geconcludeerd worden dat gebouwen die integratie faciliteren eigenlijk in grofweg drie categorieën verdeeld kunnen worden: beleidsmatig, ruimtelijk, of beleidsmatig én ruimtelijk. Bij beleidsmatige projecten is het vooral het beleid in het gebouw – bijvoorbeeld het programma – dat de integratie faciliteert. Deze ideeën zijn doorgaans echter niet zichtbaar in de fysieke omgeving, waar doorgaans weinig tot geen aanpassingen aan gedaan worden. In ruimtelijke integratieprojecten is daarentegen veel aandacht besteed aan de fysieke omgeving. Het ontwerp is weloverdacht en de architect probeert bewust een prettige, veilige omgeving te creëren, waarin mensen elkaar ontmoeten. Beleidsmatig is het programma opgebouwd uit losse activiteiten. Dit betekent dat er geen sprake is van een integratiebeleid dat als een rode draad door het dagelijks leven loopt en een constante, merkbare invloed heeft.

De derde categorie gaat uit van een combinatie van architectuur en beleid. Het gebouw is specifiek neergezet ter stimulering van integratie, maar daarnaast is er ook sprake van een programma waaraan gebruikers verplicht deelnemen.

Projecten voor asielzoekers, gericht op beleid en activiteiten, zijn er in overvloed. Dit onderzoek heeft echter tot nu toe benadrukt dat er weinig tot geen projecten zijn die de focus leggen op de fysieke, ruimtelijke omgeving. Dit gebrek aan praktijkvoorbeelden vergt concessies voor

de onderzoeksgroep. Ten behoeve van het onderzoek wordt daarom een verbreding van de doelgroep voorgesteld.

Als gekeken wordt naar het brede plaatje, dan kan gesteld worden dat asielzoekers als een sociaal kwetsbare groep aangemerkt kunnen worden. Deze groepen worden gekenmerkt door een toestand van sociale uitsluiting.¹¹⁴ Er zijn gevoelens van machteloosheid en wantrouwen en er is geen of beperkte toegang tot hulpbronnen.¹¹⁵ Deze omschrijving geldt echter even goed voor ex-verslaafden en ex-gedetineerden. Allemaal zijn het immers mensen die niet of nauwelijks participeren in de samenleving. Ze moeten sociale netwerken opbouwen. Ze zoeken een woning en een baan.¹¹⁶ Het gaat kortom om mensen die buiten de maatschappij staan en toch een manier moeten vinden om daar hun plekje in te vinden.

Ex-verslaafden en ex-gedetineerden vertonen dus, qua sociale positie, veel overeenkomsten met asielzoekers. De verbetering van deze sociale positie is gebaseerd op dezelfde grondslagen van integratie. Ruimtelijke facilitatie van deze integratie zal daarom ook op dezelfde grondslagen gebaseerd zijn. Gebouwen voor de (re-)integratie van ex-verslaafden en ex-gedetineerden vormen daarom ook geschikte casestudies.

CASESTUDIES: SELECTIE

Om zowel het programmatische als het ruimtelijke aspect van de opgestelde voorwaarden te kunnen onderzoeken, zullen de drie genoemde categorieën elk in een casestudie vertegenwoordigd worden. Helaas leggen, zoals eerder omschreven, de meeste integratieprojecten voor asielzoekers de nadruk op een beleidsmatige aanpak. Er wordt weinig aandacht aan de fysieke omgeving besteed, waardoor puur ruimtelijke projecten ontbreken. De verbreding van de doelgroep maakt het mogelijk een geschikt project te selecteren om de ruimtelijke, architectonische facilitatie van integratie te onderzoeken. Dit betekent dat er een ruimere keuze is aan mogelijke casestudies.

Op de volgende pagina is een tabel te zien, waarin zes mogelijke casestudies zijn opgenomen. Deze selectie is gebaseerd op drie criteria:

1. *Alle casestudies moeten in een tastbaar gebouw gefaciliteerd worden.* Zoals al eerder vermeld, zijn er veel projecten met een focus op integratie. De meesten daarvan behoeven geen eigen gebouw of fysieke locatie om het project plaats te laten vinden, bijvoorbeeld buddyprojecten. Dit onderzoek richt zich echter op de relatie tussen integratie en de fysieke (architectonische) omgeving. Zonder een fysieke omgeving kan dit niet onderzocht worden. Alleen projecten die, doordat ze aan een gebouw verbonden zijn, in directe relatie tot hun fysieke omgeving staan, komen daarom in aanmerking.

tabel 1:
schematische samenvatting van de casestudies shortlist

	LOCATIE	OPLEVERING	DOELGROEP	SCHAAL	CATEGORIE	OPMERKINGEN
<i>asielzoekerscentrum Og in Al</i>	Utrecht	2000	asielzoekers en minderjarige alleenstaande vreemdelingen	450 bewoners	beleidsmatig	bestaat al meer dan twintig jaar en is "verwoven met de wijk"
<i>asielzoekerscentrum Overvecht</i>	Utrecht	november 2016	asielzoekers en woningzoekende jongeren uit de wijk	400 asielzoekers en 20-30 jongeren	beleidsmatig	is op moment van schrijven nog niet geopend
<i>verpleeghuis Silem</i>	Karwijk aan Zee	januari 2016	statushouders met een medische achtergrond en ouders	10 statushouders en 104 ouders	beleidsmatig	heldere casus door duidelijke scheidingslijn tussen beleid en gebouw
<i>Superkubus Exodus</i>	Rotterdam	juni 2013	ex-gedetineerden en mensen in de laatste fase van hun gevangenisstraf	20 bewoners	ruimtelijk	mogelijkheid tot gerichte vragen over ontwerp vanwege de betrokkenheid van een architect
<i>Huis van Hoop</i>	Dordrecht	begin 2016	ex-verslaafden met een indicatie voor beschermd wonen	12 bewoners	ruimtelijk	lijkt op Superkubus Exodus, maar bestaat minder lang
<i>Startblok Riekerhaven</i>	Amsterdam	juli 2016	studenten/starters en statushouders binnen de leeftijdsgroep van 18 t/m 27 jaar	565 bewoners (283 studenten/starters en 282 statushouders)	beleidsmatig & ruimtelijk	bestaat minder dan zes maanden, maar het integratie-beleid is interessant

2. *Het programma van de casestudies moet integratie en huisvesting combineren.*

Het uiteindelijke ontwerpdoel is een asielzoekerscentrum dat tevens de integratie van zijn bewoners faciliteert. Het wordt een gebouw waarin integratie en wonen gecombineerd worden. Het programma van de casestudie moet daarom ook integratie en huisvesting combineren.

3. *Het project is al zes maanden of langer gaande.*

Naarmate het project langer loopt, worden de resultaten beter zichtbaar. Registreerbare resultaten kunnen vergeleken worden met de oorspronkelijke intenties van de ontwerpers of beleidsmakers die achter het project zitten en eventueel tot de fysieke omgeving herleid worden.

Aan de hand van deze selectiecriteria, de casestudie shortlist in *bijlage #2* en de aanvullende opmerkingen die in deze lijst zijn opgenomen, zijn de volgende drie gebouwen als casestudie geselecteerd:

<i>beleidsmatig:</i>	verpleeghuis Salem
<i>ruimtelijk:</i>	Superkubus Exodus
<i>beleidsmatig & ruimtelijk:</i>	startblok Riekerhaven

wijzigingen

Vrij snel na vaststelling van de casestudies bleek de lijst een aantal aanpassingen te vereisen. Zo kon de verantwoordelijke manager bij verpleeghuis Salem geen tijd voor een interview vrij maken. Ook de betrokkenen bij de alternatieve casestudie, asielzoekerscentrum Oog in Al in Utrecht, waren niet beschikbaar. Dit leidde tot het afvallen van de beleidsmatige casestudie.

Aan de andere kant bleken de ideeën over de andere casestudies na nader onderzoek bijgesteld te moeten worden. Om te beginnen bleek bij de ruimtelijke casestudie van de Superkubus het beleid alsnog een prominente rol in de totstandkoming van het gebouw en het integratiebeleid gespeeld te hebben. Om een volledig beeld van het project te verkrijgen, is daarom gedurende de loop van het onderzoek alsnog besloten ook de betrokken manager te benaderen.

Soortgelijke veranderingen zijn ook bij de casestudie Startblok Riekerhaven doorgevoerd. Na het eerste gesprek met de manager van het project bleek dat er geen architect aan het project te pas was gekomen. In plaats daarvan is toen besloten de betrokken stedenbouwkundige te benaderen. Hiermee werd tevens licht geworpen op een ander aspect van de architectuur van het blok.

Uiteindelijk is sprake van vier interviews waarmee gewerkt kan worden. Hoewel ze één project minder omvatten, komt het aantal overeen met het eerder geplande aantal interviews.

De volledige interviews zijn te vinden in *bijlage #3* (Superkubus Exodus) en *bijlage #4* (Startblok Riekerhaven). Ze zijn afgenomen binnen een periode van vier maanden, tussen juli en oktober 2016. De interviews betreffen de volgende personen:

Superkubus Exodus

architectuur: Sander van Schaik, architect bij Personal Architecture

beleid: Lara van der Well, directeur van Exodus Zuid-Holland

Startblok Riekerhaven

architectuur: Wouter Veldhuis, stedenbouwkundige bij MUST

beleid: Rienk Postuma, projectmanager bij De Key

De antwoorden van de geïnterviewden worden behandeld binnen de vier thema's die naar aanleiding van het literatuuronderzoek zijn vastgesteld: doelgroep, schaal, programma en gebouw. Per thema wordt er kort gereflecteerd op de uitkomst van het literatuuronderzoek en wordt er afgesloten met een beknopte samenvatting. De gevonden informatie wordt daarop gebundeld in de algehele conclusie in hoofdstuk 5, gevolgd door de toolbox in hoofdstuk 6.

RESULTATEN & VERGELIJKING

DOELGROEP

Variatie aanbrengen in de doelgroep is een van de manieren waarop een architect of beleidsmaker integratie kan stimuleren. In de literatuur wordt dit benoemd als het voorkomen van etnische concentratie. Daarbij worden echter enkele kanttekeningen gezet, met name betreffende het *wishful thinking* en het “*meeting is mating*”, waar veel architecten zich schuldig aan maken. Een gevolg van etnische concentratie is bovendien het mogelijke risico op angst van omwonenden om een minderheid te verworden, waardoor ze zich onveilig en zelfs bedreigd kunnen gaan voelen. Dit is bijvoorbeeld waarneembaar bij een woonproject in Nijmegen, waar een aantal oude azc-wooneenheden bewoond worden door een groep Eritreeërs. In het kader van een referentieproject is dit complex bezocht door Rienk Postuma, projectleider van Startblok Riekerhaven. Postuma vertelt daarover:

“We hoorden van ze dat ze het vervelend vonden dat ze als groep bij elkaar waren gezet. Daardoor kreeg je toch al snel scheve ogen.”

(blz. 148)

Het bezoek aan dit referentieproject heeft een belangrijke rol gespeeld in de totstandkoming van het hoofdconcept van het Startblok: statushouders en Nederlandse jongeren geheel gemengd, in gelijke verhoudingen, samen laten wonen. Het is duidelijk een bewuste strategie om etnische concentratie te voorkomen. Postuma:

“We hebben er bewust voor gekozen om mensen volledig gemengd te laten wonen. Geen concentratie van nationaliteiten of geslachten, maar Nederlanders en statushouders, jongens en meisjes, door elkaar.”

(blz. 146)

Uiteindelijk heeft dit onder andere geleid tot een gelijke verdeling van studenten en statushouders in iedere woongroep. In het Startblok wordt daarmee voornamelijk gefocust op interne integratie. Dit lijkt vooral nog het meest ideale uitgangspunt te zijn, omdat het complex verder een vrij desolate ligging heeft. Ook Wouter Veldhuis, de bij Startblok Riekerhaven betrokken stedenbouwkundige, beaamt dat de locatie bijzonder ongunstig is voor de statushouders.

De waarde van een centrale, dynamische locatie wordt onderstreept door het project van de Superkubus. Directrice Lara van der Well benadrukt tijdens het interview meerdere malen het belang dat in hun visie aan een centrale locatie wordt gehecht:

“We vinden het belangrijk midden in de samenleving te staan.

Tegenstanders van onze komst hier vonden dat we beter op een industrieterrein konden gaan zitten. Wij vinden echter dat je iedereen een eerlijke kans moet geven. (...) Het is toch waanzinnig dat een doelgroep die niet geliefd is en waar een heleboel mensen nog steeds niets mee te maken willen hebben, in zo'n opvallend pand in Rotterdam mag wonen.”

(blz. 130)

Deze uitspraak illustreert het feit dat er vaak vooroordelen over sociaal zwakke groepen bestaan. Deze vooroordelen komen, zoals eerder vastgesteld, voort uit angst voor het onbekende. Zolang deze groepen – ex-gedetineerden, maar ook asielzoekers – worden weggestopt, kunnen deze angst en de vooroordelen die daaruit voortkomen, niet overwonnen worden. Een centrale locatie draagt bij aan de zichtbaarheid van een groep. Ondanks de gunstige locatie ligt het grote nadeel van de Superkubus in de concentratie van een sociaal zwakke groep in één gebouw. Door deze concentratie van een minderheid voelen andere groepen – zoals de burens, die Exodus jarenlang hebben tegengewerkt – zich bedreigd. In dit aspect zijn de Superkubus en het Startblok dan ook zijn elkaars tegengestelden. In het Startblok is sprake van volledige interne menging op een desolate locatie, terwijl de Superkubus één doelgroep concentreert op een dynamische, veelzijdige locatie. Beide projecten hebben hun voor- en nadelen. Van beide projecten kan echter ook veel geleerd worden. In de ideale situatie zou de interne aanpak van Startblok Riekerhaven, de wijze waarop de studenten en statushouders daar samenwonen en ruimtes delen, gecombineerd worden met de centrale locatie van de Superkubus. Het stimuleren van deze menging van doelgroepen hangt samen met de activiteiten die in het complex aangeboden worden. De doelgroep van een gebouw is daarom gerelateerd aan het programma.

SAMENVATTING: DOELGROEP

Superkubus Exodus heeft veel weerstand ondervonden van buurtbewoners, die zich onveilig voelden door de concentratie van de groep op één locatie. Startblok Riekerhaven was, met behulp van een referentieproject, voorbereid op dit mogelijke probleem en heeft dat weten te voorkomen door volledige interne menging van de doelgroepen (Nederlandse jongeren en statushouders) af te dwingen. Naast de interne menging moet echter ook de mogelijkheid tot externe menging – contact met omwonenden – bestaan. De Superkubus heeft hiervoor een zeer gunstige locatie, midden in de stad, maar het Startblok kent, door zijn afgelegen ligging, deze mogelijkheid niet. Het project moet voor de externe menging dus ook in staat zijn mensen van buitenaf aan te trekken. De doelgroep van een project hangt daarom samen met het *programma*.

SCHAAL

Volgens de literatuur speelt de schaal van een project een grote rol in de mate van integratie. Kleinschalige projecten leveren betere resultaten. In de praktijk heeft men echter te maken met het concept financiële haalbaarheid, dat ook invloed uitoefent op de schaal. “Het klinkt plat, maar het aantal bewoners komt simpelweg voort uit het aantal wooneenheden dat we beschikbaar hadden,” zegt Postuma.

Het Startblok heeft momenteel 565 bewoners. Dat maakt het tot een grootschalig complex. Dit had de integratie in gevaar kunnen brengen, maar De Key heeft dit weten te voorkomen door per verdieping woongroepen te creëren. Elke woongroep bestaat uit circa twintig bewoners, waarvan de helft Nederlander en de helft statushouder is. Postuma:

“Ik denk dat we met het maken van de woongroepen de schaal hebben doorbroken.”

(blz. 149)

Postuma doelt hiermee op de vijfentwintig woongroepen waarin de 585 bewoners van het Startblok zijn onderverdeeld. Elke woongroep bestaat uit ongeveer twintig personen. De grootte van de woongroepen in het Startblok komen daarmee overeen met de schaal van Superkubus Exodus. Dit gebouw wordt bewoond door één groep van in totaal twintig ex-gedetineerden. Het creëren van woongroepen of het hanteren van een laag bewonersaantal komen overeen met de mogelijke interventies die in de literatuur worden voorgesteld.

In de praktijk lijken deze suggesties weinig tot geen invloed op het project gehad te hebben. Als gevraagd wordt naar de totstandkoming van het bewonersaantal in de Superkubus, antwoordt ook Van der Well vanuit financieel perspectief:

“In de verschillende huizen hebben we veel ervaring met groepen van veertien. Dat is een fijne mix, maar er is ook zeker een financiële druk. Als je een groter huis kunt exploiteren, dan loop je minder risico's en kun je daar uiteindelijk meer mee doen.”

(blz. 131)

Ze geeft echter ook aan dat een groep van twintig soms te groot is. Tijdens de groepsactiviteiten wordt de groep daarom regelmatig opgesplitst en wordt er in twee groepen van tien personen gewerkt. Van der Well vertelt dat hierdoor meer aandacht aan de individuen besteed worden. Dit impliceert dat het in een groep van twintig personen moeilijk is om met iedereen persoonlijk contact te hebben, wat de integratie mogelijk niet ten goede zou kunnen komen.

Op een locatie als het Startblok, waar sprake is van zelfbeheer en de woongroepen niet begeleid worden, speelt dit echter geen rol. Wat betekent dit voor de grootte van het complex en de bewonersgroepen? Kunnen deze oneindig groot of oneindig klein worden? Postuma zegt hierover het volgende:

“De vraag is waar de kritische massa zit. (...) Duizend mensen gaat misschien nog wel, maar ik denk dat het met drie- of vierduizend bewoners té massaal wordt. Ik weet niet of er een ondergrens is. Ik denk dat je met honderd man ook een intieme sfeer kunt creëren.”

(blz. 149)

Postuma benoemt in zijn laatste zin wat de meest invloedrijke factor achter het vaststellen van de schaal lijkt te zijn: het creëren van een intieme sfeer. Het betekent dat mensen zich ergens thuis moeten kunnen voelen. Ze moeten bekend zijn met de mensen om zich. Ze moeten geen gezicht in de massa zijn, maar een individu. Het gaat erom erkend te worden als persoon. Postuma's uitspraak over grootschalige complexen en zijn eerdere constatering dat ze met woongroepen de schaal hebben weten te doorbreken, betekent dat de algemene grootte van een complex er niet toe doet, als mensen maar een persoonlijke sociale cirkel hebben waarbinnen ze zich kunnen bewegen.

Van der Wells eerdere antwoord impliceert echter dat er een bovengrens aan de schaal van deze interne gemeenschappen zit. In een groep van twintig personen lijkt het moeilijker te zijn met iedereen persoonlijk contact te hebben dan in een groep van pakweg veertien personen. Ook de beheersbaarheid lijdt eronder:

“Uiteindelijk is zo'n groep van twintig aardig groot. Naarmate een groep groter wordt, is hij minder goed beheersbaar.”

(blz. 131)

Dit leidt uiteindelijk tot de constatering dat, bij woongroepen die zichzelf het doel tot integratie gesteld hebben, de maximale grootte bij voorkeur minder dan twintig personen bedraagt. Wat dat betreft is de schaal van het gehele complex niet relevant. Wel moet hier gerefereerd worden aan het probleem dat ook onder de voorwaarde over de doelgroep besproken is: de kans op de ervaring van “etnische dreiging”. Door teveel personen van een andere etniciteit bij elkaar te zetten – ook als de doelgroepen intern gemengd worden – kunnen omwonenden van het complex zich onveilig of bedreigd in hun manier van leven gaan voelen. Er zit blijkbaar toech een bovengrens aan de totale schaal van het project. Naar verwachting kan deze bovengrens bepaald worden op basis van het aantal bewoners in het gebied en de

etnische variatie. Hieruit kan afgeleid worden dat de schaal van een project in een nauwe relatie tot de doelgroep staat.

Ook uit bestaande projecten kan lering getrokken worden. Het aantal van ruim vijfhonderd bewoners van het Startblok Riekerhaven lijkt tot nu toe een geschikte schaal, hoewel de omstandigheden van de omgeving totaal verschillen van, bijvoorbeeld, de Superkubus, die midden in de stad staat. Het grootste verschil zit hier in het feit dat er bij het Startblok geen sprake is van omwonenden die zich “bedreigd” zouden kunnen voelen, omdat er geen directe omwonenden zijn. Het karakter van de woonomgeving speelt dus een rol. De schaal is daarom ook verbonden met het programma.

SAMENVATTING: SCHAAL

In de literatuur wordt werken in kleine groepen en persoonlijk contact als een stimulerende factor voor integratie genoemd. In de praktijk is vooral de mate van persoonlijke aandacht van belang voor de groepsgrootte. Zowel Superkubus Exodus als Startblok Riekerhaven werken met kleinere, interne gemeenschappen van twintig mensen. Idealiter gezien zouden deze groepen echter beter werken als ze kleiner zouden zijn. In de kubus gaat het om één woongroep, terwijl het in het Startblok om vijftientig van deze groepen gaat. Er lijkt daarbij geen sprake te zijn van een vastomlijnde bovengrens. Bij te grote groepen moet er echter rekening gehouden worden met een mogelijk gevoel van “etnische dreiging”, dat door omwonenden ervaren kan worden. Dit gevoel kan voorkomen worden door interne etnische variatie in de doelgroep van het project aan te brengen. Aan de andere kant hangt het gevoel van etnische dreiging ook samen met de woonomgeving: als er, zoals bij Startblok Riekerhaven, geen sprake van omwonenden is, is er ook niemand die de “dreiging” kan ervaren. De schaal hangt daarom aan de ene kant samen met de *doelgroep* en aan de andere kant met het *programma*.

PROGRAMMA

Naar aanleiding van het literatuuronderzoek was de aanname dat er bij het opstellen van de Programma's van Eisen rekening gehouden zou worden met het creëren van een zogenaamde ongedwongen omgeving. De verwachting was dat dit gedaan zou worden door het toevoegen van eventuele recreatieve functies, zoals openbare horecagelegenheden of locaties om te sporten. In de praktijk bleken de toevoegingen aan het programma van een ander niveau te zijn. Er werd geen actief contact met de buitenwereld gezocht. In beide casestudies werd er daarentegen gefocust op het creëren van een interne gemeenschap.

In Startblok Riekerhaven wordt dit effect bereikt door de ruim vijfhonderd studenten en statushouders samen te brengen in kleinere woongroepen.

Elke woongroep beschikt over een eigen gemeenschappelijke ruimte. De opmerking van Dagevos en Gijsberts, dat subtiele regie de sleutelterm lijkt, is hier echter ook – zij het onbewust – in de praktijk gebracht. In elke woongroep zijn twee zogenaamde “gangmakers” aangesteld, die tegen huurkorting het leven in de woongroepen organiseren. Deze gangmakers – een Nederlander en een statushouder – hebben als taak mensen bij de groep te betrekken en gezamenlijke activiteiten te organiseren. In lijn met sociologisch onderzoek zou gezegd kunnen worden dat het contact binnen de woongroep op deze manier van bovenaf opgelegd wordt en dat de activiteiten zo een gedwongen karakter krijgen. Als echter gekeken wordt naar de uitwerking in de praktijk, dan blijkt het tegendeel. Waarom? Er lijkt sprake te zijn van een praktijkvoorbeeld van de etnische competitietheorie, die er vanuit gaat dat oppervlakkig contact (*casual contact*) tussen leden van verschillende etnische groepen leidt tot conflicten. Een van de manieren om dit te voorkomen, is door te proberen betekenisvolle relaties (*acquaintance*) tot stand te brengen. Als woonstichting De Key had besloten om alle Nederlanders en statushouders bij elkaar in huis te plaatsen, maar geen voorzieningen te treffen om diepgaand contact te stimuleren, hadden de bewoners langs elkaar heen geleefd. Om bruggen tussen de verschillende (etnische) groepen te slaan, moet iemand de eerste stap zetten. Door hier de zogenaamde gangmakers voor aan te wijzen en daar een beloning tegenover te stellen – de huurkorting – wordt deze stap dan wel kunstmatig afgedwongen, maar de betekenis van het gebaar verandert er niet door. Bovendien hebben alle Nederlandse bewoners van het complex zich bewust aangemeld, wat betekent dat ze sowieso meer open staan voor het contact. De gangmakers zetten simpelweg het proces van acquaintance in gang.

Ook in Superkubus Exodus ligt de focus op het creëren van een hechte gemeenschap van bewoners. Het gebouw als geheel kan vergeleken worden met de woongroepen in het Startblok. Het verschil is echter dat hier niet de (opgelegde) interne sociale structuur, maar uiteindelijk de architectuur het ontstaan van de gemeenschap faciliteert. Zo biedt de Superkubus zijn bewoners een gemeenschappelijke ruimte, waar samen gekookt en gegeten kan worden. Deze functies faciliteren groepsactiviteiten, wordt het groepsgevoel gestimuleerd. Samen eten creëert bijvoorbeeld een hechter groepsgevoel.¹¹⁷ Het concept van de centrale stijfkern in de kubus, waar iedereen elkaar tegenkomt, is een vorm van casual contact.

“Door de openheid van het gebouw, waardoor je altijd bewoners tegenkomt, leer je op een gegeven moment de mensen ook kennen,” merkt Van Schaik, architect van de Superkubus, op. Deze opmerking lijkt in strijd met de opmerking dat terloops contact niet automatisch tot succesvolle resultaten leidt. Deze theorie wordt bevestigd door de gebruikers van de kubus, blijkt uit een uitspraak van Van der Well:

“Het gebouw is wel transparant ontworpen, maar je ziet elkaar toch niet zomaar tijdens de dagelijkse gang van zaken. Wij werken beneden, maar de jongens en meiden zitten boven. We moesten elkaar bewust opzoeken om elkaar te vinden.”

(blz. 131)

In de Superkubus wordt het contact tussen medewerkers en bewoners daarom actief gestimuleerd via het beleid, bijvoorbeeld door medewerkers regelmatig hun kantoor op de begane grond te laten verlaten en gebruik te laten maken van de werkplekken in de gemeenschappelijke ruimte, die tot het domein van de bewoners behoort. Deze aansporing tot contact kan wederom gezien worden als het op kunstmatige wijze in gang zetten van het proces van acquaintance. De belangrijkste trigger blijkt uiteindelijk dus het initiatief van de deelnemers zelf te zijn. In de Superkubus wordt dit initiatief genomen, omdat het een van de plichten van de bewoners en medewerkers is, terwijl het in het Startblok het met financiële middelen (huurkorting) wordt afgedwongen.

Opmerkelijk is dat bij beide projecten de prioriteit bij de interne gemeenschap ligt. Hoewel uit de literatuur naar voren is gekomen dat contact met de buitenwereld ook belangrijk is, wordt daar nog nauwelijks aandacht aan besteed.

In de Superkubus hebben de manager en de architect ervoor gekozen om met behulp van het ontwerp de organisatie transparanter te maken. Dit heeft ertoe geleid het gebouw open te stellen voor buurtbewoners. Het probleem is dat dit de enige voorziening is die hiervoor is getroffen. In het dagelijks leven wordt daardoor pijnlijk zichtbaar dat dit het schoolvoorbeeld van *“meeting is mating”* is, waarbij de architect denkt dat het faciliteren van ontmoetingen tussen verschillende groepen automatisch leidt tot ontmoetingen. Mensen voelen zich echter niet zomaar aangetrokken tot het drinken van een kopje koffie met ex-gedetineerden.

Als het gebouw gedeeltelijk een publieke functie had gehad, was dit misschien anders geweest. Het is daarom opvallend, met name gezien de aanbevelingen en voorbeelden die Dagevos en Gijsberts in hun boek geven, dat er aan beide projecten überhaupt geen publieke functies zijn toegevoegd. De relatie met de buitenwereld wordt verwaarloosd ten behoeve van het creëren van een veilige thuishaven. Hoeft het ene het andere uit te sluiten? Zowel bij Superkubus Exodus als bij Startblok Riekerhaven is in het fysieke ontwerp de connectie met de buitenwereld niet bewust verwaarloosd. Er speelden simpelweg een aantal factoren mee, waardoor dit niet eenvoudig te implementeren was. In Van der Wells verklaring klinkt de etnische competitietheorie door:

“... ik vond dat we ons hoofd niet teveel boven het maaiveld uit moesten steken. Zodra er immers iets gebeurt, bevestig je alle vooroordelen. We moesten eerst even onze draai hier zien te vinden en laten zien dat er niets aan de hand is als Exodus hier zijn werk doet. Als je na een aantal jaar kunt laten zien dat het hartstikke goed gaat, kun je naar buiten treden.”

(blz. 130)

In eerste instantie is er bewust geen aandacht besteed aan profilering in de buurt. Pas nu het huis een aantal jaren in bedrijf is, komt er meer openheid naar de buitenwereld. Dit gebeurt in de vorm van rondleidingen voor City Safari, waarbij de bewoners van het huis zelf groepen mensen door de Superkubus rondleiden. Van der Well benadrukt de belangrijke rol die de architectuur van hun gebouw daarin speelt:

“De Superkubus levert een concrete bijdrage aan het creëren van ontmoetingen. Mensen zijn nieuwsgierig naar de Superkubus, ze willen hem van binnen bekijken.”

(blz. 130)

Het fysieke gebouw draagt in Rotterdam op deze manier bij aan de integratie van de bewoners. Deze rol is in Riekerhaven niet voor de architectuur weggelegd. De aandacht ligt daar nadrukkelijk op de interne gemeenschap, waardoor het complex vrij voor buitenstaanders vrij onaantrekkelijk is. Postuma geeft aan dat het project niet bedoeld is als een gemengd woon- en werkproject, maar Wouter Veldhuis geeft aan dat hij het een gebrek vindt:

“[Met een culturele of maatschappelijke functie als publiekstrekker] krijgen mensen van buiten dit gebied ook een soort reden om langs te komen. Dat mist denk ik het meeste. We hebben een ontwerp gemaakt waarmee iedereen makkelijk het terrein kan verlaten, maar als buitenstaander uit Osdorp of de buurt van het Hoofddorpplein heb je geen enkele reden om er naartoe te gaan. Als je het hebt over integratie, zou het juist goed zijn als zo 'n plek een bestemming voor mensen van buitenaf zou zijn.”

(blz. 156)

Daarbij noemt hij als voorbeeld dat op de vorige locatie van de wooneenheden, in de Houthavens in Amsterdam, in het eerste jaar een café-restaurant draaide. Daar kwamen veel buurtbewoners, dus ook niet-niet-studenten, op af:

“Iedereen was nieuwsgierig naar hoe de Houthavens zich zouden gaan ontwikkelen en het café-restaurant was een soort spannende plek om van dichtbij te bekijken wat daar nu gebeurde. (...) Als je meer mensen van

buitenaf zou aantrekken, dan zou er ook meer interactie ontstaan. Ik denk dat dat wel het belangrijkste voor integratie is.”

(blz. 156)

Opvallend is dat zowel Veldhuis als Van der Well spreken over nieuwsgierigheid van mensen naar een project. Door een spannend of interessant project te maken en daarbij de mogelijkheid het complex te bezoeken met behulp van het programma te faciliteren, kan een stroom mensen van buitenaf in gang gezet worden. Dit bevordert het (interetnische) contact met bewoners, wat een positieve invloed op de integratie is. Uiteindelijk luidt de conclusie dat zowel het creëren van interne gemeenschappen als interactie met de buitenwereld, zowel door toegevoegde (publieke) functies als door de locatiekeuze, het programma kunnen beïnvloeden. Naar aanleiding hiervan wordt gesteld dat het programma verbonden is met de doelgroep en, in grotere mate, met de architectuur van het gebouw zelf.

SAMENVATTING: PROGRAMMA

In de casestudies is het programma veelal gericht op het bouwen van een interne gemeenschap, door bijvoorbeeld gedeelde ruimtes, zoals woonkamers of clubhuizen, erin op te nemen. Het faciliteren van ontmoetingen met externen is niet in het Programma van Eisen ingecalculeerd, maar blijkt met voortschrijdend inzicht der tijd toch gewenst te zijn. In Superkubus Exodus geven bewoners bijvoorbeeld door bewoners voor City Safari. In Startblok Riekerhaven wordt er tot nog toe weinig aandacht aan besteed, hoewel onder de betrokkenen het besef van het belang van externe contacten inmiddels begint te groeien. Het programma kan door zowel door het streven naar interne als naar externe menging beïnvloed worden. Het hangt daarom nauw samen met de *doelgroep* en het *fysieke gebouw*.

GEBOUW

Over de architectuur van een gebouw laten de geïnterviewden niet veel los. Uit de gesprekken met Van der Well en Veldhuis komt naar voren dat een complex de nieuwsgierigheid van buitenstaanders moet aanwakkeren. In de Superkubus is deze rol weggelegd voor het gebouw zelf. In het Startblok ligt dit moeilijker. Er blijkt interesse in het project te bestaan, maar de ligging van het complex is zeer afgelegen en van facilitatie van bezoekers met bijvoorbeeld horecavoorzieningen is geen sprake. Daarnaast moet het niet gaan om het creëren van interesse bij buitenstaanders, maar moet ook

de integratie van de bewoners in het oog gehouden worden. Op basis van de interviews kunnen hiervoor drie relevante voorwaarden geformuleerd worden.

concept: transparantie

In zowel de Superkubus als in Startblok Riekerhaven is transparantie het sleutelwoord.

Dat begon in de kubus reeds tijdens het ontwerpproces, toen bleek dat Exodus als organisatie zichtbaarder en toegankelijker wilde zijn. Deze transparantie is uiteindelijk een leidraad geworden voor het fysieke ontwerp. Van Schaik:

“Wij hebben als architecten besloten de gemeenschappelijke ruimte boven en de kantoren beneden te plaatsen. Hierdoor onstond een lobby-achtige, toegankelijke ruimte, waarmee Exodus zich meer als transparante organisatie kon profileren. (...) Die transparantie, de keuze om de voordeur open te gooien en het gezicht van Exodus te laten zien, was al een stap.”

(blz. 135)

Het was de bedoeling dat de afstand tussen de wereld buiten en de wereld binnen het gebouw zo kort mogelijk werd. Aan de ene kant hebben de architecten dit bereikt met de lobby op de begane grond, die via een open schacht in directe verbinding staat met de gemeenschappelijke ruimte. Aan de andere kant zijn er aan deze gemeenschappelijke ruimte symbolische elementen toegevoegd, die de bewoners van het gebouw in contact moeten brengen met de buitenwereld. Dit hebben ze gedaan aan de hand van grote foto's van uitzichten op Rotterdam, die her en der op het meubilair gedrukt zijn:

“De mensen in het Exodushuis zitten in een klein, besloten wereldje, maar hun doel is om uiteindelijk toch weer de wijde wereld in te trekken. Met deze foto's wilden we de beslotenheid en de veiligheid van het huis met de grootsheid van de stad combineren – de stad waar jij je weer klaar voor maakt.”

(blz. 137)

Hoewel eerder gebleken is dat er zeker aandacht besteed moet worden aan creëren van een veilige omgeving voor degenen die daar behoefte aan hebben, moet er dus ook sprake zijn van een verbinding tussen binnen en buiten.

Deze connectie tussen het leven binnen het complex en het leven erbuiten heeft ook een rol gespeeld in het stedenbouwkundige ontwerp van het Startblok. Door het kappen van bomen en groen en het blok zichtbaar te

maken voor de buitenwereld, is een visuele verbinding gemaakt met de buitenwereld gemaakt. Het stratenplan van het complex tracht de fysieke connectie tot stand te brengen. Veldhuis:

“Ik denk dat integratie begint met dat zo’n buurt onderdeel van de stad wordt. Je kunt wel een enclave ontwerpen waar mensen geïntegreerd samenleven, maar als het geïsoleerd van de stad ligt, kan niemand er weg en heeft niemand een reden om te komen. Dan wordt integratie lastig. Om het terrein met de stad te verbinden, hebben we (...) de nieuwe infrastructuur direct op de bestaande wegen aan laten sluiten. Het loopt gewoon recht de stad in.”

(blz. 153)

Daarnaast legt Veldhuis uit hoe het stedenbouwkundig plan probeert in te spelen op eventuele gevoelens van onveiligheid, door de wegen in een cirkel te laten lopen. Dit biedt mensen de mogelijkheid een ommetje te maken. Ze worden daardoor niet door het gevoel bekropen dat ze een “eng kamp” met een doodlopende weg in lopen of dat ze kunnen verdwalen.

In de literatuur werd gesproken van het creëren van een gevoel van gelijkheid binnen een gebouw. De voorwaarde voor transparantie kan gezien worden als de vertaling van deze gelijkheid naar een algemeen architectonisch concept. Het draait om een zekere toegankelijkheid, om gelijke kansen voor mensen binnen het complex en mensen erbuiten. Transparantie blijkt hiermee de ruimtelijke vertaling te zijn die in hoofdstuk twee niet gevonden kon worden.

functieschema: ontmoetingen creëren

De voorwaarde voor ontmoetingen overlapt deels met het concept van transparantie en deels met het programma. Om de verschillen tussen deze drie onderwerpen aan te duiden, is het echter nodig dit aspect apart te behandelen.

Het begint met Van Schaik die vertelt over de functieverdeling binnen de kubus:

“We hebben de publieke functies bewust over het gebouw verspreid, zodat bewegingen binnen het gebouw tot stand konden worden gebracht. Deze bewegingen leiden tot ontmoetingen en tot contacten.”

(blz. 136)

Door bewust de gemeenschappelijke ruimte boven en de kantoren beneden te plaatsen, hebben de architecten een verkeersstroom op gang gebracht. De

veelbesproken centrale stijfkern in de kubus is ontworpen met de reden om ontmoetingen te faciliteren. Zoals echter ook al over het programma werd gezegd, is dit een kwestie van “*meeting is mating*”. Van der Well:

“Je kunt elkaar wel zien, maar elkaar zien is geen ontmoeting.”

(blz. 131)

Het fysieke ontwerp van het gebouw, het functieschema, creëert de ontmoetingen binnen het gebouw. De architectuur heeft hier de rol van sociale trigger, die de ontmoetingen tot stand brengt. Zodra de ontmoetingen plaatsvinden, moeten deze echter uitgebouwd worden. Zoals Van der Well immers zegt, staat elkaar zien of elkaar tegenkomen niet gelijk aan daadwerkelijk contact leggen. Transparantie is dus iets anders dan contact leggen. Wat gebeurt er op de plaats van de ontmoeting? Het antwoord op deze vraag moet door het programma ingevuld worden. Hierin ligt het raakvlak van het programma en het functieschema.

Eenzelfde redenering is ook zichtbaar in het stedenbouwkundig plan van Startblok Riekerhaven. Tussen de bouwblokken liggen grote grasvelden. Deze collectieve ruimte is bedoeld voor sociale evenementen binnen het complex. Hoewel de ruimte dus bedoeld is voor interetnisch contact, vindt het daar niet zomaar plaats. Twee mensen die het veld oversteken, knopen waarschijnlijk niet automatisch een praatje met elkaar aan. In dit geval is het echter niet de architect die het terrein een functie heeft gegeven, maar heeft de bewonersgemeenschap deze vrijheid gekregen. Veldhuis:

“Daar krijgen de bewoners van de gemeenschap de ruimte om met elkaar een plan te maken. Dat kan het ene jaar een voetbalveld zijn, het andere jaar een moestuin of een vuurplaats: dat mogen ze zelf weten.”

(blz. 154)

Het zelfbeheer in dit project verandert de context enigszins, maar het idee blijft hetzelfde: de fysieke ruimte faciliteert de ontmoetingen, maar het programma geeft ze betekenis.

materiaal & kleur: praktisch & intuïtief

De geïnterviewden leken het moeilijk te vinden hun gebruik van materialen en kleur op integratie te betrekken. Onderbewust bleken ze er echter allemaal – hetzij vanuit een intuïtieve aard, hetzij vanuit een praktische aard – over nagedacht te hebben.

Van Schaik heeft het vraagstuk op beide manieren benaderd. Zijn onderbouwing voor de gebruikte materialen van de nieuw toegevoegde stijfkern was van zowel praktische als esthetische aard. De centrale kern zou een intensief gebruikte functie worden, dus werd aan de materialen de eis

van robuustheid gesteld. De materialisatie van de schacht was echter tevens een middel om de verschillende verdiepingen met elkaar te verbinden. Zo eindigt de houten trap die rondom de schacht loopt op de bovenste verdieping bijvoorbeeld in een houten dek. Het hout is in dit geval een rode draad door verschillende gebouwdelen.

De binnenzijde van de schacht is geheel wit geschilderd. Omdat dit ter bevordering van de daglichttoetreding in de onderste gebouwlagen is gedaan, kan dit als een praktische overweging bestempeld worden. De witte kap in de gemeenschappelijke ruimte kent eenzelfde oorsprong.

Ook het vilt waarmee de schacht aan de buitenzijde is bekleed, lijkt vanuit praktische overwegingen te zijn gekozen. Omdat vrijwel alle gebouwelementen van de kubus uit ofwel beton, ofwel uit hard wit plastic bestonden, was een akoestische materiaal vereist. De keuze voor vilt was een puur praktische overweging, evenals de kleurkeuze. Toch heeft van Schaik zich daar ook op een intuïtieve manier in laten leiden:

“Om ervoor te zorgen dat het [vilt] niet te snel vervuilde, hebben we een donkere tint, bruin, gekozen. Bruin heeft een warmere uitstraling dan zwart.”

(blz. 136)

Het idee van de warmere uitstraling is een gevoelsmatige benadering van de architecten geweest, gebaseerd op intuïtie. Dit lijkt in de kleurkeuze van de Superkubus de belangrijkste leidraad te zijn. Hoewel Van Schaik beweerde dat kleurgebruik in het ontwerp nooit een rol heeft gespeeld als stimulans voor integratie, blijkt uit zijn antwoord dat hij er (onbewust) wel over heeft nagedacht:

“Qua kleurgebruik hebben we geprobeerd het kleurenpalet warm en rustig te houden. Niet te hysterisch, aardse kleuren, veel wit, sereniteit.”

(blz. 137)

Het Startblok Riekerhaven lijkt hierin juist het tegenovergestelde van de Superkubus te zijn. Hoewel de wooneenheden vrij eenvoudig zijn vormgegeven en wit van kleur zijn, zijn er gekleurde platen voor de ramen zijn toegevoegd. Deze kleuren zouden, in Van Schaiks woorden, als “hysterisch” kunnen worden omschreven. Tijdens het locatiebezoek leek dit vooralsnog geen invloed op het leven in het complex uit te oefenen. In tegenstelling tot de kubus is het kleurenpalet van het Startblok niet bewust gekozen. Dit blijkt uit de opmerking van zowel Veldhuis als Postuma dat er geen architect aan het project te pas is gekomen. De wooneenheden zijn ontworpen door Studioninedots en ze zijn, zonder enige architectonische aanpassingen, vanuit de Houthavens naar de Riekerhaven

verplaatst. Ditzelfde geldt voor de materialen die in de buitenruimte zijn toegepast, zoals stoeptegels en fietsenrekken. Ook Veldhuis heeft dit vraagstuk praktisch benaderd:

“... de middelen waren beperkt. De Key was daar ambitieuzer in, die had gehoopt dat wij meer kwaliteit konden maken en iets spannends met nieuwe materialen konden doen. Er werd bijvoorbeeld gesuggereerd dat we hallenverharding van oude rubberbanden konden maken. (...) We hebben toen duidelijk gemaakt dat onze prioriteit bij het beheer lag. De Key zit bij dit project wat beheer betreft op een totaal nul-niveau. De bewoners van het complex moeten het allemaal zelf gaan doen. We wilden ze niet opzadelen met leuke dingetjes waar zij straks de ellende van krijgen.”

(blz. 155)

Hoewel De Key in deze situatie aandrong op creatieve oplossingen, bevestigt Postuma dat bij de materialisatie de nadruk op het beheer hoort te liggen. Ondanks het beperkte budget dat voor het Startblok beschikbaar was, blijkt dat daar doorgaans wel in geïnvesteerd wordt:

“We gebruiken bijvoorbeeld liever wat duurdere materialen, die in het gebruik en het beheer hun geld opleveren.”

(blz. 145)

Deze uitspraak onderbouwt het idee dat materialisatie in de praktijk meestal aan financiële beperkingen onderhevig is. De belangrijkste eis die daar in een gebouw voor integratie aan gesteld zou kunnen worden, is dat het een robuust materiaal is dat weinig onderhoud vergt.

Het kleurgebruik is aan vrijwel geen voorwaarden onderhevig. In de Superkubus is gekozen voor een palet met natuurlijke kleuren en bruintinten, ter bevordering van de “rust” en “sereniteit”. In Startblok Riekerhaven zijn daarentegen felle kleuren toegepast. Hoewel het idee erachter niet duidelijk is, zouden de ontwerpers gedacht kunnen hebben dat op die manier sfeer aan de witte containerwoningen toegevoegd werd. Beide ideeën lijken te werken. Om de meest ideale optie te achterhalen, zal een onderzoek naar kleur en emoties bij de keuze betrokken moeten worden. In het verleden is dat al door diverse wetenschappers onderzocht, zoals Valdez en Mehrabian (1994) en Kaya (2004).

Uiteindelijk leidt dit grofweg tot de constatering dat materialen uit praktische overwegingen gekozen moeten worden, terwijl kleurgebruik veelal een intuïtieve zaak is. Een van de mogelijke bijzaken die de architect daarbij in gedachten kan houden, is dat het creëren van een intieme sfeer niet alleen op schaalniveau een mogelijkheid is, maar ook op het niveau van de fysieke ruimte.

SAMENVATTING: GEBOUW

Er zijn drie aspecten waar in het gebouw aandacht aan besteed moet worden: het concept, het functieschema en materiaal & kleur.

- Bij beide casestudies speelde als concept de transparantie van het fysieke ontwerp een belangrijke rol, bijvoorbeeld door de toegang tot het complex zo eenvoudig en open mogelijk te maken en interne verbindingen te realiseren. Het gebouw moet even simpel te betreden als te verlaten zijn.
- Het functieschema en de verdeling van het programma in beide complexen was erop gericht ontmoetingen te faciliteren. Om het “*meeting is mating*” om te zetten in daadwerkelijk betekenisvolle contacten, is een gericht *programma* vereist.
- Materialisatie was bij beide projecten onderhevig aan financiële voorwaarden en bleek een praktische zaak te zijn. Er werd daarom met name voor robuuste materialen gekozen die in het beheer rendabel waren. Het kleurpalet in beide complexen liep zeer uiteen. Dit blijkt met name een intuïtieve zaak te zijn.

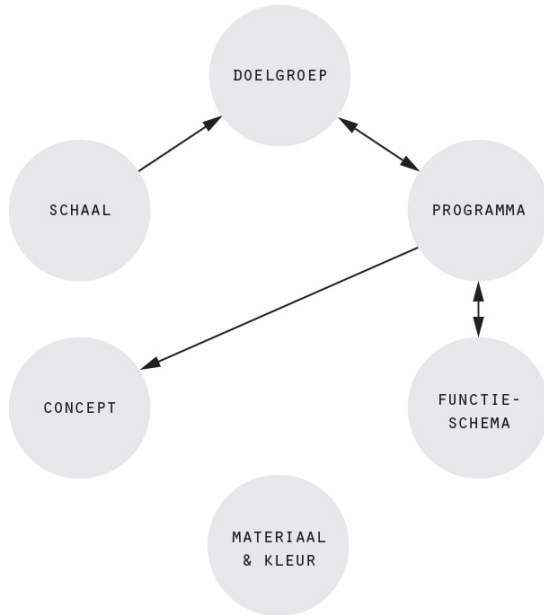
CONCLUSIE & SAMENVATTING

De focus van dit hoofdstuk lag op het praktijkonderzoek, waarbij ook de gevonden voorwaarden uit de literatuur zijn betrokken. De interviews bleken een waardevolle aanvulling op het literatuuronderzoek te zijn, waarmee een vergelijking gemaakt kunnen worden. Het leidde tot interessante resultaten, die op deze pagina's grafisch en in tekst samengevat worden. Dit wordt gedaan aan de hand van een zestal voorwaarden, verdeeld over vier hoofdthema's, waarvan uit het onderzoek is gebleken dat ze een rol spelen bij de fysieke facilitie van integratie.

Deze thema's luiden als volgt:

1. doelgroep
2. programma
3. schaal
4. gebouwenkenmerken
 - concept: transparantie
 - functieschema: ontmoetingen creëren
 - materiaal & kleur: praktisch & intuïtief

Uit de interviews bleek dat de casestudies binnen deze thema's overeenkomsten vertonen, maar ook van elkaar verschillen. Deze informatie is op de pagina hiernaast, in tabel 2, per thema overzichtelijk weergegeven. Ook is gebleken dat sommige thema's aan elkaar gerelateerd zijn. Deze onderlinge verbanden staan schematisch aangegeven in figuur 7. In aanvulling op deze overzichten worden de bevindingen hieronder nogmaals per thema samengevat. Hierbij springt in het oog dat, ondanks de gebouwgerichte focus van het praktijkonderzoek, vrijwel alle resultaten betrekking hebben op het beleidsmatige aspect van een project. Met zaken als programma, schaal en doelgroep kan een architect in de ontwerpfase weinig beginnen. Dit lijkt nogal in strijd te zijn met de onderzoeksvraag, waarin specifiek gevraagd wordt hoe een architect integratie kan faciliteren. Er moet daarom geconcludeerd worden dat het literatuur- en praktijkonderzoek nog niet voldoende houvast bieden om de onderzoeksvraag te beantwoorden en dat verder onderzoek vereist is.

figuur 7:
de samenhang tussen de voorwaarden voor
architectonische stimulatie voor integratie

tabel 2:

schematische samenvatting van kenmerken van de casestudies

	<i>Superkubus Exodus</i>	<i>Startblok Riekerhaven</i>
DOELGROEP	Door de centrale locatie is sprake van menging met externe groepen, maar van interne menging van doelgroepen is geen sprake. De concentratie van één sociaal zwakke groep op deze locatie heeft weerstand en een gevoel van “etnische dreiging” opgeroepen bij omwonenden.	In het project is bewust gekozen voor interne menging van verschillende etnische groepen in de meest extreme vorm: in gelijke verhoudingen, om en om. Door de desolate ligging van het complex is er echter geen sprake van menging met omwonenden, omdat die er niet zijn.
SCHAAL	De bewonersgroep heeft een grootte van twintig personen. Eerdere ervaringen met kleinere groepen van veertien personen waren echter beter, omdat deze groepen beter beheersbaar zijn en er daardoor meer persoonlijke aandacht aan de deelnemers gegeven kan worden.	Het complex heeft in totaal 565 bewoners, maar “de schaal is doorbroken” door het creëren van 25 woongroepen van elk twintig personen. Daardoor is er betreffende de schaal geen vastomlijnde bovengrens. Het streven is om een “intieme sfeer” te creëren.
PROGRAMMA	In verband met de weerstand vanuit de buurt is er in eerste instantie gefocust op het creëren van een interne gemeenschap. Na een aantal jaren van stabiliteit, zonder grote problemen, wordt nu contact met de buitenwereld gezocht door het gebouw open te stellen voor publiek en de bewoners rondleidingen te laten geven voor City Safari.	De nadruk ligt op het creëren interne gemeenschappen. Dit wordt gedaan met behulp van “gangmakers” in elke woongroep, die, tegen huurkorting, de taak hebben sociale initiatieven binnen de woongroep op te zetten. Door de afgelegen ligging en een gebrek aan publieke functies is echter geen sprake van menging met de buitenwereld.
GEBOUW - KENMERKEN		
<i>concept: transparantie</i>	In het interieur is veel glas en open verbindingen verwerkt. Op de begane grond, bij de receptie, staat een koffietafel die bedoeld is voor zowel bewoners als buitenstaanders. Hiermee wordt gepoogd een verbinding tussen binnen en buiten tot stand te brengen.	Het stratenplan is gericht op open verbindingen met het omliggende stedelijk weefsel: de bestaande straten zijn doorgetrokken en de wegen in het complex lopen in een cirkel, zodat een rondje gelopen kan worden en ook buitenstaanders zich welkom voelen.
<i>functieschema: ontmoetingen creëren</i>	De architecten hebben bewust de gemeenschappelijke ruimte bovenin en de slaapkamers een verdieping lager geplaatst. Daardoor wordt beweging in het trappenhuis gecreëerd, waardoor mensen elkaar daar tegenkomen. Kanttekening: “Elkaar zien is geen ontmoeting”, aldus de gebruikers.	In het stedenbouwkundig plan zijn een aantal binnenterreinen opgenomen. De bewoners mogen zelf met een plan komen voor het gebruik van deze terreinen. Het idee is dat deze functies uiteindelijk leiden tot ontmoetingen en contact tussen de bewoners van het complex.
<i>materialisatie & kleurkeuze: praktisch & intuïtief</i>	De materialen zijn gekozen uit praktische overwegingen: robuuste materialen die lang mee gaan en zachte materialen voor de akoestiek. De kleurkeuze (aardse, serene kleuren, zoals bruin en wit) komt voort uit het streven om rust in het gebouw te creëren, maar was een intuïtieve keuze.	De materialen zijn gekozen vanuit financiële en praktische overwegingen: vrijwel alles is hergebruikt, maar in verband met het zelfbeheer binnen het complex moest het ook robuust en onderhoudsarm zijn. Aan de kleuren is verder geen aandacht besteed.

DOELGROEP

Betreffende de doelgroep zijn er twee aspecten waaraan aandacht besteed moet worden: interne menging en externe menging van de doelgroepen. Interne menging houdt in dat een complex door verschillende doelgroepen bewoond moet worden. Er moet sprake zijn van een gevarieerde groep bewoners: aan de ene kant om de integratie van de bewoners te bevorderen, aan de andere kant om een gevoel van zogenaamde etnische dreiging bij omwonenden te voorkomen. Een voorbeeld van succesvolle interne menging is het Startblok Riekerhaven, waar de kamers om en om door Nederlandse jongeren en statushouders worden bewoond. Externe menging leidt tot het plaatsen van het complex op een centrale locatie binnen het stedelijk weefsel. Hierdoor wordt het contact met omwonenden bevorderd, wat ook een positief effect op de integratie van de bewoners heeft. Door het toevoegen van publieke activiteiten kan deze menging nog verder bevorderd worden. De doelgroep van een project hangt daarom samen met het programma. Superkubus Exodus is, door zijn centrale locatie en de rondleidingen die door de bewoners voor City Safari gegeven worden, een geschikt voorbeeld voor deze voorwaarde.

PROGRAMMA

Ook het programma omvat twee aspecten: het stimuleren van intern contact en het stimuleren van extern contact. De praktijkvoorbeelden hebben uitgewezen dat het creëren van een interne gemeenschap, bijvoorbeeld in de vorm van een woongroep, een stimulans voor de integratie kan zijn. De vorming van deze gemeenschappen kan gestimuleerd worden aan de hand van opgelegde sociale structuren, maar ook met behulp van ruimtelijke facilitatie van gemeenschappelijke activiteiten, zoals gezamenlijk eten. De architectuur van een gebouw leidt tot ontmoetingen, maar het programma zet deze ontmoetingen uiteindelijk om in acquaintance.

Extern contact kan gestimuleerd worden door publieke functies aan het gebouw toe te voegen. Het moeten functies zijn waar zowel bewoners van het complex als nieuwsgierige mensen van buitenaf terecht kunnen. Ook hier ligt een kans voor het programma om terloopse ontmoetingen in betekenisvolle relaties om te zetten. In de praktijk worden horecafuncties als voorbeeld genoemd, in de literatuur komen moestuinen, speelveldjes en sportverenigingen ter sprake.

Het streven naar intern en extern contact en het creëren van ontmoetingen maakt dat het programma gerelateerd is aan zowel de doelgroep als aan het concept en het functieschema van het fysieke gebouw.

SCHAAL

Zowel uit de literatuur als uit de praktijk is gebleken dat kleinschalige projecten de integratie van de deelnemers bevorderen, meer dan groot-

schalige projecten. Er moet daarom gewerkt worden in kleine groepen, bij voorkeur minder van minder dan twintig personen. Dit kan ook bereikt worden door het vormen van woongroepen en interne gemeenschappen. Het hoofddoel is het creëren van een zogenaamde intieme sfeer. De schaal van het totale complex doet er daarbij niet veel meer toe – zolang deze etnische minderheid niet een meerderheid in de woonomgeving dreigt te worden. Dit kan bij omwonenden een gevoel van “etnische dreiging” oproepen, wat kan leiden tot een vijandige houding. Het aanbrengen van interne etnische variatie in het complex, door verschillende doelgroepen te mengen, kan dit voorkomen. Er is daarom een relatie tussen schaal en doelgroep.

GEBOUWKENMERKEN

concept: transparantie

Uit de literatuur kwam naar voren dat een gebouw op de een of andere manier de perspectie van een gelijke status voor verschillende etnische groepen zou moeten creëren. In de praktijk bleek deze voorwaarde vertaald te worden naar transparantie van het gebouw. Dit betekent dat het complex het idee van toegankelijkheid moet uitstralen en onderdeel van het bestaande stedelijk weefsel moet zijn. Het gebouw moet even eenvoudig te betreden als te verlaten zijn. Fysieke en visuele verbindingen, zowel intern als extern, zijn de sleutel.

functieschema: ontmoetingen creëren

Over het creëren van ontmoetingen wordt in de literatuur gezegd dat het geen effectieve aanpak voor integratie is, omdat terloopse ontmoetingen niet per se leiden tot betekenisvolle relaties. In de praktijk blijkt de functieverdeling binnen een complex met dit idee tot stand gekomen te zijn. De praktijkvoorbeelden tonen echter ook aan dat het vaak slechts bij ontmoetingen blijft. De literatuur wordt hiermee onderbouwd. Om deze terloopse ontmoetingen in diepere contacten om te zetten, wordt van het gebouw een gerichte functie vereist. Dit wijst op een nauwe relatie van het functieschema met het programma. De fysieke ruimte faciliteert immers de ontmoetingen, maar het programma geeft ze betekenis.

materialisatie & kleurkeuze: praktisch & intuïtief

Dit onderzoek is opgezet, omdat in de literatuur niets over fysieke gebouwkenmerken wordt gezegd. Uit de praktijkvoorbeelden zijn echter ook geen concrete conclusies te trekken. Financiële overwegingen oefenen doorgaans een grote invloed uit op de materiaalkeuze. De belangrijkste voorwaarde is daarom vaak dat het materiaal robuust en onderhoudsarm is. In Superkubus Exodus wordt daarnaast gesproken van een “warm en rustig” kleurenpalet, wat naar voren komt in het gebruik van serene kleuren als wit en warme tonen en materialen, zoals bruin vilt en hout, en het afwijzen van

zogenaamde “hysterische” kleuren. Deze theorie is in Startblok Riekerhaven echter niet traceerbaar. De conclusie is daarom dat het kleurgebruik een veelal intuïtieve keuze is, die bij de architect ligt. Daarbij kan bijvoorbeeld gebruik gemaakt worden van wetenschappelijke onderzoeken naar kleuren en emoties, hoewel dit slechts een suggestie is.

5

INTEGRATIE EN INTERACTIE

In de conclusie van het vorige hoofdstuk is reeds vastgesteld dat de huidige resultaten in betrekking tot het gebouw niet voldoen. De weinige voorwaarden die uit het onderzoek naar voren zijn gekomen, blijken geen volwaardig richtlijnen voor een fysiek gebouw te kunnen vormen. Dit leidt tot de vaststelling dat er, om een volledig antwoord op de onderzoeksvraag te kunnen geven, meer informatie nodig is en dat er dieper moet worden ingegaan op de gebouwenkenmerken.

Een aanknopingspunt hiervoor is te vinden in het literatuuronderzoek.

Tot nu toe is er in het onderzoek vooral uitgegaan van fenomenen die een positief effect op integratie kunnen hebben. De mogelijke bedreigingen zijn daarbij uit het oog verloren. In hoofdstuk 4 is het begrip *etnische competitietheorie* ter sprake gekomen. Het komt erop neer dat verschillende sociale groepen dezelfde doelen en belangen hebben, waardoor een onderlinge strijd om dezelfde middelen ontstaat – zoals huizen of banen. Deze competitie leidt tot gevoelens van dreiging en vijandigheid, die door toevallige, terloopse ontmoetingen verergert kunnen worden. Mensen zoeken immers altijd bevestiging van hun vooroordelen.

Deze gevoelens van etnische dreiging vormen een obstakel voor integratie. Om het integratieproces in gang te zetten, moet hier dus iets aan gedaan worden. De stedelijke omgeving met zijn publieke en collectieve ruimten – het domein bij uitstek waarbinnen interetnische ontmoetingen plaatsvinden – kan hierin een rol spelen. De manier om dit te doen, is door het gevoel van etnische dreiging trachten te vervangen door het tegenovergestelde ervan: een gevoel van veiligheid.

Iemand die een gevoel van etnische dreiging ondergaat, zal leden van de concurrerende groep allemaal als vijanden geschouwen. Hij zal zich dus niet op zijn gemak voelen in stadsdelen waar deze groep duidelijk aanwezig is en zal deze wijken mijden. Het contact en dus de aanwezigheid van beide etnische groepen is echter essentieel voor het integratieproces. Het ontwerp van de stedelijke omgeving kan een grote bijdrage leveren aan het creëren van een gevoel van veiligheid. Iemand van een andere etnische groep zal zich daardoor meer op zijn gemak voelen in de omgeving. Dit maakt het gebied voor alle beoogde groepen aantrekkelijker.

Om dit te bereiken, moet in het ontwerp aan de volgende punten aandacht besteed worden:

- transparantie
- activiteit op straat
- overgangszones

In de volgende paragrafen worden deze termen en de manier waarop ze kunnen worden ingezet in het ontwerp van de stedelijke omgeving, verder uiteengezet.

TRANSPARANTIE: TWEE GROEPEN, TWEE DEFINITIES

De eis van transparantie is een van de belangrijkste voorwaarden die ook uit het onderzoek naar voren is gekomen. “Het complex [moet] het idee van toegankelijkheid uitstralen en onderdeel van het bestaande stedelijk weefsel zijn. Het gebouw moet even eenvoudig te betreden als te verlaten zijn. Fysieke en visuele verbindingen, zowel intern als extern, zijn de sleutel.” Hoewel in deze conclusie voornamelijk uitgegaan wordt van de gebouwschaal, is in de casestudies de link naar het niveau van de stad al gelegd. Wouter Veldhuis, de stedenbouwkundige van Startblok Riekerhaven, geeft aan dat transparantie op meerdere manieren een rol heeft gespeeld in zijn ontwerp. Het heeft voor alle betrokken etnische groepen een andere betekenis. Voor de bewoners van het nieuwe gebied staat transparantie bijvoorbeeld voor een vanzelfsprekende plek in de maatschappij: voor zichtbaarheid, voor niet weggestopt worden in een diep bos of een weiland in Groningen. Visuele en fysieke verbindingen in het stedenbouwkundig plan kunnen hieraan bijdragen.

Belangrijker is echter de betekenis die de omwonenden van het Startblok aan het woord transparantie geven. Voor hen staat transparantie voor duidelijkheid. Zij willen weten waar ze aan toe zijn, wat ze kunnen verwachten. Deze definitie raakt aan het creëren van een gevoel van veiligheid. Veldhuis: “De wegen lopen niet dood, maar vormen een cirkel, zodat je een rondje kunt maken. [Zo krijgen mensen] niet het gevoel dat ze een eng kamp met een doodlopende weg in lopen of dat ze kunnen verdwalen.” Met deze woorden legt hij de vinger op de gevoelige plek. Uit deze bewoording (“eng kamp”) komt immers naar voren dat de mogelijkheid bestaat dat omwonenden zich in dit gebied onveilig zouden kunnen voelen en dat het creëren van een gevoel van veiligheid in dit plan een rol heeft gespeeld. Een duidelijke route, de mogelijkheid om het gebied op eenvoudige wijze te betreden en weer te verlaten, zijn de methoden die Veldhuis daarvoor heeft toegepast. Dit zou bijvoorbeeld aan de hand van een *node* gedaan kunnen worden. Deze term is afkomstig van Kevin Lynch, die een *node* definieert als strategisch punt in de stad, waarvandaan iemand een duidelijk zicht heeft op waar hij vandaan komt en waar hij naartoe gaat in de stad. Dit kunnen kruispunten zijn, maar ook pleinen

of een knooppunt van het openbaar vervoer. Zogenaamde *landmarks* ofwel herkenningspunten, zoals gebouwen, borden of winkels, kunnen als oriëntatiepunten in de stad dienen.¹¹⁸

Een dergelijke node kan, in combinatie met zichtlijnen en directe verbindingen, ook op de locatie in Rotterdam geïmplementeerd worden.

SAMENVATTING: TRANSPARANTIE

- zichtbaarheid van buitenaf
- zichtlijnen in het plan
- doorlopende routes
- oriëntatiepunten
 - nodes*
 - herkenningspunten

ACTIVITEIT: “EYES ON THE STREET”

De vraag naar activiteit op straat komt voort uit twee benaderingen.

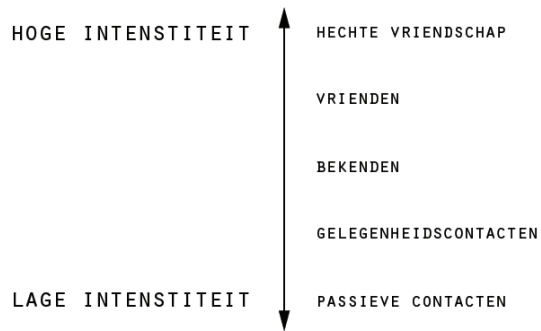
De eerste daarvan heeft direct betrekking op de vraag naar veiligheid.

Reeds in 1961 benoemt Jane Jacobs in haar boek ‘The death and life of great American cities’ het verband tussen de levendige stad en veiligheid op straat: “A well-used city street is apt to be a safe street. A deserted city street is apt to be unsafe.”¹¹⁹ Hier is het kernconcept het zogenaamde “*eyes on the street*”. Dit zou vertaald kunnen worden naar sociale controle.

Zolang er mensen zijn die jou zien, zijn er mensen die jou op jouw gedrag beoordelen. Als je niet veroordeeld wil worden en buiten de sociale groep wil vallen, moet je dus sociaal gewenst gedrag vertonen. In kleine dorpen, waar iedereen elkaar kent en waar geroddeld wordt, is dit eenvoudig af te dwingen. In de grote stad, waar niet alleen lokale bewoners, maar ook mensen uit andere stadsdelen en toeristen over straat gaan, wordt dit al een stuk lastiger. Het is echter niet mogelijk om vreemdelingen uit deze straten te weren. Het komt er dus op neer dat de straten van een stad in staat moeten zijn met vreemdelingen om te gaan. Ze moeten kunnen beschermen tegen kwaadwillende vreemdelingen en tegelijkertijd de veiligheid van vredelievende vreemdeling kunnen garanderen.¹²⁰ Dit is de rol van de “*eyes on the street*” in de vorm van een constante stroom verkeer die gedurende de dag de straat gebruikt.¹²¹ Voetgangers, om precies te zijn. Immers, mensen trekken andere mensen aan – “people come where people are,” aldus Jan Gehl¹²² – terwijl snel verkeer, zoals auto’s, de activiteit op straat juist vermindert.¹²³ Voetgangers zijn dus essentieel voor de activiteit en daarmee voor de veiligheid op straat.

De tweede reden waarom de aanwezigheid van mensen op straat zo belangrijk is, wordt door Gwen van Eijk benoemd in het boek

‘De stoep’ (2015). Eerder is in het onderzoek diverse malen benadrukt dat de gedachte dat het faciliteren van interetnische contacten automatisch tot betekenisvolle relaties leidt (“*meeting is mating*”), slechts *wishful thinking* is. Dit hoeft echter niet te betekenen dat terloopse contacten die hieruit voortkomen geen bijdrage kunnen leveren aan het integratieproces. Zoals ook al benoemd in het onderzoek, vertonen autochtonen een hogere etnische tolerantie naarmate er meer etnische minderheden in de buurt wonen. Dit kan voor integratie gunstig uitpakken. Daarnaast leidt het constant tegenkomen van dezelfde mensen ook tot een zekere gewenning. Dit wordt door Van Eijk *publieke familiariteit* genoemd.¹²⁴ Dit begrip is geïntroduceerd door de Amerikaanse socioloog Claude Fischer. Hij meende dat we in de stad niet zozeer onbekenden tegenkomen, maar vooral mensen die cultureel van ons verschillen. Onze interacties met deze “culturele vreemden” zijn afstandelijk en oppervlakkig, maar hebben op de lange termijn invloed op onze manier van denken en onze vaardigheden met betrekking op sociale identificatie en categorisatie. Kortom: als je een onbekende subcultuur vaak genoeg tegenkomt, ga je hem herkennen. Hierdoor word je uiteindelijk in staat gesteld mensen op basis van hun gedrag en uiterlijk bij een subgroep indelen. “[Publieke familiariteit is] het bekend zijn met elkaar in de zin van gezichtsherkenning en identificatie van andermans levensstijl. Het idee daarachter is dat ook deze meer oppervlakkige bekendheid waardevol is voor het sociale leven in stadsbuurten, omdat het bijdraagt aan vertrouwdheid en een gevoel van veiligheid en thuis zijn,” aldus Van Eijk.¹²⁵ Zelfs deze oppervlakkige kennis van mensen, de mogelijkheid ze binnen een bepaalde subcultuur te kunnen plaatsen, kan iemand vertrouwd maken met het onbekende. Met de groei van deze vertrouwdheid met het onbekende neemt de angst voor dit onbekende af. Of, zoals Jacobs het formuleert: “The trust of a city street is formed over time from many, many little public sidewalk contacts.”¹²⁶ Ook in Gehls boeken kan het fenomeen van publieke familiariteit indirect teruggevonden worden. “Contacts that develop spontaneously in connection with merely being where there are others are usually very fleeting. (...) From this simple level, contacts can grow to other levels, as the participants wish. Meeting, being present in the same space, is in each of these circumstances the prime prerequisite,” schrijft hij.¹²⁷ Deze niveaus waar hij over spreekt, betreffen de intensiteit van van verschillende vormen van contact en de relaties tussen mensen die daarmee gepaard gaan (zie figuur 8). Hij maakt dus hetzelfde onderscheid tussen terloopse contacten – *casual contacts* – en betekenisvolle relaties, het *acquaintance* van Allport dat wordt genoemd op pagina 33 van het onderzoek. Allport meent dat, om integratie te stimuleren, op acquaintance moet worden aangestuurd. Volgens zowel de etnische competitietheorie alsook de contacttheorie van Allport leiden terloopse ontmoetingen slechts tot een vijandige houding en een gevoel van etnische dreiging – iets dat we hier juist willen voorkomen. Volgens Van Eijk en

figuur 8:
de verschillende intensiteitsniveaus van contacten volgens Jan Gehl

Gehl, maar ook Jacobs, zouden deze dagelijkse vluchtige ontmoetingen blijkbaar een belangrijke rol kunnen spelen in het wegnemen van etnische dreiging.

“In lively, safe, sustainable and healthy cities, the prerequisite for city life is good walking opportunities,” schrijft Gehl in zijn boek ‘Cities for people’.¹²⁸ Al met al staat de mate van activiteit op straat in direct verband met gevoelens van veiligheid en vertrouwdheid. Hij en Jacobs zijn het erover eens dat voetgangers hierin een sleutelrol spelen. Waarover ze het ook eens zijn, is het feit dat deze voetgangers een goede reden nodig hebben om door een straat te lopen. Het moet een aantrekkelijke omgeving zijn, gericht op het niveau en de schaal van de voetganger. Dit is waar de ontwerper om te hoek komt kijken.

“(…) Where a better physical framework is created, outdoor activities tend to grow in number, duration and scope.”¹²⁹ Des te beter het ontwerp van de stad, des te groter de activiteit op straat. De vraag is op welke manier de ontwerper dit moet aanpakken. Jacobs en Gehl benoemen gelukkig niet slechts het probleem, maar dragen ook oplossingen aan.

De basis van beide schrijvers ligt bij het idee dat mensen andere mensen aantrekken. Dit begint volgens beiden bij het mixen van functies. Winkels en publieke functies kunnen op twee manieren een bijdrage leveren: aan de ene kant trekken ze publiek aan, maar daarnaast zorgt de constante aanwezigheid van de winkelmedewerkers voor het vereiste *eyes on the street*. Om deze sociale controle ook in stand te houden als de winkels gesloten zijn, is het belangrijk dat er daarnaast ook mensen in het gebied wonen. Volgens Jacobs zijn het de aanwezigheid en betrokkenheid van deze dagelijkse gebruikers met hun ogen, die bepalen in hoeverre een straat met vreemdelingen weet om te gaan. Wonen en publieke functies – met name winkels, cafes, restaurants en educationele gebouwen – mengen is daarvoor de basis. Als uitgangspunt hiervoor kan uitgegaan worden van zes à acht publieke functies per 100 meter of een publieke functie om de 15 meter.¹³⁰ Smalle eenheden, een groot aantal ingangen aan de straat en verticale articulatie van de gebouwen vormen daarnaast ook een stimulans voor activiteit op straat.¹³¹

Op de vraag hoe deze huizen en winkels fysiek vormgegeven moeten worden, weet Gehl een antwoord te bieden. Zijn boek ‘Cities for people’ bevat een toolbox voor de vormgeving van de stad (zie bijlage 5). Naast een overzicht van de vereiste kwaliteiten van de stedelijke ruimte voor voetgangers, kaart Gehl in zijn boek ook een nieuw begrip aan: de zogenaamde *transition zone*. In de volgende paragraaf wordt hierop verder ingegaan.

Niet alleen over de straten, die als de verkeersruimten van het stedenbouwkundig ontwerp gezien kunnen worden, moeten weloverdacht worden. De verblijfsruimten – de pleinen en de parken – vereisen de nodige aandacht. William H. Whyte heeft hier in de jaren '70 en '80 met zijn 'Project for Public Spaces' onderzoek naar gedaan door de activiteit op een aantal pleinen in verschillende Amerikaanse te analyseren. Op basis van zijn bevindingen heeft hij een lijst met voorwaarden voor een aantrekkelijke publieke ruimte opgesteld.

Om te beginnen concludeert hij, net als Jacobs en Gehl, dat de aanwezigheid van mensen andere mensen aantrekt¹³² - of, zoals hij het in de bijbehorende documentaire verwoordt: "The number one activity is people looking at other people."¹³³ Dit is de kernwaarde waar het uiteindelijk allemaal om blijkt te gaan. De eerste voorwaarde is namelijk dat de stedenbouwkundige moet voorzien in zitplaatsen. "People tend to sit where there are places to sit," licht Whyte toe.¹³⁴ Mensen willen graag een plekje vanwaar ze de massa kunnen bekijken. Naar aanleiding hiervan moet er in New York bijvoorbeeld minstens 1 *linear foot* per 30 *square meter* aan zitruimte in het stedelijk ontwerp opgenomen moet worden.¹³⁵ Op deze manier wordt geprobeerd een kwalitatieve publieke ruimte af te dwingen.

Twee andere voorwaarden van Whyte hebben hier ook mee te maken: de straat en voedsel. Mensen bekijken graag andere mensen, dus de activiteit van een straat, van het passerende verkeer, zal een duidelijke aantrekkingskracht uitoefenen. Met name straathoeken en kruispunten hebben volgens Whyte een hoge amusementswaarde.¹³⁶ Ook een voedselkraampje oefent invloed uit op activiteit in de publieke ruimte. Aan de ene kant trekt het mensen aan en genereert het dus activiteit. Aan de andere blijken etende mensen aan sich ook een attractie te vormen: "People who eat usually attract far more people," aldus Whyte.¹³⁷

Ook de voorwaarde voor *triangulation*, zoals Whyte het noemt, vindt zijn oorsprong in het feit dat mensen andere mensen aantrekken. Triangulation is het proces waarbij een externe factor een link tussen twee vreemden weet te leggen en ze met elkaar weet laten te praten alsof ze geen vreemden zijn. Deze stimuleringsfactor kan zowel een fysiek object als een bezienswaardigheid zijn: een mooi uitzicht, een kunstwerk, een straatartiest – of gewoonweg de lokale dorpsgek.¹³⁸

Enkel de laatste voorwaarde van Whyte heeft geen betrekking op het "people come where people are", maar op de omgevingsfactoren: zon, wind, bomen en water. Mensen komen natuurlijk graag naar plekken waar andere mensen zijn, maar zonnige plekken zijn doorgaans aantrekkelijker dan schaduwrijke locaties (hoewel dit uiteraard ook van de tijd van het jaar afhangt). Zelfs in de winter zijn mensen bereid buiten te zitten – mits er sprake is van voldoende zonlicht. Zoals Whyte het samenvat: "What people seek are suntraps." De afwezigheid van wind is ook van belang. Relatief

kleine parken en pleinen die aan drie zijden omgeven zijn, oefenen een grote aantrekkingskracht op mensen uit. Ze bieden echter niet alleen fysieke beschutting, maar ook psychologische.¹³⁹ “People love places that are open to the action, but slightly recessed, slightly protected. A cavy feeling,” luidt Whyte’s commentaar. Zonder naar het eenzame of claustrofobische door te slaan, bieden de omsloten ruimtes een gevoel van veiligheid.

De aanwezigheid van bomen kan hier ook aan bijdragen. Mensen blijken graag onder bomen te zitten. Een aantal bomen in een rij naast elkaar biedt een aaneengesloten schaduwrijke zone. Het planten van bomen heeft dus een grote invloed op hoe aangenaam de publieke ruimte wordt ervaren.¹⁴⁰ Als laatste omgevingsfactor noemt Whyte de aanwezigheid van water in de publieke ruimte. Het beweegt en verandert constant. Ook het geluid van stromend water of van een waterval, hoe luid het ook is, wordt door mensen als prettig ervaren. Water kan een grote toevoeging zijn – mits het aangeraakt kan en mag worden. Zodra ze water zien, hebben mensen de drang om het aan te raken. Als in deze behoefte voorzien kan worden, kan er veel publiek aangetrokken worden.¹⁴¹

SAMENVATTING: ACTIVITEIT

- wonen en publieke functies mengen
 - zes à acht publieke functies per 100 meter / één publieke functie per 15 meter
- “eyes on the street: relatie van gebouwen tot straat, bijvoorbeeld met balkons en ramen
- ontwerpen voor voetgangers
 - snel verkeer (auto’s) ontmoedigen, langzaam verkeer (voetgangers) stimuleren
 - afwisselend straatbeeld: smalle eenheden, groot aantal ingangen aan de straat, verticale articulatie van de gebouwen
 - korte afstanden
 - zie ook bijlage 5
- ontwerp van de publieke ruimte
 - aanwezigheid van zitruimte
 - nabijheid van een (drukke) straat
 - verkoop van voedsel
 - triangulation*
 - omgevingsfactoren
 - keuze tussen zon en schaduw
 - afwezigheid van wind
 - bomen nabij de zitruimte
 - aanwezigheid van aanraakbaar en ervaarbaar water

OVERGANGSZONES: DE ROL VAN DE PLINT

Als Gehl het in zijn boeken over *transition zones*, is dit steevast in combinatie met de term “*soft edges*”. De *transition zone* ofwel de overgangszone, zoals deze door Ulden *et al* wordt genoemd, is een essentieel onderdeel van een prettige en veilige straat. De overgangszone is de drempelwereld tussen publiek en privaat. Aan de ene kant vormt het een zachte, geleidelijke overgang aan de andere vormt het een soort barrière tussen het publieke en private domein. Deze scheiding van de twee domeinen wordt eerder ook al door Jane Jacobs aangemerkt in de context van de veilige straat die met vreemdelingen weet om te gaan.¹⁴² Als de grens tussen publiek en privaat op straat duidelijk is, is het voor vreemdelingen immers duidelijk hoe ze zich moeten gedragen.

Belangrijker is echter het effect van een goed vormgegeven overgangszone op activiteit op straat en interactie tussen mensen. Dit is waar het begrip *soft edge* wordt geïntroduceerd. Volgens Gehl wordt een zogenaamde “zachte rand” van een gebouw gekenmerkt door het feit dat hij gericht is op de beleving van de voetganger. Het feit dat alles dus op ooghoogte moet gebeuren, betekent dat het hier draait om de gebouwplint. Er moet veel te zien en veel te beleven zijn: de plint moet de passant een reden geven om langzamer te gaan lopen of zelfs even stil te staan. Winkels, transparante gevels, etalages – samen bieden ze een interessant en afwisselend beeld.¹⁴³ De gebouwplint is de drempelzone die de overgang van straat naar gebouw verzacht.

Ook bij woningen speelt de overgangszone een belangrijke rol, zij het in een iets andere vorm. In plaats van in het gebouw, waar bij publieke functies vaak sprake van is, is de overgangszone van woongebouwen vaak ervóór, tussen huis en straat, te vinden. In de vorm van tuinen of veranda’s, bijvoorbeeld. De overgangszone fungeert hier niet alleen meer als scheiding tussen publiek en privaat, maar ook als een plek voor interactie. Hier kom je, als je op een zonnige dag in de tuin werkt of buiten zit, je burens tegen. Hier kun je vanuit de veilige sfeer van je woning passanten gadeslaan (andere mensen zijn immers de grootste attractie van een stad¹⁴⁴) en eventueel een gesprekje aanknopen. Dankzij de overgangszone kan op een terloopse manier contact met de burens gelegd worden.¹⁴⁵ “Frequent meetings in connection with daily activities increase chances of developing contacts with neighbors, a fact noted in many surveys,” aldus Gehl.¹⁴⁶

Ook op de hogere verdiepingen is het mogelijk dit contact met de straat vast te houden, hoewel dit volgens Gehl beperkt is tot maximaal vijf bouwlagen ofwel 13,5 meter.¹⁴⁷

Om ontmoetingen in de overgangszone te stimuleren, zijn er voor zowel het ontwerp van de straat als voor de zone zelf een aantal kwaliteiten vastgesteld. Voor de straat geldt dat een brede straat leidt tot minder contact

met de (over)buren. Zolang de breedte beperkt blijft tot maximaal 20 meter, is hier geen sprake van.¹⁴⁸ Ook blijkt een grote hoeveelheid groen in de straat, zoals bomen op het trottoir, ook het contact te beperken. Bij voorkeur wordt in het straatprofiel daarom weinig tot een gemiddelde hoeveelheid groen opgenomen.¹⁴⁹

Voor de overgangszone geldt dat de tevredenheid onder gebruikers het grootst was bij zones met een diepte van 1 tot 2 meter.¹⁵⁰ Dit betekent echter niet dat een overgangszone met deze afmetingen vanzelfsprekend gebruikt wordt. De belangrijkste voorwaarde voor het gebruik van de overgangszone is er een gevoel van verantwoordelijkheid en eigenaarschap van de bewoners bestaat. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren door toe-eigening van de zone met plantenspotten en andere voorwerpen.¹⁵¹ Op deze manier kan de overgangszone bijdragen aan de fysieke aankleding van het publiek domein. Deze vage grens tussen publiek en privaat kan echter op verschillende manieren vormgegeven worden. Als voorbeeld draagt Gehl Tinggarden, een woonproject ten zuiden van Kopenhagen, aan. De woningen zijn hier gegroepeerd tot een zestal clusters, die aan een reeks open ruimtes zijn gesitueerd. De opbouw van deze ruimtes kan geïnterpreteerd worden als een geleidelijke overgang van het publiek, via semi-publiek en semi-privaat, naar het privaat domein.¹⁵² Dit is waar de *defensible space theory* ter sprake komt. Deze theorie werd in 1972 door Oscar Newman geformuleerd en heeft betrekking op de veiligheid op straat. Zijn aanbevelingen raken echter aan de scheiding tussen privaat en privé en de manier waarop deze vormgegeven zou moeten worden.

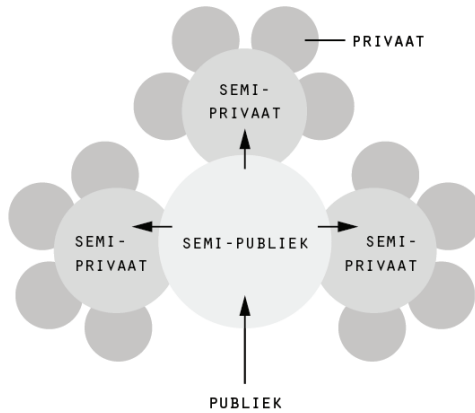
Volgens Newman kan de (sociale) controle in woongebieden vergroot worden door de vormgeving ervan. De publieke ruimte wordt, met behulp van fysieke elementen en markeringen, zoals hekken, planten en borden, opgedeeld in kleinere semi-publieke en semi-private domeinen. Doordat deze domeinen kleiner zijn, zullen de bewoners ze sneller als hun eigendom zien en verantwoordelijkheid ervoor nemen. Dezelfde fysieke elementen fungeren tevens als afschrikking voor vreemdelingen.

Mochten deze alsnog de semi-private terreinen betreden, dan kan de inrichting van de domeinen surveillance door bewoners vereenvoudigen.¹⁵³ Hiermee wordt de link met *eyes on the street* gelegd.

Hoewel misinterpretatie van de *defensible space theory* in de loop der jaren tot projecten met een overdaad aan hekken heeft geleid, vertoont het idee van de verschillende kleinere zones overeenkomsten met de overgangszone en de *soft edges*. De geleidelijke overgang van publiek naar privaat, zoals beschreven door Gehl, kan gezien worden als een aaneenrijging van overgangszones, zoals weergegeven in figuur 9. Hierdoor wordt de grens tussen straat en gebouw verzacht.

SAMENVATTING: OVERGANGSZONES

- publieke gebouwen: ontwerp van de plint
smalle eenheden (grote eenheden, zoals kantoren, niet in de plint)
“soft edge”: transparante plint
- woongebieden: overgangszones
geleidelijke overgang (publiek, semi-publiek, semi-privaat,
privaat)
“soft edge”: overgangsszone als overgang en voor contact
overgangsszone met een diepte van 1-2 meter
maximale straatbreedte van 20 meter
weinig groen in de straat

figuur 9:
geleidelijke overgang van publiek naar privaat
volgens de *defensible space theory*

CONCLUSIE & SAMENVATTING

Om integratie te stimuleren, moet een gevoel van ongemak en etnische dreiging weggenomen of voorkomen worden. Het idee is dat de sleutel ligt in het creëren van een omgeving waar mensen zich veilig voelen. De drie kwaliteiten die hiervoor vereist worden, zijn transparantie, activiteit en de overgangszone, ofwel de “soft edges”.

Met name tussen de laatste twee begrippen blijkt veel overlap te zijn. Het concept van veiligheid – zowel fysiek als mentaal – is een terugkerend thema in de verschillende behandelde theorieën. Dit gevoel van veiligheid kan verkregen worden door een combinatie van activiteit op straat en een weloverwogen ontwerp van de overgang van straat naar gebouw, zowel van publieke gebouwen als van woningen.

De drie begrippen die uit dit onderzoek zijn voortgekomen, hebben allemaal betrekking op de gebouwkenmerken. Op sommige vlakken is er zelfs overlap zichtbaar met voorwaarden die uit het eerdere literatuur- en praktijkonderzoek zijn voortgekomen. Zo was er bijvoorbeeld reeds een voorwaarde voor transparantie ter sprake gekomen/ De resultaten van het tweede literatuuronderzoek kunnen hierin geïntegreerd worden. Ook de voorwaarde voor het creëren van ontmoetingen en voor het tot stand brengen van activiteit op straat liggen dicht bij elkaar en kunnen daarom ook samengevoegd worden. Het creëren van activiteit op straat kan immers als een manier van het creëren van ontmoetingen geïnterpreteerd worden. De overgangszone of “soft edges” kunnen daarentegen niet onder een bestaande voorwaarde geschaard worden. Omdat ze echter een belangrijke rol spelen in het creëren van een gevoel van veiligheid, worden ze als een apart, nieuw thema aan de bestaande lijst van thema’s toegevoegd. In het volgende hoofdstuk wordt zichtbaar wat deze toevoegingen betekenen voor de reeds bestaande voorwaarden.

Het Seagram Building Plaza in New York, volgens William Whyte een voorbeeld van goede publieke ruimte
(The New York Times, 2016)

6

CONCLUSIE

De vraag die in dit onderzoek beantwoord moest worden, was: *met welke middelen kan een architect de integratie van asielzoekers faciliteren?* Omdat de resultaten van het oorspronkelijke literatuur- en praktijkonderzoek niet voldoende houvast boden om deze vraag volledig te kunnen beantwoorden, werd het onderzoek onverwacht uitgebreid met een literatuurstudie in het vakgebied van de stedenbouwkunde. Naar aanleiding van deze aanvulling werd het mogelijk om het thema uit te breiden met een aantal puur architectonische voorwaarden. Deze zouden een architect in principe in staat moeten stellen om een gebouw voor interactie en daarmee voor integratie op te stellen.

De uiteindelijke lijst met thema's en voorwaarden luidt daarmee als volgt:

1. doelgroep
 - interne menging: verschillende etnische groepen mengen
 - externe menging: centrale locatie kiezen
2. programma
 - intern contact: interne gemeenschap creëren
 - extern contact: publieke functies toevoegen
3. schaal
 - kleinschaligheid: interne gemeenschap creëren van < 20 personen
4. gebouwenkenmerken
 - ontmoetingen creëren: ontwerp en bewuste verdeling van functies
 - transparantie: verbinding tussen binnen en buiten als concept
 - overgangszone: geleidelijke overgang van publiek naar privaat
 - praktisch & intuïtief: robuuste materialen en intuïtieve kleurkeuze

Hoewel deze lijst slechts een globale samenvatting van de onderzoeksresultaten omvat, geeft deze wel antwoord op de onderzoeksvraag. Voor implementatie van de resultaten in de praktijk wordt doorverwezen naar de toolbox in het volgende hoofdstuk, waarin per voorwaarde een korte uitleg wordt gegeven. Hierdoor zijn de resultaten omgezet in een simpele checklist, die door architecten eenvoudig in een project toegepast kan worden.

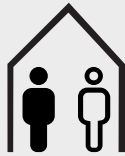
(Tubantia, 2015)

7

TOOLBOX

D.O.E.L.G.R.O.E.P.

INTERNE MENGING

verschillende etnische groepen mengen
diverse doelgroepen met elkaar en door elkaar
heen laten wonen, zonder welke vorm van
scheiding dan ook

EXTERNE MENGING

centrale locatie kiezen
project situeren in een centrale, dynamische
omgeving, zodat de mogelijkheid bestaat deel
te nemen aan het dagelijks leven

P.R.O.G.R.A.M.M.A

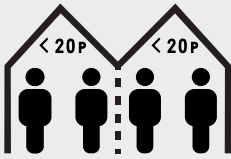
INTERN CONTACT

interne gemeenschap creëren
gezamenlijke activiteiten en sociale structuren,
bijvoorbeeld met zogenaamde “gangmakers”,
ruimtelijk faciliteren (met een woonkamer of
keuken)

EXTERN CONTACT

publieke functies toevoegen
publiek trekken met bibliotheken, parken,
horeca en andere natuurlijke ontmoetings-
functies en “spontane ontmoetingsplekken”

KLEINSCHALIGHEID

interne gemeenschap van < 20 personen
woongroepen creëren, maar ook (etnische) variatie
in de doelgroep opnemen ter voorkoming van
gevoel van etnische dreiging van omwonenden

S.C.H.A.A.L.

ONTMOETINGEN CREËREN

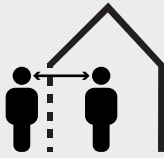
ontwerp en bewuste verdeling van functies
programma dusdanig over het gebouw verdelen
om dynamiek en activiteit te creëren, waaruit
ontmoetingen en interacties voortkomen om een
gevoel van veiligheid te stimuleren:

- wonen en publieke functies mengen
- “eyes on the street”: relatie van gebouwen tot straat, bijvoorbeeld met balkons en ramen
- ontwerpen voor voetgangers
snel verkeer (auto's) ontmoedigen,
langzaam verkeer stimuleren
afwisselend straatbeeld: smalle
eenheden, groot aantal ingangen
aan de straat, verticale articulatie
van de gebouwen
korte afstanden

bewust ontwerp van de publieke ruimte
aanwezigheid van zitruimte
nabijheid van een (drukke) straat
verkoop van voedsel
triangulation
omgevingsfactoren

keuze tussen zon en schaduw
afwezigheid van wind
bomen nabij de zitruimte
aanwezigheid van aantrekbaar
en ervaarbaar water

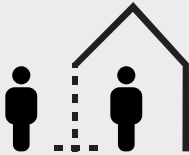
G.E.B.O.U.W.K.E.N.M.E.R.K.E.N.

TRANSPARANTIE

verbinding tussen binnen en buiten als concept
transparantie en een gevoel van veiligheid creëren voor bewoners en buitenstaanders

- zichtbaarheid van buitenaf
- zichtlijnen in het plan
- doorlopende routes
- oriëntatiepunten
nodes
herkenningspunten

OVERGANGSZONES

geleidelijke overgang van publiek naar privaat

- publieke gebouwen: ontwerp van de plint
smalle eenheden (grote eenheden, zoals kantoren, niet in de plint)
“soft edge”: transparante plint
- woongebieden: overgangszones
geleidelijke overgang (publiek, semi-publiek, semi-privaat, privaat)
“soft edge”: overgang en contact
overgangszone met een diepte van 1-2 meter
maximale straatbreedte van 20 meter
weinig tot gemiddelde
hoeveelheid groen in de straat
contact tussen straat en hogere verdiepingen mogelijk tot hoogte van 13,5 m

PRAKTISCH & INTUÏTIEF

robuuste materialen en intuïtieve kleurkeuze
logica en praktisch nadenken: toepassing van onderhoudsarme materialen en kleurkeuze baseren op gewenste atmosfeer

8

REFLECTIE

Ik zou willen dat ik enkele wijze woorden zou kunnen schrijven over mijn onderzoek- en schrijfproces, maar vrijwel de gehele periode was, als ik eerlijk ben, één groot vraagteken. Zes maanden heb ik geleefd onder het mom van mijn tijdelijke levensmotto “*I have no idea what I’m doing*” en heb ik mijn zelfbevestiging gehaald uit het feit dat de mensen om me heen eigenlijk ook niet wisten waar ze mee bezig waren. (Ik heb me echter laten vertellen dat dit de gebruikelijke gang van zaken bij ExploreLab is.) Alle stappen die ik de eerste zes maanden in het onderzoek heb gezet, waren op dat moment puur op de gok. Zo voelde ik bijvoorbeeld aan dat zowel het literatuuronderzoek als het praktijkonderzoek van belang zouden zijn, maar wist ik niet in welke verhouding die twee methoden tot elkaar stonden en hoe ik ze moest verbinden. De ideeën waren er, maar ik wist niet hoe ik ze onder woorden moest brengen. Dit heeft ook de selectie van de casestudies bemoeilijkt.

Uiteindelijk onstond het eerste besef van mijn eigen bezigheden na de afronding van het literatuuronderzoek en de bespreking van mijn volgende stap, circa vijf maanden na de start van het onderzoek. De suggesties die mijn onderzoeksdocent voor mijn casestudies deed, legden precies de vinger op de gevoelige plek. Het was de formulering waar ik al zo lang naar op zoek was. Hiermee werd ik eindelijk in staat gesteld de link tussen het literatuur- en praktijkonderzoek te leggen en mijn onderzoek af te bakenen. Omdat ik zo lang zoekende ben geweest, heb ik veel tijd verloren. Toen ik dus na bijna een half jaar het praktijkonderzoek kon starten, begon de deadline voor de thesis al te naderen. Door deze tijdsdruk was ik niet in staat om onverwachte complicaties, zoals het feit dat niemand van de beleidsmatige casestudies mij op de korte termijn te woord kon staan, te compenseren. Als ik mezelf toentertijd een extra kwartaal had gegund, had ik waarschijnlijk alledrie casestudies kunnen behandelen. Soms zijn deadlines echter simpelweg noodzakelijk. Ik ben blij dat mijn onderzoeksdocent me in dat besluit gesteund heeft.

Al vrij vroeg in mijn proces kwam ik erachter dat ik niet de enige was die problemen met het onderzoekskader had. Voor buitenstaanders bleek het vaak moeilijk om te begrijpen dat mijn onderzoek geen politiek statement

was. Wat dan begon als een uiteenzetting van mijn afstudeeropdracht voor nieuwsgierigen, eindigde meestal in een discussie over de vluchtelingencrisis, waarbij mijn gesprekspartner mij probeerde te dwingen een politiek standpunt in te nemen. Als ik onderzoek deed naar integratie, dan moest ik immers pro-integratie zijn, nietwaar?

Ik ben me inderdaad in het onderwerp gaan verdiepen met het idee dat vervroegde integratie een oplossing zou kunnen zijn voor actuele problemen in onze samenleving. Gaandeweg ontdekte ik echter dat het niet zo eenvoudig lag. Voor ieder argument dat pleitte vóór vervroegde integratie, ontdekte ik ook een tegenargument. Dit, in combinatie met de emotionele reacties die mijn onderwerp in mijn omgeving opriep, deed me beseffen dat ik me op glad ijs bevond. Het was - en is nog steeds - een gevoelige kwestie en met alle kennis die ik over de voor- en nadelen had vergaard, kon ik onmogelijk nog een definitief standpunt innemen. Hoe meer ik erover nadacht, hoe vermoediger ik werd. Ik begon mezelf in het onderwerp te verliezen.

De enige manier waarop ik hiermee om kon gaan, was door bewust afstand van mijn onderwerp te nemen. Door de schrijvende kwestie die de vluchtelingencrisis was objectief te benaderen, kon ik mezelf dwingen er niet meer over na te denken. Naarmate ik beter in staat was mijn onderwerp als een neutraal iets te behandelen, werd het ook eenvoudiger om neutraal in het onderzoek zelf te staan. Ik realiseerde me dat ik geen standpunt hoefde in te nemen. Het feit dat mijn onderzoek was gebaseerd op het idee van vervroegde integratie, hoefde niet te betekenen dat ikzelf pro-integratie was - noch dat ik tegen was. Mijn onderzoek was geen betoog voor het naar voren verschuiven van het integratietraject. Ik ben een architect, geen socioloog. Mocht het huidige asielbeleid ooit echter gewijzigd worden, dan zal ik, dankzij dit onderzoek, de middelen als een kant-en-klaar pakketje kunnen aanbieden. De gedachte dat ik op die manier mijn steentje kan bijdragen, geeft me het gevoel dat ik als architect niet alleen een esthetische, maar ook een maatschappelijk nuttige rol in onze samenleving kan spelen. In mijn ogen laat het zien dat het vak van de architect nog net zo maatschappelijk relevant is als pakweg honderd jaar geleden, in de tijd van het modernisme, of tijdens de wederopbouw, zestig jaar geleden. Dat we niet alleen maar “mooie, dure gebouwtjes” ontwerpen, maar iets kunnen toevoegen aan de samenleving en mensenlevens kunnen verbeteren. Ik denk dat we daar als architecten vaker stil bij zouden mogen staan.

Aan de andere kant bleef ik mezelf juist constant afvragen of mijn werk daadwerkelijk het gewenste effect zou hebben. Ik had een permanent gevoel van twijfel: gaat dit wel echt helpen? Kan een gebouw wel echt dit soort problemen in de maatschappij oplossen? Een van de belangrijkste dingen die ik van mijn onderzoek geleerd heb, is dat integratie een zeer kwetsbaar proces is. Het valt niet of nauwelijks af te dwingen. Zodra mensen het

idee hebben dat de interactie met vreemdelingen hen van bovenaf wordt opgelegd, kan dat een hoop weerstand creëren. Je zult toch altijd moeten blijven rekenen op een stukje *goodwill*. Tot de op de dag van vandaag twijfel ik nog of het ontwerp dat uit dit onderzoek is voortgekomen, wel voldoet. Is het überhaupt mogelijk een gebouw te ontwerpen dat voor iedereen interessant is? Waar iedereen zich thuis kan voelen, op zijn gemak kan voelen?

Deze vragen zal ik voorlopig niet kunnen beantwoorden. Misschien is dat ook niet de bedoeling. Ik kan immers niet voor mensen bepalen hoe zij hun leven moeten leven - ik kan het als architect slechts faciliteren.

9

BRONNEN

- ¹ Beemsterboer *et al*, 2016
- ² Laan, 2015
- ³ Peeperkorn, 2015
- ⁴ Kakebeeke & Reijerman, 2016
- ⁵ Strijp, 2016
- ⁶ Blom, 2013
- ⁷ COA, 2016
- ⁸ Walsum, 2016
- ⁹ Hankel, 2013
- ¹⁰ Orving, 2015
- ¹¹ Nieuwsuur, 2014
- ¹² Stoffelen & Visser, 2016
- ¹³ Edelbroek, 2010, blz. 51
- ¹⁴ Ghorashi, 2015
- ¹⁵ Ghorashi, 2005, blz. 192
- ¹⁶ Edelbroek, 2010, blz. 51
- ¹⁷ Ghorashi, 2005, blz. 196
- ¹⁸ Diedrich & Styhre, 2008, blz. 333
- ¹⁹ Edelbroek, 2010, blz. 41
- ²⁰ Zagt, 2001, blz. 16
- ²¹ Loonen & Vries, 2013, blz. 28
- ²² Warriner, 2007, blz. 350
- ²³ Bolwijn, 2016, blz. 6
- ²⁴ Bolwijn, 2016, blz. 7
- ²⁵ Bolwijn, 2016, blz. 1
- ²⁶ Klinthäll, 2007, blz. 596
- ²⁷ Gruyter, 2016
- ²⁸ Bakker *et al*, 2015, blz. 39
- ²⁹ Johnson, 2004, blz. 541
- ³⁰ Redfield, Herskovits & Linton, 1936, blz. 149
- ³¹ Graves, 1967, blz. 347
- ³² Graves, 1967, blz. 337
- ³³ Berry, 1997, blz. 7
- ³⁴ Berry, 1997, blz. 9
- ³⁵ Berry, 1997, blz. 9
- ³⁶ Graves, 1967, blz. 342
- ³⁷ Ager & Strang, 2004, blz. 3
- ³⁸ Ager & Strang, 2004, blz. 3
- ³⁹ Woolcock, 1998, blz. 186-187
- ⁴⁰ Ager & Strang, 2004, blz. 4
- ⁴¹ Ager & Strang, 2004, blz. 4
- ⁴² Ager & Strang, 2004, blz. 4
- ⁴³ Ager & Strang, 2004, blz. 5
- ⁴⁴ Veenman, 1994, blz. 9
- ⁴⁵ Veenman, 1994, blz. 9
- ⁴⁶ Nekuee & Verkuyten, 1999, blz. 220
- ⁴⁷ Ham, Poppelaars & Visser, 2004, blz. 28
- ⁴⁸ Ham, Poppelaars & Visser, 2004, blz. 34
- ⁴⁹ Boonstra & Snel, 2005, blz. 3
- ⁵⁰ Scheepers & Weijters, 2003, blz. 145
- ⁵¹ Geugies, 2009, blz. 17
- ⁵² Boonstra & Snel, 2005, blz. 3
- ⁵³ Boonstra & Snel, 2005, blz. 3
- ⁵⁴ Gowricharn, 1997, blz. 73
- ⁵⁵ LaFromboise, Coleman & Gerton, 1993, blz. 404
- ⁵⁶ Phinney, 1990, blz. 38
- ⁵⁷ Hutnik, 1986, blz. 152
- ⁵⁸ LaFromboise, Coleman & Gerton, 1993, blz. 404
- ⁵⁹ Schreijenberg, 2006, blz. 17
- ⁶⁰ Hendrickx, 2015
- ⁶¹ Schreijenberg, 2006, blz. 18

- ⁶² Rooduijn, 2014
- ⁶³ Belabas, 2012, blz. 352
- ⁶⁴ Coser, 1956, blz. 38
- ⁶⁵ Coser, 1956, blz. 38
- ⁶⁶ Allport, 1954, blz. 264
- ⁶⁷ Sherif, 1966, blz. 143-145
- ⁶⁸ Belabas, 2012, blz. 357
- ⁶⁹ Belabas, 2012, blz. 357
- ⁷⁰ Allport, 1954, blz. 264
- ⁷¹ Allport, 1954, blz. 264
- ⁷² Allport, 1954, blz. 276
- ⁷³ Allport, 1954, blz. 276
- ⁷⁴ Allport, 1954, blz. 279
- ⁷⁵ Allport, 1954, blz. 281
- ⁷⁶ Allport, 1954, blz. 280
- ⁷⁷ Pettigrew, 1998, blz. 76
- ⁷⁸ Pettigrew & Tropp, 2006, blz. 752
- ⁷⁹ Pettigrew & Tropp, 2006, blz. 766
- ⁸⁰ Pettigrew & Tropp, 2006, blz. 751
- ⁸¹ Belabas, 2012, blz. 366
- ⁸² Belabas, 2012, blz. 366
- ⁸³ Stephan & Stephan, 1984, blz. 238
- ⁸⁴ Pettigrew, 1998, blz. 70
- ⁸⁵ Pettigrew, 1998, blz. 71
- ⁸⁶ Jackman & Crane, 1986, blz. 472
- ⁸⁷ Pettigrew, 1998, blz. 71
- ⁸⁸ Pettigrew, 1998, blz. 71
- ⁸⁹ Pettigrew, 1998, blz. 72
- ⁹⁰ Pettigrew, 1998, blz. 71
- ⁹¹ Dagevos & Gijsberts, 2007, blz. 150
- ⁹² Amir, 1994, blz. 237
- ⁹³ Boonstra & Snel, 2005, blz. 3
- ⁹⁴ Beckers, 2010, blz. 88-89
- ⁹⁵ Beckers, 2010, blz. 89
- ⁹⁶ Beckers, 2010, blz. 89
- ⁹⁷ Dagevos & Gijsberts, 2007, blz. 9
- ⁹⁸ Pettigrew, 1998, blz. 72
- ⁹⁹ Schreijenberg, 2006, blz. 33
- ¹⁰⁰ Dagevos & Gijsberts, 2007, blz. 108
- ¹⁰¹ Dagevos & Gijsberts, 2007, blz. 185
- ¹⁰² Dagevos & Gijsberts, 2007, blz. 186
- ¹⁰³ Boonstra & Snel, 2005, blz. 4
- ¹⁰⁴ Belabas, 2012, blz. 366
- ¹⁰⁵ Boonstra & Snel, 2007, blz. 4
- ¹⁰⁶ Dagevos & Gijsberts, 2007, blz. 150
- ¹⁰⁷ Dagevos & Gijsberts, 2007, blz. 186
- ¹⁰⁸ Dagevos & Gijsberts, 2007, blz. 186
- ¹⁰⁹ Boonstra & Snel, 2007, blz. 4
- ¹¹⁰ Dagevos & Gijsberts, 2007, blz. 186
- ¹¹¹ Amir, 1994, blz. 237
- ¹¹² Dagevos & Gijsberts, 2007, blz. 184
- ¹¹³ Glenn, 2003, blz. 24
- ¹¹⁴ Eugster, 2014, blz. 3
- ¹¹⁵ Eugster, Jacobs-Van der Bruggen & Rutten, 2011, blz. 5
- ¹¹⁶ Ameijden *et al*, 2006, blz. 15-25
- ¹¹⁷ Alexander, 1977, blz. 697
- ¹¹⁸ Lynch, 1960, blz. 41-42
- ¹¹⁹ Jacobs, 1961, blz. 34
- ¹²⁰ Jacobs, 1961, blz. 35-36
- ¹²¹ Jacobs, 1961, blz. 35
- ¹²² Gehl, 2010, blz. 65
- ¹²³ Gehl, 2011, blz. 34-35
- ¹²⁴ Ulden *et al*, 015, blz. 125
- ¹²⁵ Ulden *et al*, 2015, blz. 138
- ¹²⁶ Jacobs, 1961, blz. 56
- ¹²⁷ Gehl, 2011, blz. 19
- ¹²⁸ Gehl, 2010, blz. 19
- ¹²⁹ Gehl, 2011, blz. 37
- ¹³⁰ Glaser *et al*, 2012, blz. 21
- ¹³¹ Gehl, 2010, blz. 79
- ¹³² Whyte, 1980a, blz. 19
- ¹³³ Whyte, 1980b
- ¹³⁴ Whyte, 1980b
- ¹³⁵ Whyte, 1980b
- ¹³⁶ Whyte, 1980a, pp. 54-57
- ¹³⁷ Whyte, 1980b

- ¹³⁸ Whyte, 1980a, blz. 94
- ¹³⁹ Whyte, 1980a, blz. 44
- ¹⁴⁰ Whyte, 1980a, blz. 46
- ¹⁴¹ Whyte, 1980a, blz. 48-49
- ¹⁴² Jacobs, 1961, blz. 35
- ¹⁴³ Gehl, 2010, blz. 79
- ¹⁴⁴ Gehl, 2011, blz. 28
- ¹⁴⁵ Ulden *et al*, 2015, blz. 18
- ¹⁴⁶ Gehl, 2011, blz. 19
- ¹⁴⁷ Gehl, 2010, blz. 40
- ¹⁴⁸ Ulden *et al*, 2015, blz. 90
- ¹⁴⁹ Ulden *et al*, 2015, blz. 90
- ¹⁵⁰ Ulden *et al*, 2015, blz, 22
- ¹⁵¹ Ulden *et al*, 2015, blz. 185
- ¹⁵¹ Gehl, 2011, blz, 56-59
- ¹⁵² Donnelly, 2010, blz. 665-666

BIBLIOGRAFIE

- Ager, A. & Strang, A. (2004). *Indicators of integration*. London: Research, Development and Statistics Directorate.
- Alexander, C. (1977). *A pattern language. Towns. Buildings. Construction*. New York: Oxford University Press
- Allport, G.W. (1954). *The nature of prejudice*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, Inc.
- Ameyden, E. van, Dolman, M., Haks, K., Mazurkiewicz, E., Reinking, D., Smit, R. Roelofs, J. Toet, J. & Vries, R. de. (2006). *Volksgezondheidmonitor Utrecht 2005. Zorg voor sociaal kwetsbaren*. Utrecht: GGD Utrecht.
- Amir, Y. (1994). The contact hypothesis in intergroup relations. In W. J. M. Lonner, R.S. (Ed.), *Psychology and culture*. Boston: Allyn & Bacon.
- Bakker, L., Dagevos, J., Engbersen, G., Jennissen, R., Klaver, J., Leerkes, A. & Odé, A. (2015). *Geen tijd verliezen: van opvang naar integratie van asielmigranten*. Den Haag: WRR.
- Beckers, P. (2010). *Local space and economic success. The role of spatial segregation of migrants in the Netherlands*. Maastricht: Boekenplan.
- Beemsterboer, T., Gruyter, C. de, Roelants, C. & Zantingh, P. (2016, February 10). De tien vragen over Syrië die je niet durfde te stellen, *NRC Handelsblad*. Retrieved from <http://www.nrc.nl/nieuws/2016/02/09/tien-vragen-over-syrie-die-je-niet-durfde-te-stellen>
- Belabas, W. (2012). Meeting is mating: utopie of werkelijkheid? *Mens & Maatschappij*, 87(4), 345-370.
- Berry, J. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: an international review*, 46(1), 5-68.
- Blom, T. (Director) & K. Schaap (Editor). (2013). *Uitgezet: VARA*.
- Bolwijn, M. (2016a, January 5). In Nederland dreigt nieuwe onderklasse van vluchtelingen te ontstaan. Onderzoekers waarschuwen voor werkloosheid en misdaad, *Volkskrant*, p. 1.
- Bolwijn, M. (2016b, January 5). Studie: sta asielzoekers veel sneller toe te gaan werken, *Volkskrant*, pp. 6-7.
- Boonstra, N., Snel, E. (2005). *De waarde van interetnisch contact. Een onderzoek over initiatieven en beleidsprojecten om interetnisch contact te bevorderen*. Enschede: Universiteit Twente.
- COA. (2015). Utrecht. Retrieved April 6, 2016, from <https://www.coa.nl/nl/zoek-locatieutrecht>
- COA. (2016). Asielprocedure. Retrieved April 5, 2016, from <https://www.coa.nl/nlasielopvang/asielprocedure>
- Coser, L.A. (1956). *The functions of social conflict*. New York: Free Press.
- Dagevos, J. & Gijsberts, M. (2007). *Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Diedrich, A. & Styhre, A. (2008). Making the refugee multiple: the effects of classification work. *Scandinavian Journal of Management*, 24(4), 330-342.
- Donnelly, P.G. (2010). Newman, Oscar: Defensible space theory. *Encyclopedia of Criminal Theory* (pp. 665-668). Thousand Oaks: Sage Publishing.
- Edelbroek, M. (2010). *"This is my home now". Over vluchtelingen met een eerste verblijfsvergunning*. (Master), Universiteit Utrecht, Utrecht.
- Eugster, A. (2014). Monitor Sociaal Kwetsbare Groepen. Helmond: GGD Brabant-Zuidoost.
- Eugster, A., Jacobs-Van der Bruggen, M.A.M. & Rutten, M. (2011). Regionale Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2011. Kwetsbare burgers. Helmond: GGD Brabant-Zuidoost Helmond.
- Gehl, J. (2010). *Cities for people*. Washington: Island Press.
- Gehl, J. (2011). *Life between buildings. Using public space*. Washington: Island Press.
- Gehl, J., Johansen Kaefer, L. & Reigstad, S. (2006). Close encounters with buildings. *Urban Design International*(11), 29-47.
- Geugies, C. J. (2009). *'Het zijn ook gewoon mensen'. Een onderzoek naar de werking van interetnisch contact*. (Master), Universiteit Twente, Den Haag.
- Ghorashi, H. (2005). Agents of change or passive victims: the impact of welfare states (the case of the Netherlands) on refugees. *Journal of Refugee Studies*, 18(2), 181-198.
- Ghorashi, H. (2015). Vluchtelingen: een andere mindset voor Europa? Retrieved May 3, 2016, from <http://www.socialevraagstukken.nl/vluchtelingen-een-andere-mindset-voor-europa/>
- Glaser, M., Hoff, M. van 't, Karssenberg, H., Laven, J. & Teeffelen, J. van. (2012). *The city at eye level. Lessons for street plinths*. Delft: Eburon.
- Glenn, M. (2003). *Architecture demonstrates power*. (Bachelor), Haverford College, Haverford.
- Gowricharn, R. (1997). Integratiekolder? Over dynamiek van de multiculturele samenleving. *Justitiële Verkenningen*, 23, 73-82.
- Graves, T.D. (1967). Psychological acculturation in a tri-ethnic community. *Southwestern Journal of Anthropology*, 23(4), 337-335.
- Gruyter, C. de (2016, February 23). 'Laat vluchtelingen zwart werken!', *NRC Handelsblad*. Retrieved from <http://www.nrc.nl/next/2016/02/23/laat-vluchtelingen-zwartwerken-1591460>
- Ham, C.T. van, Poppelaars, C. H. J. M. & Visser, E. T. (2004). *Bruggen bouwen*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Hankel, A. (2013). IND: Nederland keurt veel meer asielaanvragen goed dan rest EU. *Elsevier*.

- Hendrickx, F. (2015, October 12). VVD en PvdA: vluchteling krijgt geen voorrang woning, *Volkskrant*. Retrieved from <http://www.volkskrant.nl/politiek/vvd-en-pvda-vluchteling-krijgt-geen-voorrang-woning~a4161633/>
- Hutnik, N. (1986). Patterns of ethnic minority identification and modes of social adaptation. *Ethnic and Racial Studies*, 9(2), 150-167.
- Jackman, M.R. & Crane, M. (1986). "Some of my best friends are black...": interracial friendship and whites' racial attitude. *The Public Opinion Quarterly*, 50(4), 459-486.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York: Vintage Books.
- Johnson, P.J. (2004). Buddha is hiding: refugees, citizenship, the New America (book review). *Journal of Family and Economic Issues*, 25(4), 541-544.
- Kakebeeke, P. & Reijerman, R. (2016, January 25). Welke landen hebben tijdelijke grenscontroles?, *Financieel Dagblad*. Retrieved from <http://fd.nl/ondernemen/1136652welke-landen-hebben-tijdelijke-grenscontroles>
- Klinthäll, M. (2007). Refugee return migration: return migration from Sweden to Chile, Iran and Poland 1937-1996. *Journal of Refugee Studies*, 20(4), 579-598.
- Laan, S. van der (2015, November 24). Ook Marokkanen profiteren van vluchtelingenstroom, *Elsevier*. Retrieved from <http://www.elsevier.nl/buitenland/article/2015/11/ookmarokkanen-profiteren-van-vluchtelingenstroom-2723154W/>
- LaFromboise, T., Coleman, H.L.K. & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: evidence and theory. *Psychological Bulletin*, 114(3), 395-412.
- Loonen, S. & Vries, S. de. (2013). *Thuis in een ander land. Een comparatief onderzoek naar het proces van 'home-making' onder migranten met verblijfsvergunning en onuitzetbare asielzoekers in Nederland*. (Bachelor), Universiteit Utrecht, Utrecht.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Cambridge: The M.I.T. Press.
- Nekuee, S. & Verkuyten, M. (1999). Emotionele distantie en integratie: Iraanse politieke vluchtelingen in Nederland. *Mens & Maatschappij*, 74(3), 218-234.
- Nieuwsuur. (2014). "Syrische vluchtelingen zullen in Nederland blijven". Retrieved April 5, 2016, from <http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2007172-syrische-vluchtelingen-zullen-in-nederland-blijven.html>
- Orving, R. (2015, September 30). Al 17.000 asielzoekers, ruim twee derde mag blijven, *Metro*. Retrieved from <http://www.metronieuws.nl/binnenland/2015/09/al-17000-asielzoekers-ruim-twee-derde-mag-blijven>

- Peepkorn, M. (2015, July 21). EU-landen verdelen na verhit debat 32.256
asielzoekers, *Volkskrant*. Retrieved from [http://www.volkskrant.nl/
binnenland/eu-landen-verdelen-na-verhit-debat-32-256-
asielzoekers~a4104733/](http://www.volkskrant.nl/binnenland/eu-landen-verdelen-na-verhit-debat-32-256-asielzoekers~a4104733/)
- Pettigrew, T.F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of
Psychology*, 49, 65-85.
- Pettigrew, T.F. & Tropp, L. (2006). A meta-analytic test of intergroup
contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5),
751-783.
- Phinney, J.S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: review of
research. *Psychological Bulletin*, 108(3), 499-514.
- Redfield, R., Herskovits, M. & Linton, R. (1936). Memorandum on the
study of acculturation. *American Anthropologist*, 38, 149-152.
- Rooduijn, M. (2014). Wie zijn Henk en Ingrid eigenlijk? Retrieved May
25, 2016, from <http://stukroodvlees.nl/wie-zijn-henk-en-ingrid-eigenlijk/>
- Scheepers, P. & Weijters, G. (2003). Verschillen in sociale integratie tussen
etnische groepen: beschrijving en verklaring. *Mens & Maatschappij*,
78(2), 144-157.
- Schreijenberg, A. (2006). *Etnische concentratie en tolerantie: contact of
competitie? Over de invloed van etnische concentratie en sociale
kenmerken op de houding van autochtonen ten aanzien van etnische
minderheden*. (Master), Universiteit van Tilburg, Tilburg.
- Sherif, M. (1966). *In common predicament*. Boston: Houghton Mifflin
Company.
- Stephan C.W. & Stephan, W.G. (1984). The role of ignorance in intergroup
relations. In M. B. M. Brewer, N. (Ed.), *Groups in contact. The
psychology of desegregation* (pp. 229-256). Orlando: Academic Press.
- Stoffelen, A. & Visser, J. (2016). Groeten uit Heumensoord, *Volkskrant*.
Retrieved from [http://verhalen.volkskrant.nl/groeten-uit-
heumensoord#1823](http://verhalen.volkskrant.nl/groeten-uit-heumensoord#1823)
- Strijp, P. (2016, March 9). Vluchtelingenprobleem? Het ergste moet nog
komen, *Volkskrant*. Retrieved from [http://www.volkskrant.nl/opinie/
vluchtelingenprobleem-het-ergste-moet-nog-komen~a4259804/](http://www.volkskrant.nl/ opinie/vluchtelingenprobleem-het-ergste-moet-nog-komen~a4259804/)
- Ulden, E. van, Heussen, D. & Ham, S. van der. (2015). *De stoep.
Ontmoetingen tussen huis en straat*. Rotterdam: nai010 uitgevers.
- Walsum, S. van (2016, February 23). ‘Vluchtelingen moeten niet leren
fietsen en zwemmen’. Kleinschalige asielopvang stuit op weerstand
COA, *Volkskrant*. Retrieved from [http://www.volkskrant.nl/binnenland/-
vluchtelingen-moeten-niet-leren-fietsen-en-zwemmen~a4249806/](http://www.volkskrant.nl/binnenland/vluchtelingen-moeten-niet-leren-fietsen-en-zwemmen~a4249806/)
- Warriner, D.S. (2007). Language learning and the politics of belonging:
Sudanese women refugees becoming and being “American”.
Anthropology & Education Quarterly, 38(4), 343-359.

- Whyte, W.H. (1980a). *The social life of small urban spaces*. New York: Project for Public Spaces.
- Whyte, W.H. (Director). (1980b). *The social life of small urban spaces*.
- Woolcock, M. (1998). Social capital and economic development: toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 27(2), 151-208.
- Zagt, W. (2001). *'Wij zijn niet voor de koeien gekomen!' Vluchtelingstudenten vertellen over hun ervaringen in Nederland*. Utrecht: Stichting voor Vluchteling-Studenten UAF.

A F B E E L D I N G E N

- The Bike Project (2014). Retrieved from <http://thebikeproject.co.uk/gallery/>
- Dam, D. van (2017). Retrieved from <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/03/03/alleen-de-echte-vluchteling-is-welkom-7043282-a1548686>
- Elsevier (2016). Retrieved from <http://www.elsevier.nl/nederland/achtergrond/2016/05/tot-10-000-euro-asielzoekers-krijgen-shoptegoed-voor-nieuwe-woning-309925/>
- Gastgezin Amersfoort (2016). Retrieved from <https://gastgezinamersfoort.nl/vrijwilligers-geven-taalles-aan-vluchtelingen-in-soesterberg/>
- Gehl, J. (2010). *Cities for people*. Washington: Island Press. [blz. 137-139]
- HP De Tijd (2015). Retrieved from http://www.hpdetijd.nl/wp-content/uploads/2015/10/vluchtelingen_hp.jpg
- Mooij, T. (2015). Retrieved from <http://www.geefomdejaneef.nl/klussen-het-vluchtgebouw/>
- Muhammed Muheisen (2016). Retrieved from <http://www.magazine.nationalgeographic.nl/artikel/interview-van-gevangenis-naar-vluchtelingenopvang>
- The New York Times (2016). Retrieved from https://www.nytimes.com/2016/07/19/nyregion/at-the-seagram-building-the-past-is-still-very-present.html?_r=0
- Personal Architecture (2013). Retrieved from <http://www.personal-architecture.nl/projecten/041/index.html>
- Rink Hof (2015). Retrieved from <https://www.kennisnet.nl/artikel/hoe-ict-scholen-helpt-bij-lesgeven-aan-vluchtelingenkinderen/>
- The Romania Journal (2016). Retrieved from <http://www.romaniajournal.ro/the-palace-of-parliament-in-the-limelight-again/>
- RTL Nieuws (2015). Retrieved from <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/binnenland/protest-voor-gemeentehuis-steenbergen-binnen-het-rustig>
- Tubantia (2015). Retrieved from <http://www.tubantia.nl/enschede/asielzoekers-ondersteunen-ontwerpers-uit-enschede-bij-productie-slaapjassen~a9ef8342/>
- Visser, D.J. (2016). Retrieved from <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/03/31/azc-musselkanaal-a1404782>
- Volkskrant (2016). Retrieved from <http://www.volkskrant.nl/4218606>

afbeelding omslag: Daniel Buren

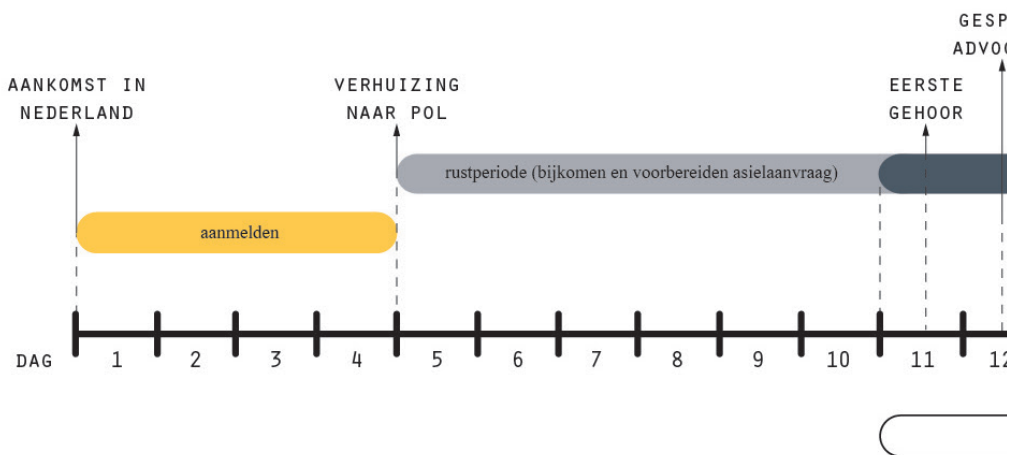
(Muhammed Muheisen, 2016)

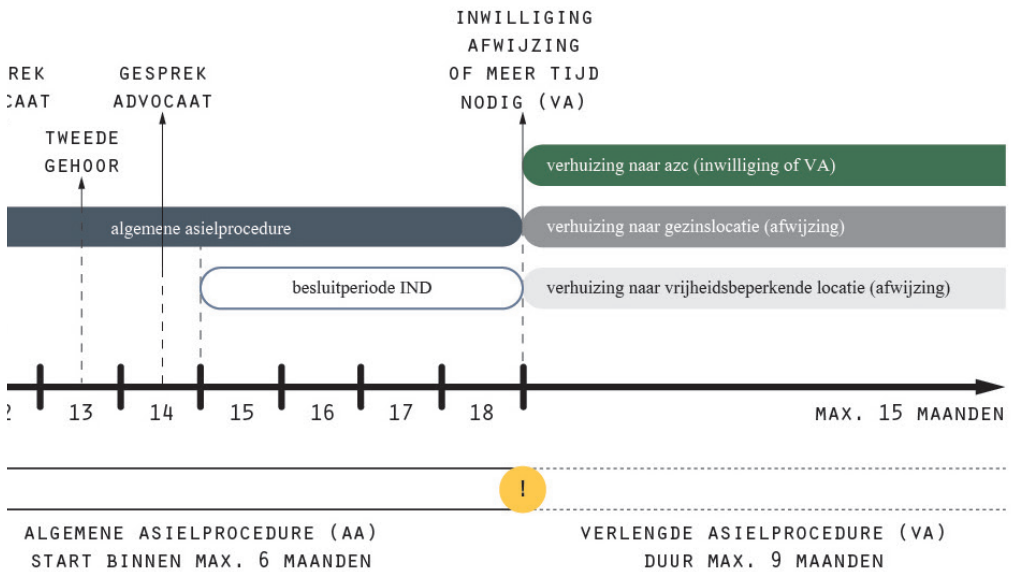

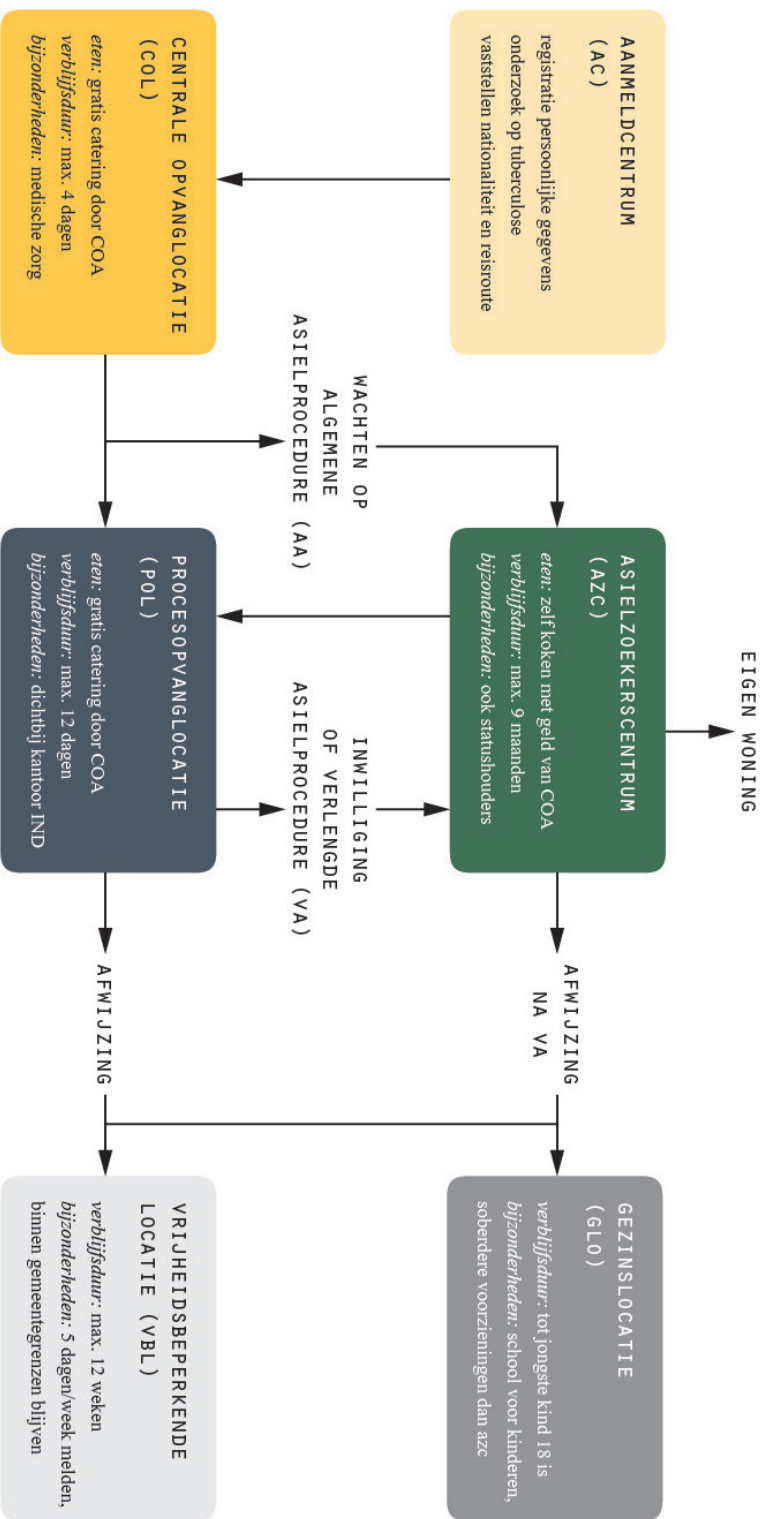
10

BIJLAGEN

BIJLAGE #1
asielprocedure in Nederland

BIJLAGE #2
casestudies: volledige shortlist

CASE STUDIES SHORTLIST

ASIELZOEKERSCENTRUM OVERVECHT

<i>type casestudie:</i>	beleidsmatig
<i>locatie</i>	Einsteindreef 101-139, Utrecht
<i>omschrijving</i>	In de probleemwijk Overvecht komt in een voormalig kantoorpand aan de Einsteindreef een noodopvang voor asielzoekers. Het integratietraject zal hier vanaf dag één al gestart worden. In het gebouw zullen cursussen in onder meer Nederlands, ‘zakelijk-Engels’ en ondernemerschap gegeven worden aan zowel asielzoekers als jongeren uit de wijk. Deze noodopvang zal tot uiterlijk 30 november 2018 in het gebouw gehuisvest worden.
<i>oplevering</i>	november 2016 (verwacht)
<i>doelgroep</i>	asielzoekers en woningzoekende jongeren uit de wijk
<i>schaal</i>	400 asielzoekers en 20-30 jongeren
<i>categorie</i>	beleidsmatig
<i>opmerkingen</i>	Het initiatief van de gemeente Utrecht om de integratie van asielzoekers eerder te laten starten, is een primeur binnen Nederland. Aan de hand van de kennis van de literatuur kan gezegd worden dat het integratietraject gericht is op sociaaleconomische integratie. Het zou interessant zijn om te zien hoe dit project in de praktijk functioneert. Op het moment van schrijven is het azc echter nog niet eens opgeleverd, dus de zes maanden-voorwaarde kan hier helaas niet genegeerd worden.

ASIELZOEKERSCENTRUM OOG IN AL

<i>type casestudie:</i>	beleidsmatig
<i>locatie</i>	Joseph Haydnlaan 2, Utrecht
<i>omschrijving</i>	In het voormalig militair hospitaal werden in de jaren ‘90 zeshonderd asielzoekers opgevangen. Na de verbouwing tussen 1998 en 2000 zijn de omstandigheden verbeterd en is het aantal bewoners teruggebracht tot 450. Dit azc staat al bijna twintig jaar in deze wijk en is naar eigen zeggen “volledig met de wijk verweven”.
<i>oplevering</i>	2000

<i>doelgroep</i>	asielzoekers en minderjarige alleenstaande vreemdelingen
<i>schaal</i>	450 bewoners
<i>categorie</i>	beleidsmatig
<i>opmerkingen</i>	Naast het nieuw op te leveren azc in Overvecht, worden in het azc in de wijk Oog in Al al tientallen jaren asielzoekers gehuisvest. De lange geschiedenis van dit azc biedt de mogelijkheid om praktijkervaringen van gebruikers in het onderzoek op te nemen. Bij de eerste opstelling van de shortlist is dit gebouw om deze redenen de eerste keuze voor de beleidsmatige casestudie, na een eerste peiling in juli, blijken de managers tot oktober geen tijd te hebben. Salem wordt de eerste keuze.

VERPLEEGHUIS SALEM

<i>type casestudie:</i>	beleidsmatig
<i>locatie</i>	Duindoornlaan 2, Katwijk aan Zee
<i>omschrijving</i>	In Nederland kampen veel verpleeghuizen voor ouderen met leegstand. Verzorgingshuis Salem had begin 2016 een primeur door lege wooneenheden aan te bieden aan statushouders en ze daarbij opleiding te geven. Een tiental statushouders wordt gehuisvest in lege wooneenheden in het verzorgingshuis, waar ze tegelijkertijd een praktijkopleiding tot verzorgende of verpleegkundige krijgen.
<i>oplevering</i>	januari 2016
<i>doelgroep</i>	ouderen en statushouders met een medische achtergrond
<i>schaal</i>	10 statushouders en 104 ouderen
<i>categorie</i>	beleidsmatig
<i>opmerkingen</i>	Dit project is een voorbeeld van een puur beleidsmatig project. Voor de huisvesting van de statushouders en het faciliteren van hun integratieproces zijn geen (grote) architectonische ingrepen nodig geweest. Ze hoefden immers slechts de onbewoonde kamers in het verpleeghuis te betrekken. De duidelijke scheidingslijn tussen ruimtelijke facilitering en beleidsmatige facilitering (het woon-werk-traject) maakt het onderzoeksdoel helder.

SUPERKUBUS EXODUS

<i>type casestudie:</i>	ruimtelijk
<i>locatie</i>	Overblaak 56, Rotterdam
<i>omschrijving</i>	De Superkubus van Piet Blom biedt onderdak aan een beschermde woongroep voor mensen die net uit de gevangenis komen en begeleiding nodig hebben bij het bereiken van volledige zelfstandigheid. Het interieur is ontworpen door Personal Architects, het gebouw was genomineerd voor de Gouden Pyramide 2014. Onder begeleiding van professionals en vrijwilligers wordt gewerkt aan het nemen van verantwoordelijk, persoonlijke en economische zelfstandigheid, het vinden van werk, het opbouwen van relaties en het leren omgaan met emoties.
<i>oplevering</i>	juni 2013
<i>doelgroep</i>	ex-gedetineerden en mensen in de laatste fase van hun gevangenisstraf
<i>schaal</i>	20 bewoners
<i>categorie</i>	ruimtelijk
<i>opmerkingen</i>	Dit project is na de verbreding van het blikveld geselecteerd. Het beleid is niet gericht op asielzoekers, wat het minder geschikt maakt voor onderzoek. Dit project is daarentegen het perfecte voorbeeld van een ruimtelijke ingreep ten behoeve van de integratie van een sociaal kwetsbare groep. Het ontwerp is uitgevoerd door professionele architecten. Dit biedt de mogelijkheid om gerichte vragen te stellen over het ontwerpproces. Omdat het gebouw daarnaast al meerdere jaren in gebruik is, kan ook de gebruikers naar hun ervaringen gevraagd worden.

HUIS VAN HOOP

<i>type casestudie:</i>	ruimtelijk
<i>locatie</i>	binnenstad, Dordrecht
<i>omschrijving</i>	In 2016 is er in Dordrecht een kleinschalige woon- en leefgemeenschap voor beschermd wonen opgericht. Het huis biedt begeleid wonen aan mensen die langdurige zorg behoeven, bijvoorbeeld omdat ze net een behandelingstraject voor psychische problemen of verslaving hebben ondergaan. Met de hulp van een persoonlijk begeleider wordt de bewoners

	zelfredzaamheid bijgebracht, zodat ze terug kunnen keren in de samenleving en uiteindelijk zelfstandig kunnen wonen.
<i>oplevering</i>	begin 2016
<i>doelgroep</i>	ex-verslaafden met een indicatie voor beschermd wonen
<i>schaal</i>	12 bewoners
<i>categorie</i>	ruimtelijk
<i>opmerkingen</i>	De opzet van het Huis van Hoop heeft veel weg van de Superkubus van Exodus. Het ontbreken van duidelijke informatie over de locatie maakt het echter moeilijk dit gebouw te analyseren. Daarnaast is het gebouw minder lang in gebruik dan de Superkubus, waardoor er minder gebruikerservaringen zijn om in het onderzoek mee te nemen. De voorkeur gaat daarom uit naar de Superkubus.

STARTBLOK RIEKERHAVEN

<i>type casestudie:</i>	beleidsmatig & ruimtelijk
<i>locatie</i>	sportcomplex Riekerhaven, Amsterdam
<i>omschrijving</i>	Sportterrein Riekerhaven in Amsterdam Nieuw-West is door wooncorporatie De Key verbouwd tot een wooncampus met sportieve en culturele evenementen. Studenten en statushouders zullen hier door elkaar wonen. De bewoners worden aan elkaar gekoppeld met een maatjesproject binnen het blok, waarbij per duo een coach uit het (gedroomde) werkveld toegewezen wordt voor het realiseren van deze droom.
<i>oplevering</i>	juli 2016
<i>doelgroep</i>	studenten/starters en statushouders binnen de leeftijdsgroep van 18 t/m 27 jaar
<i>schaal</i>	565 bewoners (283 studenten/starters en 282 statushouders)
<i>categorie</i>	beleidsmatig en ruimtelijk
<i>opmerkingen</i>	Op het moment van schrijven voldoet dit project niet aan de zes maanden-voorwaarde. De combinatie van huisvesting en geïntegreerde sociale initiatieven in dit project maakt het echter zeer relevant. Gedegen onderzoek naar dit project zou een ideaal uitgangspunt voor het eigen ontwerpdoel kunnen vormen.

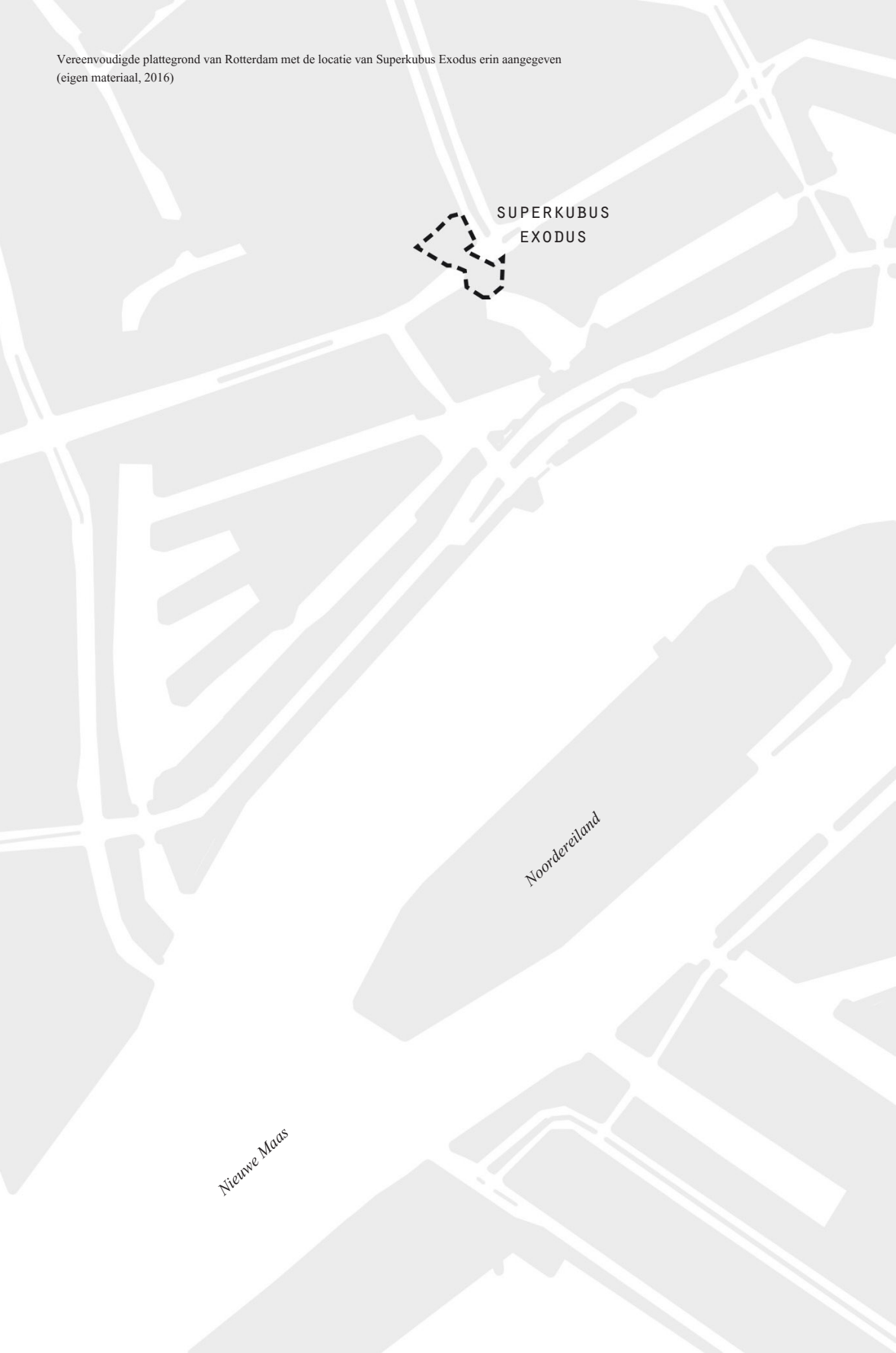
BIJLAGE #3
casestudie: Superkubus Exodus

Het trappenhuis rondom de centrale kern in de Superkubus
(Personal Architecture, 2013)

Vereenvoudigde plattegrond van Rotterdam met de locatie van Superkubus Exodus erin aangegeven
(eigen materiaal, 2016)

SUPERKUBUS
EXODUS

Noordereiland

Nieuwe Maas

LARA VAN DER WELL (MANAGER)

Lara van der Well raakte na haar aanstelling als directeur van Exodus, in 2009, betrokken bij de verbouwing van de Superkubus. Daarnaast draagt ze de verantwoordelijkheid voor het beleid in en om de kubus. Dit interview werd op donderdag 13 oktober 2016 in de gemeenschappelijke ruimte van de Superkubus Exodus bij Blaak afgenomen.

Heeft u het initiatief tot dit project genomen? Hoe bent u op het idee gekomen?

Het initiatief is niet in één keer ontstaan, maar is langzaam gegroeid. Omdat we moesten groeien, begon Exodus in 2004 de zoektocht naar een nieuwe locatie. Via ons netwerk kwamen we bij iemand van Woonbron terecht. Zij hadden toen al deze kubus op het oog. In 2007 werd deze gekocht om aan Exodus te verhuren. Een jaar later brak de financiële crisis uit.

De crisis en dit project zijn voor ons een soort startsein geweest voor onze transitie. Van oudsher behoorden we tot de traditionele welzijnsorganisaties, die afhankelijk waren van subsidies. Hierdoor zaten we in een afhankelijke positie. Omdat de tijd dat van ons vroeg, maar ook omdat we naar een ander gebouw met hele andere eisen verhuisden, moesten we onszelf als organisatie binnenstebuiten keren en creatief denken. Toen in 2009 de toenmalig manager wegging en wij dit transitieproces in gingen, werd ik directeur. Dat was het moment dat ik bij de uitvoering werd betrokken: bij de start van het proces, in 2004, was ik namelijk pas net bij Exodus begonnen.

Wat is normaal gesproken uw rol bij een project van deze grootte?

Om te beginnen wil ik benadrukken dat het zeldzaam is dat een organisatie als die van ons zo'n project doet. Ik had geen eerdere ervaring en maak dit ook waarschijnlijk niet nog eens mee. We hebben daarom al doende geleerd. De architecten betrokken ons gelukkig overal bij. Ik zat bij de projectvergaderingen en de bouwvergaderingen. Daarbij gaf ik input vanuit de praktijk, die zij dan probeerden te vertalen, of ze legden mij zaken uit waar ik nog nooit van gehoord had. Daarnaast was er een ervaren persoon vanuit het bestuur die mij in de technische zaken bijstond. Ik had daar natuurlijk normaal niet zoveel mee te maken.

Heeft het karakter van dit project geleid tot een afwijkende rol in het proces en/of een afwijkende benadering?

In de voorbereidingen is al geprobeerd het integratieaspect in het project

te verwerken, bijvoorbeeld in het Programma van Eisen. De architecten hebben dat vertaald naar transparantie en naar de open binnenkern. In de praktijk hebben we daar inmiddels ook de nadelen van ondervonden. Het gebouw is namelijk wel transparant ontworpen, maar je ziet elkaar toch niet zomaar tijdens de dagelijkse gang van zaken. Wij werken beneden, maar de jongens en meiden zitten boven. Soms maakt een groep er een zootje van, waarvoor wij dan steeds naar boven moet komen. In een volgend project zou je erover na kunnen denken meer met elkaar verweven te zitten.

Heeft u zich bij dit project speciaal beziggehouden met het thema integratie?

Integreren – resocialiseren, zoals dat wordt genoemd – is onze *core business*. We hebben ons daar niet speciaal mee beziggehouden, want het is wat we continu doen. We vinden het daarom bijvoorbeeld belangrijk midden in de samenleving te staan. Daar hebben wij een principiële visie op. Zo vonden tegenstanders van onze komst hier dat we beter op een industrieterrein konden gaan zitten. Wij vinden echter dat je iedereen een eerlijke kans moet geven. Op een industrieterrein uit het zicht gaan zitten, zou nep-integreren zijn. Wij houden ons constant bezig met de vraag hoe iemand zijn plek weer kan terugvinden en hoe je zijn perspectief kunt verbeteren. Daar hebben we ons niet alleen voor dit project mee bezig gehouden, maar dat is gewoon onze missie. Daar hebben we onze methodiek op ingericht.

Wat is uw definitie van integratie?

Mensen volgen een traject bij ons. Dat kan een begeleidingstraject zijn, ambulant of met begeleid wonen, of slechts een training, maar het gaat er altijd om dat het perspectief op een zelfstandige plek in de samenleving verbetert. We hebben als organisatie niet per se een eigen definitie van integreren, maar op onze site kun je lezen dat we een visie hebben, dat we werken voor een inclusievere samenleving. Het strafrecht handelt af met de fout of misdaad die je hebt begaan, maar de mens zelf heeft een eerlijke kans nodig er weer bij te mogen horen.

Integreren betekent voor ons dat je mee mag doen, dat je er mag zijn.

Heeft u, voordat het project van start ging, enige literatuur of theorie over integratie geraadpleegd? Of heeft u misschien professionals betrokken? Zo ja, welke theorieën zijn ter sprake gekomen? Heeft u deze theorieën in uw project toegepast? En op welke manier? Zo nee, waarop heeft u uw beleid dan gebaseerd?

We vertrouwen zowel op de wetenschap als op onze eigen intuïtie. We bestaan al 35 jaar, dus we hebben al veel ervaring. Dat is gebaseerd op “*what works*”. We zien wat werkt en we zien wat niet werkt. Daar ontwikkelen we ons op door. We laten regelmatig onderzoek doen naar

onze resultaten, ook vanuit een wetenschappelijke kant. Ons werk laat zich moeilijk met harde cijfers onderzoeken, dus het gaat altijd om empirisch onderzoek, waarbij veel interviews worden afgenomen.

Ook hebben we vorig jaar nog onze methodiek helemaal laten vernieuwen. Hierin werden we ondersteund door Judith Wolf, een autoriteit op het gebied van de presentiebenadering: als je mensen wilt helpen op eigen benen te staan, dan moet je er zijn, dan moet je snappen wat er aan de hand is, dan moet je een vertrouwensband hebben. Nu noem ik natuurlijk maar één ding, maar er zijn veel onderzoeken die ons werk extra kracht meegeven. Het hoort er allemaal bij. Je moet gewoon je gezond verstand gebruiken en leren wat je doet, maar je moet ook wetenschappelijk onderzoek benutten om wijzer te worden.

Is er gekeken naar referentieprojecten met een vergelijkbare uitdaging of doelstelling?

We hadden natuurlijk het huis op de Westzeedijk. Dat was ook de reden dat we niet op zoek waren naar een manier om ons werk anders te gaan doen. De verhuizing was uiteindelijk een pittige tijd. Over het algemeen houdt de mens niet van verandering en deze mensen zaten ook nog eens in een kwetsbare fase van hun leven. We hebben geprobeerd dit als een kans te zien om ze om te leren gaan met negatieve emoties en geduld op moeten brengen. Dat zijn juist dingen die ze vaak nog moeten leren. Het was een uitdaging. Het heeft ons veel gebracht, al is het niet echt referent.

Voor de verhuizing heb ik wel een keer een bezoek gebracht aan een collega. Die had ook een verbouwing gehad, hoewel het een beperkte ingreep was. Het ging om een boerderij die intensief was opgeknapt. Er zat niets gek in het gebouw, de indeling was vrij standaard: een woonkamer met een gang ernaast, waaraan de kamers lagen, en een tuin. Ik heb toen geconstateerd dat dit project moeilijk vergelijkbaar was. Die boerderij stond in een totaal andere omgeving. Bij de kubus wilden de burens bijvoorbeeld niet dat de bewoners op de stoep voor het huis zouden roken. Omdat er ook geen buitenruimte was, moest er dus binnen geroookt worden. Nee, dit was niet goed te vergelijken. Het was gewoon een tijd van oren en ogen wijd open, waarbij alles wat er gebeurde in het project meegenomen werd. Dat ging met vallen en opstaan, maar ik denk dat het goed gegaan is.

Wat waren uw belangrijkste doelstellingen en uitgangspunten?

Oorspronkelijk hadden we het huis met veertien kamers aan de Westzeedijk. Er was een grote vraag naar meer kamers. Onze originele doelstelling was daarom om het aantal plekken uit te breiden naar 34 door in de Superkubus een tweede huis te openen. Toen de crisis uitbrak, moesten we onze doelstelling heroverwegen. Omdat het proces al vóór de crisis in gang was gezet, hadden we te maken met boeteclausules waar we niet meer zomaar

vanaf konden. We hebben toen als bestuur besloten voor de kubus te gaan en hebben de Westzeedijk verkocht. Met die twintig bedden in de kubus konden we immers toch een kleine groei bewerkstelligen. Het betekende bovendien de start van onze transitie naar een nieuw soort organisatie. Onze nieuwe doelstelling werd het bewerkstelligen van een kleine groei en het doorontwikkelen van de organisatie. En vooral de kans die we kregen, benutten! Het is toch waanzinnig dat een doelgroep die niet geliefd is en waar een heleboel mensen nog steeds niets mee te maken willen hebben, in zo'n opvallend pand in Rotterdam mag wonen. Er was natuurlijk veel weerstand. Mijn bestuur wilde dat ik daar veel meer voor op de barricade ging, maar ik vond dat we ons hoofd niet teveel boven het maaiveld uit moesten steken. Zodra er immers iets gebeurt, bevestig je alle vooroordelen. We moesten eerst even onze draai hier zien te vinden en laten zien dat er niets aan de hand is als Exodus hier zijn werk doet. Als je na een aantal jaar kunt laten zien dat het hartstikke goed gaat, kun je naar buiten treden. Op dat punt zijn we nu een beetje aangekomen. We vinden de drukte die gemaakt is best begrijpelijk, maar kunnen nu ook met trots zeggen dat het totaal onnodig was. Zo worden er inmiddels bijvoorbeeld rondleidingen door de bewoners zelf gegeven, onder andere voor City Safari. De Superkubus levert een concrete bijdrage aan het creëren van ontmoetingen. Mensen zijn nieuwsgierig naar de Superkubus, ze willen hem van binnen bekijken. Bovendien doen ze daarbij iets goeds door interesse te tonen in een maatschappelijk probleem. We faciliteren hier regelmatig teamuitjes. Dat loopt best wel goed, omdat teams zich dan een stukje beter voelen, alsof ze een bijdrage aan een goed doel hebben geleverd. En dat is natuurlijk zo! Als je hier mensen ontmoet, naar ze luistert, ze complimenten geeft en ze aanmoedigt vol te houden, zijn dat hele fijne bijdragen. Het was voor de bewoners in het begin heel gek om aan buitenstaanders of organisaties te vertellen dat ze hier wonen, maar dat is juist een heel mooi leerproces. Het wordt ervaren als aapjes kijken, terwijl wij het zien als een manier om vooroordelen te verminderen. We willen laten zien dat we er niet alleen zijn voor de deelnemers zelf, maar dat wij ook bijdragen aan het vergroten van de veiligheid. Mensen ervaren dat niet zo: je helpt toch criminelen, hoezo verbeter je de veiligheid? Je moet echter bedenken dat het na hun tijd in het huis beter gaat met deze mensen, dat ze minder terugvallen in de criminaliteit. Om dit verhaal te vertellen, heb je de bewoners zelf nodig. Tijdens de rondleidingen slaat de vonk gewoon over en zien buitenstaanders dat deze mensen écht hun best doen. Ik hoef dan nooit meer iets te zeggen. Het veranderproces zit in die ontmoetingen. Je kunt de polarisatie van de samenleving alleen beïnvloeden door die ontmoetingen te creëren. Dat willen we blijven doen. Wij willen de mensen ontmoeten die ons niet willen ontmoeten. Dat blijft echter moeilijk, want die komen niet naar ons toe. Een van onze nieuwe uitdagingen is daarom de vraag hoe we bij hen kunnen komen.

Hoe is dit te zien in het project:

1. grootte/schaal van het gebouw en de diverse onderdelen?

De schaal van een gebouw is niet iets dat per se vanuit één uitgangspunt ontstaat. In de verschillende huizen hebben we veel ervaring met groepen van veertien. Dat is een fijne mix, maar er is ook een zekere financiële druk. Als je een groter huis kunt exploiteren, dan loop je minder risico's en kun je daar uiteindelijk meer mee doen. Het zou zelfs onverantwoord zijn minder mensen in het huis te laten wonen. *Efficiency* en duurzaamheid, het goed benutten van je middelen: direct na onze verhuizing is het allemaal in een ander licht komen te staan. We horen weleens kritische geluiden op ons ruimtegebruik, maar dan zeg ik eerlijk dat dit project in een andere tijd is ontstaan. Nu zou je het gebouw waarschijnlijk wel anders inrichten en bijvoorbeeld een deel van de gemeenschappelijke ruimte benutten voor andere functies. Zo hebben we een van de bergruimtes in een spreekruimte veranderd.

Uiteindelijk is zo'n groep van twintig aardig groot. Naarmate een groep groter wordt, is hij minder goed beheersbaar. Daar richten we ons werkproces op in. Als de groep helemaal vol zit, splitsen we hem op en werken we in twee groepen van tien personen. Ook hebben we het programma anders ingericht. Er wordt nadruk gelegd op zelfredzaamheid, terwijl we vroeger meer groepsactiviteiten hadden. Dat had soms voordelen. In groepen kun je bijvoorbeeld met elkaar en van elkaar leren. Als je echter in een levensfase zit waarin je aan je eigen ontwikkeling moet werken, dan kan het ook een nadeel zijn als je teveel in een groep doet. Soms matcht het gewoon niet. Je moet dan de mogelijkheid hebben in kleinere groepjes uit elkaar te gaan, anders moet je onzettend veel maatregelen treffen om een groep toch te laten functioneren. Als professioneel team heb je dan je handen vol aan de beheersing en niet aan de begeleiding, wat ten koste gaat van de individuen binnen de groep.

Aan de hand van onze ervaringen stellen we onze werkwijze ieder jaar bij. Dit biedt ons de kans om alle trends, alle eigen observaties en feedback uit de groep en van het team in ons beleid te verwerken.

2. programma?

Het programma was al op voorhand vastgesteld. Vele factoren spelen een rol in de totstandkoming. Wij zijn natuurlijk tegelijkertijd een organisatie als dat wij een woonplek voor mensen zijn. De woonplek zit wat dieper in het gebouw, terwijl het voor ons, als connectie naar de buitenwereld, logisch is dat wij beneden zitten. Met name in het begin ondervonden we problemen met de menging van bewoners en medewerkers: we moesten elkaar bewust opzoeken om elkaar te vinden. Dat was een nadeel, omdat in het ontwerp juist de focus ligt op het transparante en op het elkaar ontmoeten. Je kunt elkaar wel zien, maar elkaar zien is geen ontmoeting. We proberen

medewerkers daarom – met name in tijden dat je merkt dat een groep het mist, want dat verschilt enorm per groep – te stimuleren zich vaak genoeg te laten zien of eens met de laptop in de gemeenschappelijke ruimte te werken. Ook zijn er vrijwilligers die de bewoners helpen bij bepaalde klusjes op de computer. Zo zoek je manieren om elkaar te ontmoeten op basis van de signalen die afgegeven worden.

3. opgelegde randvoorwaarden voor bewoners en/of sociale interne structuren?

Een deel van het contact wordt door ons gefaciliteerd en begeleid – er is een bewonersvergadering, er wordt gegeten met de groep – en een deel vullen ze zelf in. Daartussenin zitten nog allerlei andere vormen: er zijn thema-avonden, er zijn gezellige avonden, waarbij iedereen iets leuks doet met elkaar, maar er zitten ook educatieve onderdelen tussen. Al deze activiteiten bieden ons inzicht in hoe het met ze gaat en waar ze nog ondersteuning nodig hebben. Met sommige groepen werken de verplichte onderdelen lastig. Dan hebben we het er met elkaar over, zodat we zo nodig aanpassingen kunnen doen. Soms vindt er juist een groot leerproces plaats, maar wordt dat niet zo ondervonden of wordt het zelfs als irritant ervaren. Het is bijna vergelijkbaar met een puberteit: pubers zijn ook niet blij met hun opvoeding, maar dat moet echt nog wel.

Welke specifieke eisen, bijvoorbeeld in het Programma van Eisen, zijn meegegeven aan de projectarchitect?

In ieder geval de twintig kamers met een eigen natte cel. Het scheelt namelijk ontzettend veel reuring in de groep als ieder zijn eigen hygiëne kan voeren. De gemeenschappelijke ruimte met werkplekken, een keuken en de zitruimte behoorden ook tot de eisen.

Toen ik voor het eerst het Programma van Eisen onder ogen kreeg, stond alles natuurlijk al vast. Ik heb echter nog enkele veranderingen doorgevoerd. De rookruimte in de gemeenschappelijke ruimte, bijvoorbeeld. Oorspronkelijk had het een spreekkamer moeten zijn. Ook in de entree heb ik een aanpassing gedaan. Dat is nu één open ruimte met een koffietafel, maar er had eigenlijk nog een glazen wand in moeten staan, die de ruimte in tweeën had gedeeld. Zoals ik al zei, besteden we veel aandacht aan de ontmoetingen tussen bewoners en andere mensen. Ik vond dat de bewoners gewoon altijd aan die koffietafel moesten kunnen zitten. Ook als ze even niet bij het team terecht kunnen, moeten ze elkaar daar kunnen vinden. We hebben een oud-bewoonster die de balie in de entree bestiert en die de koffie voor je verzorgt. Dat is toch even anders dan in de gemeenschappelijke ruimte.

Dat zijn allemaal nieuwe vormen die we, mede door dit gebouw, ontdekt hebben. Die balie hadden we bijvoorbeeld ook niet in ons oude gebouw.

We hebben hiermee echter weer een werkplek voor oud-bewoners kunnen creëren. De balie wordt inmiddels door drie oud-bewoners gerund en daarnaast hebben we iemand die hier voorlichting geeft en technische klusjes doet. Dat vind ik heel goed gelukt. We zijn dus erg tevreden over die ruimte, hoewel we, vooral in het begin, veel last hebben gehad van de glazen wanden die de entree en de kantoren scheiden. Qua akoestiek, omdat we ons niet voor het geluid konden afsluiten, terwijl we veel vertrouwelijke gesprekken voeren. Visueel gezien ook, omdat je daardoor simpelweg geen privacy hebt. We staan op goede voet met de architecten, dus hebben we ze op een gegeven moment gezegd dat het tijd was dat ze hun ontwerp los zouden laten. We hebben toen het een en ander met plakplastic gedaan. Dat vonden ze afschuwelijk, maar wij zijn degenen die in dit gebouw moeten werken. Ook hebben we kleine kamerschermpjes gekocht, zodat we in besloten gesprekken de suggestie van fysieke beslotenheid voor de deelnemers konden creëren.

Bent u tevreden met de manier waarop de projectarchitect uw doelstellingen en uitgangspunten fysiek vorm heeft gegeven?

Ze hebben tijdens het gehele proces met ons meegedacht. Als het opstellen van een Programma van Eisen je vak niet is, dan zie je niet altijd aankomen dat je dingen vergeet. Wij hebben helemaal geen verstand van gebouwen en ontdekten gaandeweg nog nieuwe dingen. Ze stonden altijd open voor onze aanpassingen en zochten actief naar oplossingen. Ik ben heel erg tevreden met hoe zij hun werk hebben gedaan.

In hoeverre denkt u dat uw doelstellingen momenteel behaald zijn?

Onze oorspronkelijke groeiwens, van veertien naar vierendertig kamers, is natuurlijk niet behaald. Daar heeft niets met de architecten te maken, maar met de tijd waarin we leefden – de economische situatie, maatschappelijke trends. Ik denk dat het de architecten, Exodus en Woonbron goed gelukt is om onder de gigantische druk van de economie en de bezwaren vanuit de omgeving iets neer te zetten. Deze twintig Exodus-bewoners wonen hier op een waanzinnige plek. Als dit niet was doorgegaan, hadden we een nieuwe locatie moeten zoeken. Tegenwoordig zal het wel nog moeilijker zijn een locatie midden in de stad te vinden. Op dat niveau is onze doelstelling volbracht. De toekomst zal uitwijzen hoe lang dit zo blijft. Ik ben veel in gesprek met Woonbron: we hebben al flinke korting gekregen, maar de huur is nog niet goed op te brengen. We hebben dus een heleboel om trots op te zijn en ook nog steeds een heleboel zorgen, waar we keihard op bijsturen.

SANDER VAN SCHAIK (ARCHITECT)

Het fysieke ontwerp van Superkubus Exodus is gemaakt door het architectenbureau Personal Architecture. Als een van de oprichters van het bureau was Sander van Schaik ruim tien jaar geleden verantwoordelijk voor het project. Dit interview werd op dinsdag 26 juli 2016 op het bureau aan de Graaf Florisstraat in Rotterdam afgenomen.

Wat was uw eerste idee of reactie toen u voor het project benaderd werd?

We zijn met de eigenaar van de Superkubus in contact gekomen toen we bezig waren met ons ontwerp voor de Stayokay, in de kubus aan de andere kant van Overblaak. Ook voor de Superkubus werd een nieuwe functie gezocht. Onze eerste reactie was 'leuk, we pakken het op'. De eigenlijke eindgebruiker was op dat moment nog niet bekend. Toen Woonbron besloot het gebouw over te nemen en te exploiteren, kwam Stichting Exodus ook in beeld. Wij hebben toen een ontwerp gemaakt op basis van onze aannames over die organisatie en hoe dat in het gebouw zou moeten komen. We bezaten echter geen concrete kennis over de context van integratie en hoe zo'n stichting in elkaar zit.

Hoe gaat u normaal gesproken te werk bij een project van deze grootte?

We beginnen altijd met het in kaart brengen van het gebouw. Technische tekeningen, eventueel een cultuurhistorische analyse – we proberen het gebouw echt in de vingers te krijgen. Aan de ene kant heb je dus het gebouwaspect, maar aan de andere kant heb je ook het sociale aspect. Je probeert de eindgebruiker te leren kennen. Deze krijg je vaak echter pas vrij laat in het proces te spreken. Meestal zit je aan tafel met het management of de directie. De daadwerkelijke eindgebruiker krijg je in beginsel niet te spreken. Je moet dan maar van de opdrachtgever aannemen hoe het in elkaar steekt. Dit was bij Stichting Exodus ook het geval. Je zou het een top-down-aanpak kunnen noemen.

Heeft het karakter van dit project geleid tot een afwijkende benadering?

Zoals ik al aangaf, komt deze top-down-benadering wel vaker voor. Wat opmerkelijk was aan dit project, was dat het zo ver van ons af stond. We maakten een ontwerp voor een partij die we niet kenden. We hadden geen idee hoe de organisatie in elkaar zat, geen kennis van de sociale processen in een Exodushuis. Gelukkig hebben we ons ontwerp toen vrij vroeg in het proces aan de Raad van Bestuur van Exodus en Woonbron kunnen presenteren. We zijn toen snel in gesprek geraakt met de daadwerkelijke

manager van het Exodushuis.

Het karakter van het project zat natuurlijk enerzijds in de eindgebruiker, maar anderzijds in het gebouw zelf. De Superkubus is geen gemakkelijk gebouw. Het huisvesten van een programma in een gebouw is altijd een puzzel, maar zo'n vreemd gebouw maakt het nog moeilijker. Ik denk dat onze focus uiteindelijk vooral heeft gelegen op het oplossen van de knelpunten van het gebouw.

Wat waren de belangrijkste doelstellingen en uitgangspunten van de opdrachtgever?

Stichting Exodus had al een vestiging aan de Westzeedijk. Deze vestiging had te weinig ruimte om ook het kantoor van Exodus zelf te huisvesten. Het was dus de wens van Exodus om op Blaak ruimte te reserveren voor het kantoor. Daarnaast bestond het programma uit éénnentwintig slaapkamers, waarvan één voor een slaapwacht, gemeenschappelijke ruimtes waarin samen gekookt kon worden, een woonkamer, een eetkamer en ontspanningsruimtes. Zij hadden bedacht dat de slaapkamers op de bovenste laag moesten komen, terwijl de kantoren en de gemeenschappelijke ruimte beneden zouden zijn.

In welke ontwerputgangspunten en doelstellingen heeft u dit vertaald?

De programmatische uitgangspunten van Exodus bleken moeilijk in het gebouw in te passen. Wij hebben als architecten toen besloten de gemeenschappelijke ruimte boven en de kantoren beneden te plaatsen. Hierdoor ontstond een lobby-achtige, toegankelijke ruimte, waarmee Exodus zich meer als transparante organisatie kon profileren. Door de onderste en bovenste verdieping te verbinden, met daartussen de slaapkamers, wilden we *traffic* in het gebouw creëren. We hebben daarom midden in het gebouw een schacht gemaakt. Deze brengt daglicht in het gebouw en verbindt de lagen met elkaar. Rond deze kern vinden ontmoetingen plaats. Onze ontwerputgangspunten waren uiteindelijk dus tegengesteld aan de oorspronkelijke uitgangspunten van de opdrachtgever.

Hoe is dit in het gebouw te zien in:

1. materiaalkeuze?

De centrale stijlgern is een intensief gebruikte functie, dus de materialen moesten robuust zijn. Daarnaast wilden we materiaal gebruiken als een middel om de verschillende lagen te verbinden. De houten trap, die rondom de schacht loopt, eindigt bijvoorbeeld in een houten dek op de bovenste verdieping. Zo vormt het hout een rode draad door verschillende gebouwdelen.

Ook voor de schacht zelf is een weloverwogen materiaalkeuze gemaakt. Die heeft namelijk niet alleen een sociale functie, maar is ook van praktische

aard: hij creëert een natuurlijke trek in het gebouw en brengt daglicht in de onderste lagen. De binnenkant van de schacht hebben we daarom volledig wit gemaakt. De buitenzijde van het element is bekleed met bruin vilt. Dit heeft twee redenen. De belangrijkste reden is dat vrijwel alle gebouwelementen van de kubus – de vloeren, de wanden, de deuren – ofwel uit beton, ofwel uit wit, hard plastic bestaan. Er moest dus iets aan de akoestiek gedaan worden. We hebben toen staand vilt als akoestisch materiaal toegepast. Om ervoor te zorgen dat het niet te snel vervuilde, hebben we een donkere tint, bruin, gekozen. Bruin heeft een warmere uitstraling dan zwart.

2. inrichting?

Stichting Exodus huurt het gebouw van Woonbron, die de ontwikkeling van de Superkubus gefinancierd heeft. Het meubilair – los en vast – moest daarom door Exodus zelf geregeld worden. Op sommige plekken in het gebouw hebben we vast meubilair ontworpen. In de kamers hebben we tegen de schuine kappen bijvoorbeeld bedden gemaakt. Omdat er sprake was van een laag budget, is een groot deel van het losse meubilair tweedehands. Toevallig werd toen juist de Penitentiaire Inrichting Noordsingel gesloten, dus daar hebben we een aantal leuke dingen kunnen krijgen. Om de inrichting verder in goede banen te leiden, hebben we een moodboard gemaakt. In de periode dat dit gebouw werd opgeleverd, was het Deens design in zwang. Dit hebben we in dat moodboard opgenomen. Ondanks onze inspanningen staan er nu toch bruine Chesterfieldbanken en donkerbruine tafels in de gemeenschappelijke ruimtes. Natuurlijk had de manager een pragmatische klus te klaren – ze moest een heel gebouw voor weinig geld inrichten, dus alles wat haar geschonken werd, heeft ze aangenomen – maar wij vinden het jammer. Er is veel tijd, energie en geld in een mooi ontwerp, een mooie uitvoering en de materialisering gaan zitten, wat nu door de inrichting deels teniet wordt gedaan.

3. functieschema?

We hebben de publieke functies bewust over het gebouw verspreid, zodat bewegingen binnen het gebouw tot stand konden worden gebracht. Deze bewegingen leiden tot ontmoetingen en tot contacten.

4. grootte/schaal van het gebouw en diverse onderdelen?

De schaal van het gebouw – de hoeveelheid slaapkamers, bijvoorbeeld – is vastgesteld door Exodus. Wij hebben daar geen invloed op uitgeoefend.

5. symbolische elementen (kunst, kleur etc.)?

Zoals ik al zei, hadden we weinig geld ter beschikking. We hebben daarom de bedden en een aantal kasten door een lokale timmerman laten maken en

een paar kasten van Ikea neergezet. Op deze Ikea-kasten hebben we foto's met uitzichten op Rotterdam laten drukken. Dit is symbolisch bedoeld. De mensen in het Exodushuis zitten in een klein, besloten wereldje, maar hun doel is om uiteindelijk toch weer de wijde wereld in te trekken. Met deze foto's wilden we de beslotenheid en de veiligheid van het huis met de grootsheid van de stad combineren – de stad waar jij je weer klaar voor maakt.

Qua kleurgebruik hebben we geprobeerd het kleurenpalet warm en rustig te houden. Niet te hysterisch, aardse kleuren, veel wit, sereniteit. Kleurgebruik en symboliek hebben in ons ontwerp echter nooit een rol gespeeld als stimulans voor integratie. Daar waren we simpelweg niet mee bezig.

Heeft u zich bij het ontwerp speciaal beziggehouden met het thema integratie?

Nee. Ik denk dat daar in de praktijk ook geen tijd voor is. Je kunt een heel literatuuronderzoek naar integratie doen, maar met de opdrachtgever kun je veel sneller tot de kern komen. Wij vertrouwden erop dat onze opdrachtgever Exodus dat stukje integratie voor zijn rekening nam en ons vertelde hoe zij dat zagen. Hun programma, hun werkwijze en hun organisatiestructuur waren voor ons een uitstekend uitgangspunt. Uiteindelijk is vooral het logistieke verhaal van de organisatie van invloed geweest op fysieke details van ons ontwerp. We werkten immers met een bestaand gebouw, waaraan in de basis niet zoveel werd veranderd. Het sociale aspect hadden we al vertaald naar de verdeling van het programma en hoe de verschillende functies op elkaar zouden aansluiten. Die transparantie, de keuze om de voordeur open te gooien en het gezicht van Exodus te laten zien, was al een stap. De integratie op sociaal niveau werd immers verder door Stichting Exodus voor zijn rekening genomen, bijvoorbeeld door te kijken welke samenwerkingen met ondernemers in de buurt aan kunnen worden gegaan. Wij hebben toen verder niet stilgestaan bij onze eigen ideeën van integratie.

Wat is uw definitie van integratie?

Ik vind met name de vraag of ontwerpen aan integratie kan bijdragen interessant. Dat zie je niet alleen bij een asielzoekerscentrum in een of ander dorp buiten Groningen, maar ook in de grote stad. De straat waar we nu zijn [Graaf Florisstraat in Rotterdam, MH], is bijvoorbeeld mooi, maar een straat verderop zit je in een schotelantenne-trespa-kunststofkozijnen-gebied. De architectuur is veelzijdig, maar het is een groot contrast. Alle mensen leven dan wel door elkaar heen, maar ze leven langs elkaar heen. Nu integratie weer een hot topic is, wordt er weer aandacht aan besteed. Er had hier echter al veel eerder op gelet moeten worden! De woningbouwcorporaties hebben de huizen verkracht, als ik het zo mag zeggen. Ze hebben bij die oude

panden de portieken vervangen voor gemeenschappelijke trappenhuizen, ze hebben van de begane grond garageboxen gemaakt, ze hebben de kap vervangen voor zo'n trespas dakdoos. Toentertijd deden ze dat natuurlijk met de beste bedoelingen, maar dat is niet meer hoe wij tegenwoordig over wonen in de stad denken. Achterbuurten lijken het, qua huizen, maar ook qua buitenruimte. Daar moet volgens mij ook meer aandacht aan besteed worden.

Er liggen hier kansen. In Den Haag zijn nationaliteiten en klassen bijna per wijk georganiseerd. In Rotterdam is de scheiding slechts op straatniveau. Dan zit je al dicht op elkaar en heb je meer aanleidingen voor integratie. Ik denk dat dat hier wel interessant is.

Al deze mensen hebben allemaal een andere achtergrond. Misschien krijg jij het voor elkaar immigranten op voorhand al te laten integreren. Als ze vervolgens echter doorstromen naar zo'n straat, naar zo'n corporatiewoning met trespas op het dak, dan gaat het weer mis. Goed beginnen met integreren is het halve werk, maar als je daarna weer in een armoedige, moeilijke situatie terecht komt, bestaat de kans op terugval. Je kunt dan het probleem wel zo goed als opgelost hebben, maar dan wordt het in de volgende fase alsnog een probleem. Dat moet je doorbreken. De wooncarrière zou eigenlijk gemonitord moeten worden.

Natuurlijk ken ik de oplossing voor integratie op sociaal vlak niet, maar ik denk wel dat er vanuit de architectuur iets aan te doen is.

Heeft u, voordat u begon met ontwerpen, enige literatuur of theorie over (re-)integratie geraadpleegd? Zo ja, welke theorieën zijn ter sprake gekomen? Heeft u deze theorieën in uw ontwerp toegepast? En op welke manier? Zo nee, waarop heeft u uw ontwerpkeuzen dan gebaseerd?
Nee, wij gingen uit van de expertise van Exodus.

In hoeverre denkt u dat uw doelstellingen behaald zijn?

Ik ben van mening dat veel dingen goed zijn bedacht, goed zijn uitgevoerd en ook goed hebben uitgepakt. Natuurlijk zijn er ook een aantal dingen die in het dagelijks gebruik niet perfect zijn. Dat probleem is er altijd, je moet keuzes maken.

Om te beginnen heb ik het gevoel dat de bewoners oprecht blij zijn met de plek, zowel met het gebouw als met de locatie. Ze zitten in het hart van de stad en hebben de mogelijkheid om contact met de directe omgeving te leggen. Ook denk ik dat het ontwerp goed functioneert. We hebben een vinger aan de pols gehouden en zijn na de oplevering vaak langs geweest. Door de openheid van het gebouw, waardoor je altijd bewoners tegenkomt, leer je op een gegeven moment de mensen ook kennen. Die interactie, die communicatie, die sociale cohesie – dat merk je.

Op sommige punten kan deze openheid soms nadelig zijn. Als er

bijvoorbeeld wat onrust is, dan kan dat op iedereen verstorend werken. Ik denk echter dat het ontwerp over het algemeen goed heeft uitgekapt.

Als u nu, naderhand, iets zou mogen veranderen aan het ontwerp, wat zou dat zijn?

Ik had graag gewild dat de inrichting beter aansloot op onze ideeën over optimaal gebruik van de ruimtes. Op dit niveau hebben we veel concessies moeten doen. Daardoor kan de sfeer soms kil zijn. En misschien hadden we, zoals jij nu zegt, van tevoren uitgebreider over de functie en de integratie kunnen praten – maar dat is misschien ook te danken aan voortschrijdend inzicht van de tijd. Ik vind dit project nog steeds een heel geslaagd voorbeeld van hoe we hiermee om zouden kunnen gaan.

BIJLAGE #4
casestudie: Startblok Riekerhaven

De wooneenheden aan het fietspad langs de zuidelijke zijde van Startblok Riekerhaven
(eigen materiaal, 2016)

Vereenvoudigde plattegrond van Amsterdam met de locatie van Startblok Riekerhaven erin aangegeven
(eigen materiaal, 2016)

STARTBLOK
RIEKERHAVEN

*Amsterdam
Oud-West*

Vondelpark

RIENK POSTUMA (MANAGER)

Rienk Postuma is manager Ontwikkeling & Realisatie bij de Amsterdamse woonstichting De Key. In 2015 en 2016 was hij betrokken bij de ontwikkeling van het startblok Riekerhaven. Dit interview werd op maandag 19 september 2016 afgenomen op het terras van Leut Lunchroom in Amsterdam, waarna een bezoek aan het Startblok werd gebracht.

Heeft u het initiatief tot dit project genomen? Hoe bent u op het idee voor deze gemengde wooncampus gekomen?

De studentenwoningen die nu in het Startblok staan, hebben hiervoor elf jaar in de Houthavens gestaan. We hadden ze daar tijdelijk neergezet, tot duidelijk werd dat het een bouwlocatie zou worden. We wilden deze woningen graag hergebruiken en naar een nieuwe locatie verplaatsen, dus hebben we de gemeente benaderd. Uiteindelijk werd dat de Riekerhaven. De stadsdeelvoorzitter van Nieuw-West heeft toen als voorwaarde gesteld dat het een gemengd project werd: de helft Nederlanders, de helft vluchtelingen. Als eerste stap is er toen een haalbaarheidsstudie gedaan en is er een taakverdeling gemaakt tussen woonstichting De Key, die de wooneenheden bezit, en de gemeente. Toen de haalbaarheid rond juli 2015 was aangetoond, werd er een financiële afspraak gemaakt tussen de gemeente en De Key. Dit betekende de start van het project en vanaf dat moment ben ik betrokken geraakt. Ik ben toen vanaf het eerste moment de projectmanager geweest voor zowel het fysieke als voor het sociale deel.

Wat is normaal gesproken uw rol bij een project van deze grootte?

Als projectmanager ben je van A tot Z bij het project betrokken: financieel, programmatisch, maar ook voor de architectuur ben je vaak indirect verantwoordelijk. Daarin moet je een balans vinden. Aan de ene kant mag een gebouw wel net even iets extra's hebben, maar aan de andere kant zijn wij toch een woningcorporatie en wil je niet dat het maatschappelijk kapitaal teveel daarin gaat zitten. Wij vinden dat een gebouw tenminste vijftig jaar mee moet kunnen gaan. Er moet voor gezorgd worden dat de woningen ook in het beheer rendabel zijn. We gebruiken bijvoorbeeld liever wat duurdere materialen, die in het gebruik en het beheer hun geld opleveren. Dat is je taak als projectontwikkelaar. Je organiseert feitelijk het project, maar dat doe je wel op een manier waarbij iedereen zijn inbreng kan hebben. Natuurlijk zal er uiteindelijk ergens een keuze gemaakt moeten worden. In negen van de tien gevallen is er al vrij snel helderheid over wat er moet gebeuren, maar soms is er een verschil in opvatting en zal er iemand een besluit moeten nemen. Dat moet je dan wel doen.

Heeft het karakter van dit project geleid tot een afwijkende rol in het proces en/of een afwijkende benadering?

Dit project was geen standaard project, omdat het over meer ging dan alleen het fysieke gebouw en de plaatsing. Het ging over verbinding en de zorg dat het sociale aspect ervan klopte. Wat konden we doen om die twee bevolkingsgroepen bij elkaar te brengen? Samen met de gemeente hebben we een introductieprogramma gemaakt. Hiervoor hebben we nauw samengewerkt met de Dienst Wonen, met de Dienst Economie en de Dienst Zorg en Welzijn, wat eigenlijk hele andere diensten zijn dan waar we normaal gesproken mee te maken krijgen. Om te voorkomen dat we van het kastje van de muur werden gestuurd, hebben we er hard voor geknokt om binnen de gemeente iemand aangesteld te krijgen die de coördinatie tussen de verschillende diensten op zich nam. We hadden natuurlijk maar één jaar de tijd, dus zowel het fysieke gebouw als de sociale component moesten in korte tijd worden opgezet. We hadden heel veel bijeenkomsten. Om iedereen actief betrokken te houden, zijn we staand gaan vergaderen en hebben we geen verslagen gemaakt van de besprekingen. Dit noemden we 'scrummen'. We probeerden kort maar frequent te vergaderen. Eén keer per week met elkaar om de tafel, waarbij iedereen zijn inbreng kon hebben en vervolgens aan het eind van de vergadering weer met zijn eigen ding verder kon, om een paar dagen later weer bij elkaar te zitten. Deze werkwijze heeft de dynamiek en het onderlinge vertrouwen versterkt. Hierdoor ontstond een hele goede sfeer. Het voelde alsof je met vertrouwde collega's je project aan het realiseren was.

Dat was dus anders dan anders.

Heeft u zich bij dit project speciaal beziggehouden met het thema integratie?

Ik heb wel wat boeken gelezen, maar het is best lastig om echt specifiek literatuur te krijgen. We zijn maar gewoon aan de slag gegaan. We hebben een panel van ongeveer negen man samengesteld: drie Syriërs en een aantal Nederlandse studenten. Gedurende de ontwikkelingsfase hebben we onze ideeën steeds aan dat panel voorgelegd en gekeken hoe ze daarop reageerden. Eigenlijk is daar niet zoveel nieuwe informatie uit voortgekomen, maar de ideeën die wij hadden, bleken voor hen ook goed te voelen. Zo hebben we meer vertrouwen in ons eigen handelen gekregen. Zo hebben we er bijvoorbeeld bewust voor gekozen om mensen volledig gemengd te laten wonen. Geen concentratie van nationaliteiten of geslachten, maar Nederlanders en statushouders, jongens en meisjes, door elkaar. Om de schaal van het project te beperken, hebben we vijftientig woongroepen gemaakt. In het algemeen hebben alle mensen een zelfstandige kamer, met een eigen natte cel en een eigen keukentje. Daarnaast is er per woongroep een gemeenschappelijke ruimte. Daar zijn we

dus mee gekomen.

Ook hebben we bedacht de bewoners zelf het complex te laten beheren. Normaal gesproken hebben we één beheerder voor een heel complex, maar nu hebben we eigenlijk zeventig mensen betrokken bij het beheer. Zo hebben we per woongroep twee “gangmakers” – een Nederlander en een statushouder – die tegen een kleine huurkorting van vijftig euro per maand de verantwoordelijkheid op zich nemen. Zij maken het schoonmaakrooster, organiseren af en toe gemeenschappelijke activiteiten en proberen mensen die erg stil zijn of altijd op hun kamer zitten actief bij de groep te betrekken. Op die manier hebben we dus al vijftig mensen betrokken. Deze gangmakers worden aangestuurd door projectmakers, die nog wat andere events organiseren. We hebben bijvoorbeeld al filmavonden, voetbaltoernooien en taaluitwisselingsprogramma’s gehad. Daarnaast hebben we een klusteam voor de kleine reparaties binnen het complex, we hebben een terreinteam, dat het terrein onderhoudt, en we hebben een pr-team, dat de communicatie onderhoudt en journalisten te woord staat. Ook is er iemand die de huurzaken van het complex regelt, zoals het werven van nieuwe huurders als er een huurder weggaat.

Op deze manier hebben we dus ons eigen beleid ontwikkeld, waarmee we de sociale infrastructuur hebben opgezet en nu de gang van zaken kunnen volgen. We hebben het niet uit boekjes, maar allemaal zelf bedacht. Als er geen voorbeeld is, moet je het zelf verzinnen.

Wat is uw definitie van integratie?

Het is voor ons belangrijk dat iemand zijn weg weet te vinden in de Nederlandse samenleving. Letterlijk, maar ook binnen de instituties. Dat hij voldoende en diverse contacten heeft, een netwerk heeft opgebouwd. Voor ons is het een belangrijke component dat hij zichzelf kan bedruipen en economisch kan participeren. Dit is niet onze verantwoordelijkheid als woningcorporatie, maar dat is wel waar we de gemeente op hebben aangesproken. De WNR heeft een studie geschreven over het integreren van statushouders in onze samenleving, waarin is geconcludeerd dat dingen als Nederlands leren, inburgeren en een opleiding volgen zo snel mogelijk en bij voorkeur parallel moeten plaatsvinden. Er gaan zelfs al stemmen op om deze tactiek binnen azc’s toe te passen.

De gemeente heeft dit beleid omarmt. Zestig mensen die in het complex wonen, werken al. Ik kom jongens tegen die in Syrië als kok hebben gewerkt en inmiddels hier weer in de keuken staan. Er zijn mensen met logistieke functies, mensen die bij de Albert Heijn werken. Het zijn natuurlijk geen fantastische banen, maar het is een begin. Honderdvijftig mensen binnen het complex volgen een inburgeringscursus, negentig mensen staan ingeschreven bij Randstad, vijftig mensen doen een schakelprogramma bij de HvA, de UvA en de VU. De taalschakelprogramma’s van de

universiteiten en hogescholen waren iets voor op de lange baan, maar ze zijn door de gemeente onder druk gezet om te leveren. Op het ROC zijn al zomercursussen gegeven. Je ziet mensen razendsnel vooruitgaan.

Heeft u, voordat het project van start ging, enige literatuur of theorie over integratie geraadpleegd? Of heeft u misschien professionals betrokken? Zo ja, welke theorieën zijn ter sprake gekomen? Heeft u deze theorieën in uw project toegepast? En op welke manier? Zo nee, waarop heeft u uw beleid dan gebaseerd?

Zoals ik al zei, heb ik een paar boekjes gelezen, maar op een gegeven moment ben ik maar gewoon aan de slag gegaan. Het project viel al snel op en ik heb veel spreekbeurten gegeven: Pakhuis de Zwijger, VNG-congressen... Dat heb ik met name gedaan om feedback te krijgen. Op die manier heb ik geprobeerd constant in het oog te houden wat nu wel en wat nu niet realistisch was. We hebben dus voor een communicatieve aanpak gekozen.

Is er gekeken naar referentieprojecten met een vergelijkbare uitdaging of doelstelling?

We hadden maar één referentieproject en dat was in Lent, in Nijmegen. Dat was eigenlijk geen goede referentie voor wat wij hier bedacht hebben. Het ging om een aantal oude azc-units, waar ze Eritreeërs bij elkaar hadden gezet. Het contact met de buurt en het volgen van de inburgeringslessen ging prima, maar verder was daar niets van integratie terechtgekomen. We hoorden van ze dat ze het vervelend vonden dat ze als groep bij elkaar waren gezet. Daardoor kreeg je toch al snel scheve ogen. Problemen wjitte de verhuurder dan aan cultuurverschillen.

Wat waren uw belangrijkste doelstellingen en uitgangspunten?

We zijn met het project natuurlijk op zoek naar een vorm van versnelde integratie, maar afhankelijk van wie me interviewt, geef ik ook weleens een ander antwoord. Door de toepassing van zelfbeheer zijn we namelijk niet alleen bezig met integratie, maar ook met het indammen van risico's. Als projectontwikkelaar is dat eigenlijk je kerntaak. Je bent altijd bezig de risico's in een project te identificeren en vervolgens te elimineren. Het zelfbeheer hangt toch ook samen met de financiële haalbaarheid. Ik heb een financieel kader waarbinnen ik moet functioneren. We hebben de financiële risico's deels weggeorganiseerd. Met het zelfbeheer, maar ook met het hergebruik van materialen: de wooneenheden en fietsenrekken uit de Houthavens, maar ook stoeptegels en lantaarnpalen die we her en der hebben opgehaald. Het is een volledig hergebruikt project.

Hoe is dit te zien in het project:

1. grootte/schaal van het gebouw en diverse onderdelen?

Het klinkt plat, maar het aantal bewoners komt simpelweg voort uit het aantal wooneenheden dat we beschikbaar hadden. De vraag is wel waar de kritische massa zit. Ik denk dat er een bovengrens is. Nu is het niet bepaald druk op het terrein, dus we zouden er nog best tweehonderd mensen bij kunnen zetten. Duizend mensen gaat misschien ook nog wel, maar ik denk dat het met drie- of vierduizend bewoners té massaal wordt.

Ik weet niet of er een ondergrens is. Ik denk dat je met honderd man ook een intieme sfeer kunt creëren. Het maken van de woongroepen is volgens mij een goede greep geweest, omdat we op die manier de schaal hebben doorbroken. Of dat klopt, zullen we zien in de praktijk. Tot nu toe hoor ik er wel positieve verhalen over.

2. programma?

We hebben op het terrein een klein extra gebouwtje neergezet. Dat noemen we het clubhuis. Overdag wordt dat gebruikt door de gemeente of door De Key, 's avonds kunnen de bewoners daar activiteiten organiseren. Dat moet alleen nog van de grond komen. Een tijdje geleden werd het door de bewoners gebruikt voor de organisatie van een welkomstfestival, dat op zaterdag 10 september plaatsvond. Als er een taaluitwisseling is, kan het daar bijvoorbeeld ook plaatsvinden.

Het andere stenen gebouwtje stond al op het terrein. Dat hebben we omgebouwd naar een kantoortje voor De Key en Socius, de organisatie die het zelfbeheer regelt. Daarnaast heeft elke woongroep een eigen gemeenschappelijke ruimte. Dat is wat we aan extra's hebben. Werkfuncties hebben we niet. Er wordt af en toe aan huis geknipt, hebben we begrepen, en mensen willen wel voor anderen koken. Op die manier worden er links en rechts wel wat centjes verdiend, maar het is allemaal op eigen initiatief. Het is geen gemengd woon- en werkproject.

3. opgelegde randvoorwaarden voor bewoners en/of sociale interne structuren?

We hebben een manifest gemaakt, waarin we de kernwaarden van het project hebben benoemd: dat we een gemeenschap willen vormen, dat je elkaar helpt, dat je in vijf jaar zo ver bent dat je weer een volgende stap kunt nemen, dat je elkaar inspireert op je persoonlijke ontwikkeling, dat je zorgt dat de boel schoon, heel en veilig blijft. Het is de positieve kant van het verhaal. Tegelijkertijd hebben we ook een huisreglement opgesteld. Daarin staat bijvoorbeeld dat je de deuren moet sluiten of dat je je fietsen niet op de gang, maar buiten in het fietsenrek neer moet zetten. De één omvat dus de geboden, de andere de verboden. Beiden documenten hebben we door iedereen laten ondertekenen. Om de regels te hanteren, hebben we ook een

boetesysteem ingevoerd. Als je bijvoorbeeld je vuilnis niet op de juiste plek zet en je wordt betrapt, krijg je een boete. Die zijn inmiddels al uitgedeeld! Het geld gaat niet naar De Key, maar naar een algemene pot voor leuke dingen. Van dat geld worden dan weer activiteiten georganiseerd, zoals dat festival.

Om de onderlinge contacten te versterken, hebben we ook een introductieprogramma georganiseerd. Dit bestond uit drie introductiedagen: twee keer plenair en één keer met woongroep, om mensen met elkaar in contact te brengen en om ze te laten voelen hoe het is om hier te gaan wonen. De eerste bijeenkomst hebben we lezingen over interculturele communicatie gegeven, we hebben iets met muziek gedaan, het project nog een keer toegelicht en natuurlijk afgesloten met een goede borrel. De tweede bijeenkomst was meer gericht op formaliteiten, zoals het tekenen van de huurovereenkomst en inschrijving van de statushouders in de gemeentelijke basisadministratie. 's Avonds kwamen de Nederlandse leden erbij, hebben ze met z'n allen gegeten en een naam en logo voor de eigen afdeling gemaakt. Gewoon om iets te doen en alvast een beetje aan elkaar te wennen. De derde bijeenkomst ging over praktische zaken. Waar je straks met een klacht terecht kon, waar je een fiets kunt kopen, dat soort dingen. Mensen kwamen uiteindelijk dus redelijk voorbereid deze kant op.

Welke specifieke eisen, bijvoorbeeld in het Programma van Eisen, zijn meegegeven aan de projectarchitect? Bent u tevreden met de manier waarop de projectarchitect uw doelstellingen en uitgangspunten fysiek vorm heeft gegeven?

Ik was, zoals ik al eerder zei, verantwoordelijk voor zowel het fysieke als het sociale deel van het project. Er is geen architect aan te pas gekomen, want de woningen waren er al. Ze zijn elf jaar geleden door Studioninedots ontworpen. De eenheden worden gemaakt door de firma Ursem uit Wognum, Noord-Holland, en waren al op de markt. Studioninedots heeft toentertijd met een beperkte ingreep van een standaard product deze woningen voor de Houthavens gemaakt. Ze hebben de raamkozijnen aangepast, hebben de gekleurde platen voor de ramen toegevoegd, hebben de woningen iets boven het maaiveld getild en er een kap op kolommetjes overheen gezet. We hebben ze simpelweg uit elkaar gehaald en verplaatst. Qua architectuur is er dus niets gebeurd. Wel hebben we Wouter Veldhuis gevraagd het stedenbouwkundig plan te begeleiden. De plaatsing van de eenheden was al bepaald. Die heeft hij verfijnd. De structuur van het stedenbouwkundig plan is in feite bepaald door de geluidsoverlast van de snelweg. We hebben twee U'tjes gemaakt die haaks op elkaar staan. Op deze manier hoefden we slechts op twee gevels suskasten te plaatsen. Ik vind de maat van de bouwblokken goed. Daarover was Wouter het met me eens. Hij heeft de binnenterreinen vormgegeven en de wegprofielen

onder de loep genomen. De straat is breed. We hebben met hem gekeken hoe we de ruimte konden vullen, maar konden voorkomen dat het één grote fietsstalling zou worden. Maar nogmaals: we hebben geen architect gebruikt.

In hoeverre denkt u dat uw doelstellingen momenteel behaald zijn?

Ik denk dat we met de versnelde integratie een aardig eind op weg zijn. Tot dusver valt het niet tegen. Het zelfbeheer als middel voor de communicatie is naar mijn mening ook gelukt. Alles verloopt vrij harmonieus: het is rustig op de locatie, bewoners ontmoeten elkaar, er worden gezamenlijke activiteiten georganiseerd. De NTR heeft een kleine documentaire gemaakt, waarin zes, zeven bewoners van het complex aan het woord komen. Zonder uitzondering zijn ze heel enthousiast.

Natuurlijk kan dit over een half jaar heel anders zijn. Er zijn niet veel grote incidenten, maar stel je voor dat er hier in de buurt, bijvoorbeeld, een verkrachtingszaak is. Dan kan er smet op het project komen en wordt het gestigmatiseerd. Daar ben je kwetsbaar voor. We moeten het gewoon heel goed in de gaten houden en zorgen dat de communicatie goed blijft. Tot dusver ben ik heel tevreden.

Bent u momenteel nog actief betrokken bij het project? Of loopt alles inmiddels al vanzelf?

De drie maanden na de opening ben ik nog nauw betrokken geweest, maar nu ben ik eigenlijk onderweg naar het volgende project. Afgelopen donderdag heb ik voor de laatste keer een vergadering meegemaakt. Af en toe ben ik nog vraagbaak of leggen ze me dingen voor. Ook geef ik nog weleens rondleidingen. Ik blijf het natuurlijk wel volgen!

WOUTER VELDHUIS (ARCHITECT)

Wouter Veldhuis is architect en oprichter van het stedenbouwkundige bureau MUST. In 2015 werd hij door woonstichting De Key benaderd om het stedenbouwkundig plan voor Startblok Riekerhaven uit te werken. Dit interview vond op vrijdag 14 oktober 2016 plaats in de kantine van de Academie van de Bouwkunst in Rotterdam, waar Veldhuis als docent werkzaam is.

Wat was uw eerste idee of reactie toen u voor het project benaderd werd?

Mijn eerste reactie was “explosieve materie”. Op het moment dat dit project startte, was het natuurlijk zeer urgent. Er moesten duizenden asielzoekers gehuisvest worden. In eerste instantie ontstond bij mij het beeld van een ontwikkelende partij die dit probleem misbruikte om een bouwopgave er snel doorheen te krijgen. Als er ergens sprake van politieke urgentie is, dan gaat het allemaal sneller. Ik vond het bovendien een riskante combinatie om studenten en statushouders bij elkaar te stoppen.

Hoe gaat u normaal gesproken te werk bij een project van deze grootte? Heeft het karakter van dit project geleid tot een afwijkende benadering?

Ja. Er zijn drie componenten die dit project anders maakten. Ten eerste moest het allemaal ontzettend snel gedaan worden, vanwege de urgentie van het vraagstuk rondom de statushouders. Ten tweede ging het om een tijdelijk project. De derde component was de statushouders zelf, hoe die met de studenten samen gingen wonen. Omdat het een nogal desolate plek was, moest er daarom toch wel extra aandacht besteed worden aan hoe het openbare gebied in het collectieve deel georganiseerd moest worden. Het is niet gewoon een stukje stad.

Wat waren de belangrijkste doelstellingen en uitgangspunten van de opdrachtgever?

De belangrijkste uitgangspunten waren de drie componenten die ik net noemde – tijdsbrek, tijdelijkheid van het project, en de statushouders – en het feit dat ze de containers al hadden. De “hardware” was er al. Het ging dus alleen maar om hoe deze hardware neergezet moest worden. Dat was eigenlijk al vrij snel duidelijk, want er waren niet zoveel mogelijkheden. Er was een bepaald aantal containers, er waren dubbele containers, er waren hoge en lage containers – dat was het wel. Het materiaal was dus erg helder. Het was vooral de zaak hoe we met de buitenruimte om zouden gaan. De focus lag dus eigenlijk ogenblikkelijk op de stadsplattegrond en niet zo op de gebouwen.

In welke ontwerpuitgangspunten heeft u dit vertaald?

Het heeft niet veel met de statushouders te maken, maar ons ontwerpuitgangspunt was dat er een openbaar gebied gerealiseerd werd dat ook op de langere termijn een basis vormt voor de stadsplattegrond die daar gaat komen. Het is nog niet exact bekend wat daar gaat komen, maar er zijn al globale ideeën. Er moest riolering aangelegd worden, er moest verharding aangelegd worden en de wegen hebben een puinfundering. Dat is allemaal vrij kostbaar. Het zou zonde zijn als je dat alleen maar voor die paar containers doet. De ontwikkelingen in Amsterdam gaan hard, dus er is een kans dat er over vijf of tien jaar al iemand komt die dit gebied verder wil ontwikkelen. Dat idee werd bepalend. Alles wat we nu investeren, zeiden we, is eigenlijk een voorinvestering in de hoofdstructuur van die wijk op lange termijn. Het stratenplan en het bomenplan dat erbij hoort, zijn één aspect daarvan. Het tweede aspect is dat we veel energie hebben gestoken in het zichtbaar en beleefbaar maken van het complex. Het ligt behoorlijk ver van de bebouwde kom af. De structuur die we hebben neergelegd, is geheel gericht op het zoeken van aansluiting bij de stad, voor de statushouders.

Hoe is dit te zien in het complex:

1. inrichting?

Ik denk dat integratie begint met dat zo'n buurt onderdeel van de stad wordt. Je kunt wel een enclave ontwerpen waar mensen geïntegreerd samenleven, maar als het geïsoleerd van de stad ligt, kan niemand er weg en heeft niemand een reden om te komen. Dan wordt integratie lastig. Deze locatie is bijzonder ongunstig voor deze mensen. Om het terrein met de stad te verbinden, hebben we veel bomen gekapt en groen weggehaald, zodat je het ziet liggen, en de nieuwe infrastructuur direct op de bestaande wegen aan laten sluiten. Het loopt gewoon recht de stad in. De wegen lopen ook niet dood, maar vormen een cirkel, zodat je een rondje kunt maken. Dit had twee redenen. De eerste is dat mensen zo niet het gevoel krijgen dat ze een eng kamp met een doodlopende weg in lopen of dat ze kunnen verdwalen. Ze kunnen een ommetje maken, kunnen er altijd uit. Ten tweede zorgt, met name de weg aan de zuidkant, die eigenlijk niet nodig is, voor een duidelijke afgrenzing van de binnenhoven. Het terrein aan de noordzijde is het gebied waar de statushouders en studenten zeggenschap over hebben, terwijl het terrein aan de andere kant van de weg openbaar gebied is, dat door de gemeente wordt beheerd. Daar ligt nu niets, misschien wordt daar af en toe een festivalletje georganiseerd. Wij hebben geprobeerd een heldere scheiding tussen collectief en openbaar gebied te maken, zonder schuttingen of hekken neer te hoeven zetten. In dat collectieve gebied, de binnenterreinen, kregen we bovendien de opdracht om een soort duurzaam raamwerk te creëren, waarmee de bewoners zelf de ruimte kregen om aan de slag te gaan.

2. functieschema?

We hebben een soort kader gemaakt, soms water breder, soms wat smaller, van simpele stoeptegels van dertig bij dertig centimeter. Dat is het deel dat van iedereen is: je kunt er bijvoorbeeld je bank of je kratjes bier neerzetten. Ruimte om te claimen, al moet het 's avonds ook weer weg. Het grasveld ligt twintig centimeter lager. Daar krijgen de bewoners van de gemeenschap de ruimte om met elkaar een plan te maken. Dat kan het ene jaar een voetbalveld zijn, het andere jaar een moestuin of vuurplaats: dat mogen ze zelf weten. Die rand geeft dus aan waar je collectief te gast bent en waar je collectief zelf aan de slag mag. Dat kader hebben we bewust zo neutraal mogelijk gemaakt, met alleen wat lichtmasten en wat infrastructuur. De fietsen staan langs de straten, zodat de binnenterreinen leeg blijven en echt het speelveld voor de bewoners blijven.

Heeft u zich bij het ontwerp speciaal beziggehouden met het thema integratie?

Nee.

Wat is uw definitie van integratie?

Naar mijn mening is iemand geïntegreerd als hij zelfstandig een leven kan leiden in dit land. Dit gaat zowel over een sociaal leven en maatschappelijk leven als over werk en financiële onafhankelijkheid. Ik denk dat je de taal niet hoeft te spreken. In Nederland, tenminste.

Heeft u, voordat u begon met ontwerpen, enige literatuur of theorie over (re-)integratie geraadpleegd? Zo ja, welke theorieën zijn ter sprake gekomen? Heeft u deze theorieën in uw ontwerp toegepast? En op welke manier? Zo nee, waarop heeft u uw ontwerpkeuzen dan gebaseerd?

Ik heb geen theorie gelezen over integratie. Wel heb ik eerst een goed gesprek met De Key gevoerd om te snappen hoe zij van die twee groepen verwachten met elkaar samen te leven.

Mijn eerste reactie was immers vrij terughoudend. Zij wisten echter overtuigend te vertellen dat juist het buddymodel, het vormen van de gemeenschap en het met elkaar mixen - dus niet een hof van het een en een hof van het ander - tot succes kunnen leiden. Ze meenden namelijk dat deze groepen meer met elkaar gemeen hebben dan dat ze van elkaar verschillen. Het zijn allebei groepen die net beginnen hun plek in de stad Amsterdam te vinden. Het maakt niet uit of je uit Afrika, België of Assen komt, het zijn allemaal mensen die hun eerste stap hier zetten. Daarom heeft dit blok de naam 'Startblok' gekregen. Het is een plek waar je start en al deze starters hebben eigenlijk dezelfde agenda: hier een poot tussen de deur krijgen. Qua leefstijl en qua financiële huishouding zit iedereen hier heel dicht bij elkaar. Ik vond dat een hele interessante filosofie. Daar had ik van tevoren

niet zo over nagedacht, maar ik denk dat ze een goed en overtuigend verhaal hadden. Toen werd ik best wel enthousiast.

Wat wilde u met uw uiteindelijke ontwerp bereiken? Wat waren uw doelstellingen aan het begin van het ontwerpproces?

Naast onze doelstelling om mensen zelf invulling aan de openbare ruimte te laten geven, hadden we nog een tweede doel en dat was hergebruik. Er kwamen veel materialen uit het havengebied en we wilden die zoveel mogelijk hergebruiken. We wilden de tijdelijkheid van het project serieus nemen. We hadden nadrukkelijk de ambitie om met een minimale investering zoveel mogelijk kwaliteit te leveren. Dat was lastig, de middelen waren beperkt. De Key was daar ambitieuzer in, die had gehoopt dat wij meer kwaliteit konden maken en iets spannends met nieuwe materialen konden doen. Er werd bijvoorbeeld gesuggereerd dat we hallenverharding van oude rubberbanden konden maken. Ze probeerden, bij wijze van spreken, de Daan Roosegaarde-knop om te zetten. We hebben toen duidelijk gemaakt dat onze prioriteit bij het beheer lag. De Key zit bij dit project wat beheer betreft op een totaal nul-niveau. De bewoners van het complex moeten het allemaal zelf gaan doen. We wilden ze niet opzadelen met leuke dingetjes waar zij straks de ellende van krijgen. We hebben alles dus bewust zo banaal mogelijk gemaakt, in de hoop dat de aankleding uiteindelijk van de mensen zelf gaat komen.

In hoeverre denkt u dat deze doelstellingen behaald zijn?

Dat weet ik niet. Ik ben er een paar keer geweest. Ik zag mensen door elkaar heen lopen, dus visueel lijkt het te werken. Ik heb echter geen gesprekken gevoerd om te horen of ze nu samen eten of samen dingen doen. De Key heeft daar nadrukkelijk het beheer, het sociaal management, op afstand gezet. De vraag is of dat zelforganiserende clubje zich gaat weten te redden. Ik sprak onlangs met een medewerker van studentenwooncorporatie DUWO, die daar vorige week langs was geweest. Hij gaf aan dat het beheer in hun complexen van een heel ander niveau was. Hij vroeg zich af of het zelfbeheer op de lange termijn wel houdbaar is. Het blijft natuurlijk ook een experiment. De veronderstelling dat iedereen in het blok in dezelfde levensfase zit, moet eigenlijk nog bewezen worden. Dat merken we vanzelf als ze straks samen barbecues organiseren of Sinterklaaslootjes trekken. Ik weet niet of dat echt gaat gebeuren.

Als u nu, naderhand, iets zou mogen veranderen aan het ontwerp, wat zou dat zijn?

Ik wil beginnen met de reden achter je uitnodiging: er is eigenlijk helemaal geen architect aan het project te pas gekomen. Het is jammer dat de plaatsing van de containers puur een verplaatsingsvraagstuk is geweest,

met een kleine opknopbeurt. Ik denk dat het goed was geweest voor het project als er, ook in de de architectuur, een extra laag in had gezeten, een bepaald soort trots. De containers zijn al vijftientig jaar oud en ze hadden al eens een slechte opknopbeurt gehad. Daarbij is alle kwaliteit die erin zat, weggehaald. Ik vind het jammer dat er, met name in de architectuur, niet net even iets gedaan is om dit complex een frisse toekomst te geven. Een beetje sfeer. Achteraf gezien had ik daar misschien iets van moeten zeggen. Ik heb me daar eigenlijk nooit bemoeid, we hebben ons puur gericht op het ontwerp van de stadsplattegrond en de organisatie van de verschillende functies. We hebben geprobeerd alles zo efficiënt en goed mogelijk te regelen, zodat het niet verloedert. Het is een zo veilig en open mogelijk complex geworden. Maar ja, het had dus wel een wat feestelijkere architectuur kunnen krijgen, in plaats van enkel een wasbeurtje.

We hebben lang zitten stoeien met een soort collectief programma. Dat is uiteindelijk vormgegeven als een *community center* in het terreinbeheerdershuisje en wat containers. Ik denk dat het leuk was geweest als er hier een derde laag aan het Startblok was toegevoegd, bijvoorbeeld in de vorm van young professionals of een soort broedplaats. Er is momenteel een enorme behoefte aan atelierruimte in Amsterdam. Buiten het complex, op het bedrijventerrein, staan een aantal lege kantoren. Als die meer bij het project waren betrokken en een culturele, maatschappelijke functie hadden gekregen, dan voeg je een soort publiekstrekker toe. Daarmee krijgen mensen van buiten dit gebied ook een soort reden om langs te komen. Dat mist denk ik het meeste. We hebben een ontwerp gemaakt waarmee iedereen makkelijk het terrein kan verlaten, maar als buitenstaander uit Osdorp of de buurt rond het Hoofddorpplein heb je geen enkele reden om er naartoe te gaan. Als je het hebt over integratie, zou het juist goed zijn als zo'n plek een bestemming voor mensen van buitenaf zou zijn. Toen de containers nog in de Houthavens stonden, stond er in het eerste jaar, midden in het gebied, bijvoorbeeld een café-restaurant. Veel mensen uit de buurt, dus ook niet-studenten, kwamen daar op af. Iedereen was nieuwsgierig naar hoe de Houthavens zich zouden gaan ontwikkelen en het café-restaurant was een soort spannende plek om van dichtbij te bekijken wat daar nu gebeurde. Dat mist, vind ik, hier echt. Als je meer mensen van buitenaf zou aantrekken, dan zou er ook meer interactie ontstaan. Ik denk dat dat wel het belangrijkste voor integratie is.

Ik herinner me trouwens net dat ik – heel bizar – in 1989 ben afgestudeerd op een ontwerp voor een asielzoekerscentrum in Geuzeveld, in Nieuw-West. Het was een gebouw dat centraal, in het hart van de wijk, stond en waar verschillende groepen gebruik van konden maken en elkaar konden ontmoeten. Het was in mijn ontwerp nadrukkelijk de bedoeling om te kijken hoe je dit soort wijken kunt gebruiken als aankomstlocatie en als locatie om door te groeien. Zoiets mis ik eigenlijk ook in het Startblok,

zowel voor de studenten als voor de statushouders. Op een gegeven moment moet je namelijk uit het blok vertrekken. Ik denk dat het goed is voor buurten als deze mensen ook in de buurt zelf kunnen doorgroeien. We moeten de studenten en statushouders zien als een soort pioniers die het gebied activeren, om daar vervolgens op de lange termijn de eerste echte buurtbewoners te worden. Natuurlijk is dat bij Riekerhaven lastig, want er ligt niet zoveel omheen. Maar die containers staan er nu en die zullen uiteindelijk gesloopt worden en vervangen worden door appartementen voor mensen met een ander inkomen. Misschien behoren de mensen die er nu wonen tegen die tijd wel tot die doelgroep. Daar wordt nu alleen niet aan gedacht. Nu is het blok enkel een tijdelijke instapruimte waar je uiteindelijk weer vertrekt om bijvoorbeeld in Almere te gaan wonen.

Wat bij dit stadsdeel ook interessant is, is dat het een moeilijk stadsdeel is. Hoge percentages allochtonen, veel laaggeletterdheid, lage inkomens, clusters voor criminaliteit. Het is echter ook een stadsdeel met veel potentie. Er is een hele open houding naar vreemden, omdat een groot deel van het stadsdeel ook bevolkt wordt door aankomers, maar dan een generatie ouder. Ook het stadsdeel zelf is, politiek gezien, heel genereus geweest. Er zijn meerdere plekken in Nieuw-West waar men ruimte biedt voor statushouders, asielzoekers of tijdelijke opvangcentra. Toen het land vorig jaar plotseling overspoeld werd door vluchtelingen, had dit stadsdeel binnen twee weken al ruimte in sporthallen beschikbaar. Ook ons project is in een zeer korte tijdspanne uitgevoerd. Vanuit de gemeente was er ongelooflijk veel *goodwill* om snel te handelen. Als je het hebt over integratie, zijn wij vanuit onze professie vaak geneigd enkel naar de fysieke kant te kijken. Het succes van dit project zit echter vooral aan de politieke kant, waar enorme bereidheid was om tempo te maken, sneller te werken, iedereen te synchroniseren, dingen tegelijk te doen. Daardoor stond het er binnen een half jaar. Dat is gewoon onvoorstelbaar. Het was zó urgent. De hele ruimtelijke ontwikkeling van een stad was plotseling gefocust op het huisvestingsvraagstuk. Aan de ene kant is dat goed, maar aan de andere kant leidt het ook tot een overfocus op iets wat misschien wel niet meer is dan mensen die gewoon een nieuw huis nodig hebben. Is het namelijk niet raar dat op basis van een stempeltje in je paspoort bepaald wordt in welk woningsysteem je terecht komt? Al deze mensen hebben al een verblijfsvergunning. Het maakt dus niet zoveel uit of het nou studenten of statushouders zijn. Misschien is dit daarom wel meer een woningnoodopgave dan een integratieopgave.

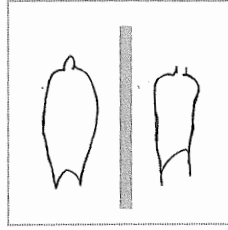
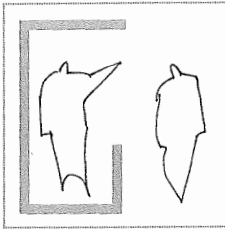
BIJLAGE #5

Jan Gehl: toolbox voor openbare ruimte

TO INVITE

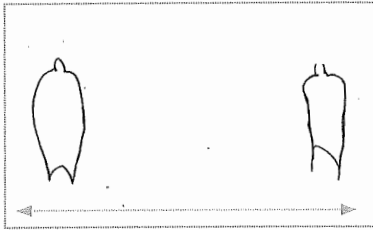
TO REPEL

no walls

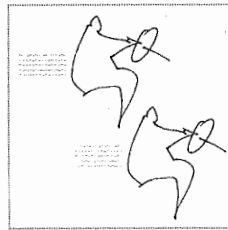
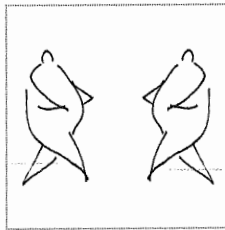
walls

short distances

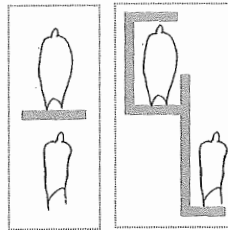
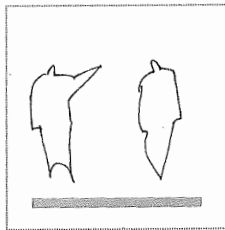
great distances

low speed

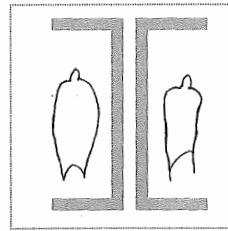
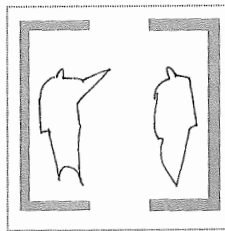
high speed

on one level

stacking, several levels

face-to-face orientation

back-to-back orientation

PROTECTION

PROTECTION AGAINST TRAFFIC AND ACCIDENTS
— FEELING SAFE

- Protection for pedestrians
- Eliminating fear of traffic

PROTECTION AGAINST CRIME AND VIOLENCE
— FEELING SECURE

- Lively public realm
- Eyes on the street
- Overlapping functions day and night
- Good lighting

PROTECTION AGAINST UNPLEASANT SENSORY EXPERIENCES

- Wind
- Rain/snow
- Cold/heat
- Pollution
- Dust, noise, glare

COMFORT

OPPORTUNITIES TO WALK

- Room for walking
- No obstacles
- Good surfaces
- Accessibility for everyone
- Interesting façades

OPPORTUNITIES TO STAND/STAY

- Edge effect/ attractive zones for standing/staying
- Supports for standing

OPPORTUNITIES TO SIT

- Zones for sitting
- Utilizing advantages: view, sun, people
- Good places to sit
- Benches for resting

OPPORTUNITIES TO SEE

- Reasonable viewing distances
- Unhindered sightlines
- Interesting views
- Lighting (when dark)

OPPORTUNITIES TO TALK AND LISTEN

- Low noise levels
- Street furniture that provides "talkscapes"

OPPORTUNITIES FOR PLAY AND EXERCISE

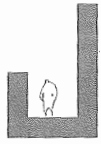
- Invitations for creativity, physical activity, exercise and play
- By day and night
- In summer and winter

DELIGHT

SCALE

- Buildings and spaces designed to human scale

OPPORTUNITIES TO ENJOY THE POSITIVE ASPECTS OF CLIMATE

- Sun/shade
- Heat/coolness
- Breeze

POSITIVE SENSORY EXPERIENCES

- Good design and detailing
- Good materials
- Fine views
- Trees, plants, water

